# TÜRKÇEDE ÖNERMESEL TUTUM EYLEMLERİ

**Sevgi ERGİN**

**(Yüksek Lisans Tezi)**

**Eskişehir, 2022**

# TÜRKÇEDE ÖNERMESEL TUTUM EYLEMLERİ

**Sevgi ERGİN**

**T.C.**

**Eskişehir Osmangazi Üniversitesi**

**Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı**

**Türk Dili Bilim Dalı**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Eskişehir, 2022**

**T.C.**

**ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

**Sevgi ERGİN tarafından hazırlanan "Türkçede Önermesel Tutum Eylemleri" başlıklı bu çalışma 16.06.2022 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda ……. bulunarak, Jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.**

**Başkan Doç. Dr. Dilek ERENOĞLU ATAİZİ**

**Üye Prof. Dr. Erdoğan BOZ**

**(Danışman)**

**Üye Dr. Öğr. Üye. Ferdi BOZKURT**

**ONAY**

**.. /.. /202.**

**Doç. Dr. Oytun MEÇİK**

**Enstitü Müdürü**

**…../……/….**

**ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ**

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

**Sevgi ERGİN**

**İMZA**

# ÖZET

## TÜRKÇEDE ÖNERMESEL TUTUM EYLEMLERİ

**ERGİN, Sevgi**

**Yüksek Lisans-2022**

**Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı**

**Türk Dili Bilim Dalı**

**Danışman: Prof. Dr. Erdoğan BOZ**

Önvarsayım, açık olarak dile getirilmediği halde var olduğu konuşmacı tarafından kabul edilen bilgidir. Önvarsayım türleri varlıksal önvarsayım, olgusal önvarsayım, sözlüksel önvarsayım, yapısal önvarsayım ve olgusal olmayan önvarsayım olarak beş alt başlığa ayrılır.

Bir eylem gerçekleştirmeden önce bireyin içinde barındırdığı çeşitli yönelimlere tutum denilmektedir ve bireyin geçmiş yaşantıları, edindiği tecrübeler ise tutum nesnesine karşı tavrını şekillendirmektedir. Önermesel tutumlar, kişinin niyeti, isteği, inancı, düşünceleri gibi tasavvur durumlarından oluşmaktadırlar. Önermesel tutumlar, önermelere ilişkin bağıntılar olarak ele alınabilmektedir.

Önermesel tutum eylemleri ise, önvarsayımı tetikleyen veya engelleyen eylemlerdir. Önermesel tutum eylemleri, iki başlık altında değerlendirilmektedir:

i. Olgusal eylemler
ii. Olgusal olmayan eylemler

Bu çalışmada önermesel tutum eylemleri, Türkçe Sözlük taranarak çıkarılmış ve İhsan Oktay Anar'ın "Tiamat" romanında tespit edilen önermesel tutum eylemleri incelenmiştir. Sonuç olarak incelenen metinde, bağlama dayalı olarak kimi eylemlerin, önvarsayımı tetiklediği veya engellediği tespit edilmiştir.



**Anahtar Kelimeler:** önermesel tutum eylemleri, önvarsayım, olgusallık

## ABSTRACT

## PROPOSITIONAL ATTITUDE VERBS IN TURKISH

**ERGİN, Sevgi**
**Master Degree, 2022**
**Department of Turkish Language and Literature**
**Field of Turkish Language**

**Adviser: Prof. Dr. Erdoğan BOZ**

Presupposition is knowledge accepted by the speaker, even though it is not explicitly stated. The types of presupposition are divided into five subheadings as existential presupposition, factive presupposition, lexical presupposition, structural presupposition and non-factive presupposition.

The various orientations that the individual has before performing an verbs are called attitude, and the past experiences of the individual and the experiences he/she has shape the attitude towards the attitude object. Propositional attitudes consist of imaginative states such as the intention, desire, belief, and thoughts of the person. Propositional attitudes can be considered as relations related to propositions.

Propositional attitude verbs, on the other hand, are verbs that trigger or inhibit the presupposition. Propositional attitude verbs are evaluated under two headings:

i. factual verbs
ii. non- factual verbs

In this study, propositional attitude verbs were extracted by scanning the Contemporary Turkish Dictionary and propositional attitude verbs identified in İhsan Oktay Anar's novel "Tiamat" were examined. As a result, in the analyzed text, it has been determined that some verbs trigger or prevent the presupposition depending on the context.



**Keywords**: propositional attitude verbs, presupposition, factivity

# İÇİNDEKİLER

ÖZET.....v
ABSTRACT.....vi
İÇİNDEKİLER.....vii
TABLOLAR LİSTESİ.....x
EKLER ……...xi
KISALTMALAR.....xii
ÖN SÖZ .....xiii
GİRİŞ .....1

## 1. BÖLÜM

## ÖNVARSAYIM

1.1. ÖNVARSAYIM NEDİR? ..... 3
1.2. ÖNVARSAYIM TESTLERİ ……..... 4
1.3. ÖNVARSAYIMIN TEMEL ÖZELLİKLERİ ……...…….... .5
1.4. ÖNVARSAYIM ÜZERİNE GÖRÜŞLER ……...……. 5
1.4.1.GOTTLOB FREGE ……...…..…….. 5
1.4.2. ROBERT STALNAKER ……....……. 6
1.4.3.JORG MEİBAUNER ...……....…….…..... 6
1.5. ÖNVARSAYIM VE ÖRTÜLÜ ANLAM ……...……...…. 7
1.6. DERİN YAPI-YÜZEY YAPI VE ÖNVARSAYIM ……. 8
1.7. ÖNVARSAYIM TÜRLERİ …….. 9
1.7.1.VARLIKSAL/VAROLUŞSAL ÖNVARSAYIM (EXİSTANTİAL PRESUPPOSİTİON) ……. 9
1.7.2.OLGUSAL ÖNVARSAYIM (FACTİVE PRESUPPOSİTİON)…….. 9
1.7.3.SÖZLÜKSEL ÖNVARSAYIM (LEXİCAL PRESUPPOSİTİON)…....10
1.7.4.YAPISAL ÖNVARSAYIM (STRUCTURAL PRESUPPOSİTİON)…..10
1.7.5.OLGUSAL OLMAYAN ÖNVARSAYIM (NON-FACTİVE PRESUPPOSİTİON) …….…...…….11

1.8. ÖNVARSAYIM TETİKLEYİCİLERİ VE ENGELLEYİCİLERİ……11

**2. BÖLÜM**

**ÖNERMESEL TUTUM EYLEMLERİ**

2.1. ÖNERME .....13
2.1.1. ÖNERME EDİMİ .....15
2.1.2. ÖNERMENİN YAPISI .....15
2.1.3.ÖNERME TAVRI .....16
2.2. ÖNERMESEL.....16
2.3. ÖNERMESEL TUTUM.....17
2.3.1. ÖNERMESEL TUTUM NEDİR? .....17
2.3.2. ÖNERMESEL TUTUMLARIN ÖZELLİKLERİ .....17

**3. BÖLÜM**

**TUTUM**

3.1. TUTUM NEDİR?…….....…..……19
3.2. TUTUMLARIN OLUŞUMUNDA ETKİLİ FAKTÖRLER.....20
3.3. TUTUM EYLEMLERİ.....21

**4. BÖLÜM**

**OLGUSAL OLAN VE OLGUSAL OLMAYAN EYLEMLER**

4.1. OLGU, OLGUSAL VE OLGUSALLIK…….....22
4.2. OLGUSAL EYLEMLER.....24
4.3. OLGUSAL OLMAYAN EYLEMLER .....27

**5. BÖLÜM**

**TÜRKÇE SÖZLÜKTE OLGUSAL VE OLGUSAL OLMAYAN EYLEMLER**

5.1. OLGUSAL EYLEMLER ……..…….28
5.1.1. DUYUŞSAL EYLEMLER ……..……..28
5.1.2. BİLİŞSEL EYLEMLER ……..……..68
5.1.3. OLGUSAL OLMAYAN EYLEMLER ……..…….…… 96
5.1.4. DUYUŞSAL EYLEMLER …….……..…….....96
5.1.5. BİLİŞSEL EYLEMLER …….....103

## 6. BÖLÜM

## TİAMAT ADLI ROMAN ÜZERİNDE ÖNERMESEL TUTUM EYLEMLERİ İNCELEMESİ

TİAMAT ADLI ROMAN ÜZERİNDE ÖNERMESEL TUTUM EYLEMLERİ İNCELEMESİ …….…….....112
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ ……...128
KAYNAKÇA.....129
EKLER …….... 133

## ŞEMA LİSTESİ

**Şema 1.** “san-“ Eyleminin Oluşturduğu Önvarsayım ……. 7

## TABLOLAR LİSTESİ

**Tablo 1.** Yüzey Yapı ve Derin Yapı ……....8

**Tablo 2.** Önvarsayım Tetikleyicileri……..... 12

**Tablo 3.** Kiparsky ve Kiparsky'nin (1970) Tutum Eylemleri Ayrımı ……..... 21

**Tablo 4.** Givón'un (1973) Tutum Eylemleri Ayrımı …… 21

**Tablo 5.** Klein'ın (1975) Tutum Fiilleri Ayrımı ……... 21

**Tablo 6.** Swanson'un (2011) Tutum Eylemi Ayrımı ……... 22

**Tablo 7.** Tümleç Yan Tümceleri ……..... 24

**Tablo 8.** -(y)Iş isim-fiilli tümleç yan cümleleri kabul eden yüklemler …….. 25

**Tablo 9.** Türkçe Sözlükte Yer Alan Olgusal-Duyuşsal Eylemler …….……...28

**Tablo 10.** Türkçe Sözlükte Yer Alan Olgusal- Bilişsel Eylemler …….……... 84

**Tablo 11.** Türkçe Sözlükte Yer Alan Olgusal Olmayan-Duyuşsal Eylemler……... 126

**Tablo 12.** Türkçe Sözlükte Yer Alan Olgusal Olmayan- Bilişsel Eylemler……... 135

**Tablo 13.** Tespit Edilen Önermesel Tutum Eylemleri …….. 163

## EKLER LİSTESİ

Ek 1: Taranan Eser Listesi …….. 132

Ek 2: Terim Dizini (Türkçe – İngilizce) …….. 133-134

Ek 3: Terim Dizini (İngilizce – Türkçe) …….. 135-136

**KISALTMALAR**

**akt.** **:** aktaran

**Alm.** **:** Almanca

**AÜSBD.** **:** Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

**bk.** **:** bakınız

**c.** **:** cilt

**çev.** **:** çeviren

**ed.** **:** editör

**Fr.** **:** Fransızca

**İng.** **:** İngilizce

**krş.** **:** Karşılaştırınız

**Lat.** **:** Latince

**örn.** **:** örneğin

**ss.** **:** sayfa sayısı

**TDK** **:** Türk Dil Kurumu

**vb.** **:** ve benzeri

**vd.** **:** ve diğerleri

# ÖN SÖZ

Bu çalışmanın ilk bölümde önvarsayımın tanımı ve temel özellikleri açıklanmış ve önvarsayım üzerine olan görüşler aktarılmıştır. Daha sonra ise önvarsayım kavramı, örtülü anlam ve derin yapı-yüzey yapı kavramları ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Önvarsayım türleri açıklanıp, tümce üzerinde örneklendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise önerme, önerme edimi, önermenin yapısı, önerme tavrı, önermesel, önermesel tutum tanımı ve özellikleri açıklanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise tutum kavramı ve tutum eylemleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın dördüncü bölümünde de olgu, olgusal ve olgusallık kavramları ile birlikte olgusal eylemler ve olgusal olmayan eylemler açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın beşinci bölümünde Türkçe sözlükte yer alan önermesel tutum eylemleri taranmış, tespit edilen eylemler de, *olgusal olan duyuşsal ve bilişsel eylemler* ile *olgusal olmayan duyuşsal ve bilişsel eylemler* şeklinde tasnif edilmiştir. Çalışmanın son bölümü olan altıncı bölümde ise İhsan Oktay Anar'ın Tiamat adlı romanı üzerinde önermesel tutum eylemleri incelemesi yapılmıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla daha önce önermesel tutum eylemleri, Türkçe Sözlükten taranarak çıkarılmamış, ayrıca bir metin esas alınarak incelenmemiştir. Biz yaptığımız bu çalışmayla bu eksikliği bir nebze olsa gidermeyi amaçladık.

Çalışmamızın Türk Dili araştırmalarına katkıda bulunması ve bir konunun daha iyi anlaşılmasına vesile olması en büyük temennimizdir.

Sadece lisansüstü eğitimimde değil karşılaştığım her türlü zorlukta bana yol gösteren, yüreklendiren, fikirleriyle yardımcı olan ve farklı bakış açılarıyla bakabilmemi sağlayan, desteğini her zaman yanımda hissettiğim çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Erdoğan BOZ'a gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, derslerinde çok şey öğrendiğim tüm değerli hocalarıma ve her zaman yanımda olan ve beni her konuda destekleyen annem Mukaddes ERGİN'e çok teşekkür ederim.

**Sevgi ERGİN**

**Haziran-2022, Eskişehir**

# 0. GİRİŞ

## 0.1.Problem

Önermesel tutum eylemleri nelerdir? Olgusal eylemler ve olgusal olmayan eylemler hangileridir? Türkçede nasıl bir liste oluşturulabilir? Bu eylemler üzerine geniş çaplı bir inceleme yapılmış mıdır?

## 0.2.Konu

Önermesel tutum eylemleri, yani önvarsayımı tetikleyen ve engelleyen eylemler hakkında bilgi vermek, olgusal eylemler ve olgusal olmayan eylemleri Türkçe Sözlükten tespit ederek, bir kurgu metin üzerinde incelemesini yapmaktır.

## 0.3.Amaç

Türkçede önvarsayımı tetikleyen ve engelleyen önermesel tutum eylemlerini tespit etmek. Bunları kendi içinde alt başlıklara ayırmak ve Türkçe bir kurgu metin üzerinde incelemektir.

## 0.4.Önem

Tespit edilebildiği kadarıyla daha önce önermesel tutum eylemleri, Türkçe Sözlükten liste olarak çıkarılmış değildir, ayrıca bir metin esas alınarak incelenmemiştir. Bu çalışmanın, Türk dili açısından dikkat çekici bir çalışma olacağı düşünülmektedir.

## 0.5.Yöntem

**0.5.1. Kuramsal Çerçeve:** Bu çalışmada öncelikle önvarsayım üzerinde durulacak ve ardından Türkçede önermesel tutum eylemleri yani önvarsayımı tetikleyen ve engelleyen eylemler kuramsal olarak araştırılacaktır. Bunun için yerli ve yabancı literatür gözden geçirilecek ve sözlükteki tarama ve metin incelemesi öncesi kuramsal bir zemin sağlanacaktır.

Önsayıltı ya da önvarsayım "Bir sözcede açık olarak dile getirilmeyen ancak konuşmacı tarafından var olduğu peşin olarak kabul edilen durum ya da durumlara ilişkin bütün arka plan bilgisi" şeklinde tanımlanmaktadır (İmer vd., 2011: 204). Başka bir tanımla önvarsayım, "Bir sözcede dinleyiciye ulaştırılmak istenen bildirinin dışında kalan, tartışma götürmeyecek biçimde sunulan bilgi"dir (Vardar,

2002: 155). Levinson'a göre, önvarsayım, "sezdirimin diğer bir türüdür." (2003, s. 167-168).

Önvarsayım, sezdirim ile birlikte edimbilimin de konusunu oluşturur. Örtülü anlam oluşturan unsurlar arasındadır. Söylenen asıl bilginin dışında, derin yapıdan önvarsayım bilgisine ulaşılır. Bu bilgi, konuşma tarafları arasında bilinir.

Önvarsayım tetikleyicileri ve engelleyicileri ise şöyledir: Tetikleyicileri; iyelik ekleri, niceleyiciler ve olgusal eylemler, şimdiki zaman ve geçmiş zaman kipiyle kullanım, ne-kim soruları. Engelleyicileri; geniş zaman kipinde kullanım, olgusal olmayan eylemlerdir.

Olgusal eylemler geniş zaman kipinde kullanıldıklarında önvarsayımları engeller. O yüzden bu eylemlerin önvarsayım tetikleyici özelliği kullanıldıkları şimdiki zaman ve geçmiş zaman kipiyle birlikte değerlendirilir. Ancak bu şekilde olgusal olarak nitelenebilirler (Coşkun, 2019: 11).

**0.5.2. Kapsam ve Sınırlılıklar:** Önermesel tutum eylemlerine ilişkin kuramsal bir alt yapı elde edildikten sonra, bu eylemler Türkçe Sözlükten taranarak listelenecektir. Bundan başka tercih edilecek bir kurgu metin üzerinde önermesel tutum eylemleri incelenecektir.

**0.5.3. Veri Toplama Tekniği*:*** Önvarsayım ve önermesel tutum eylemleri ile ilgili yazılmış olan kitaplar ve makaleler taranacak ve teorik alt yapı oluşturulacaktır. Bu teorik alt yapıya bağlı olarak Türkçe Sözlük taranarak önermesel tutum eylemlerinin listesi çıkartılacaktır. Ardından bir kurgu metin üzerinde önermesel tutum eylemleri incelemesi yapılacaktır.

# 1. BÖLÜM

# ÖNVARSAYIM

## 1.1.Önvarsayım Nedir?

**önsayıltı** (presupposition) anlambilim: Bir sözcede açık olarak dile getirilmeyen ancak konuşmacı tarafından var olduğu peşin olarak kabul edilen durum ya da durumlara ilişkin bütün arkaplan bilgisi; örn. Cüzdanım nerede? şeklinde düzenlenmiş bir soru, konuşmacının bir cüzdana sahip olduğunu, bu cüzdanın yerini konuşma anında bilmediğini, karşısındaki dinleyicinin söz konusu cüzdanın nerede olabileceğine ilişkin bir fikrinin olabileceğini düşündüğünü vb. önsayıltı olarak ifade eder. Önvarsayım da denir (İmer vd. 2011: 204).

**önkabul** [İng.presuppositon; Fr. presupposition; Alm. voraussetzung]. Arzu edilen, istenen sonuca ulaşmak için varsayılması, doğru kabul edilmesi gereken önerme; çıkarım sürecinde belli bir sonuca ulaşma niyetiyle gerçekleştirilen kabul. Bir durumun, bir olayın, bir faaliyetin gerçekleşebilmesi, bir öğreti, teori ya da tezin geçerli olabilmesi için yerine getirilmesi, sağlanılması gereken mantıksal olarak zorunlu koşul (Cevizci, 1999: 659).

Buna göre, tümevarımsal akıl yürütmenin geçerliliği, doğanın düzenliliği, dünyanın gelecekte de, şimdi ve geçmişte olduğu gibi düzenli olacağı önkabulüne bağlıdır; aynı şekilde, var olan şeyleri türlere göre sınıflayabilmemiz tümellerin gerçekten var olduğu önkabulüne bağlı bulunmaktadır. Bellek de, geçmişe ilişkin bilgi ve kavrayışımızın zorunlu koşuludur. Aynı çerçeve içinde, Kant'ın bilgi ve anlama yetisinin sentetik a priori ilkeleriyle ilgili öğretisinin Newton fiziğinin önkabullerini açıklama ve temellendirme, ödev ahlakının da protestan ahlakının önkabullerini haklı kılma çabasından başka hiçbir şey olmadığı söylenmiştir (Cevizci, 1999: 659-660).

Öte yandan, insani ilişkiler söz konusu olduğunda, kişinin karşısındaki bireyin de akıllı olduğunu ve kendisinin akla dayanan beceri ve faaliyetlerinden pek çoğunun onda da bulunduğunu varsayması ve bu durumu kuracağı ilişkiye temel yapmasına, *rasyonellik önkabulü* denir (Cevizci, 1999: 660).

Başka bir tanımla önvarsayım, "Bir sözcede dinleyiciye ulaştırılmak istenen bildirinin dışında kalan, tartışma götürmeyecek biçimde sunulan bilgi"dir (Vardar, 2002: 155).

"Önvarsayım, konuşucunun sözcelemeden önce, bir durum olduğunu varsaydığı şeydir. Konuşucunun cümleleri değil, önvarsayımları vardır. Önvarsayım, sözcede iddia edilenlerden hareketle mantıksal akıl yürütmelere uygun bir şekilde takip edilebilir çıkarımdır" (Yule, 1996: 25-26).

Örneğin;

> "Mary'nin kardeşi, üç at satın aldı." Bu sözceyi üretirken, konuşucunun normal koşullarda Mary adında bir kişinin var olduğunu ve onun da bir erkek kardeşi olduğu varsayımlarına sahip olması beklenir. Konuşucu ayrıca, Mary'nin yalnızca bir erkek kardeşi olduğu ve çok parası olduğu konusunda ise özellikli varsayımlarda bulunabilir. Aslında bu mantıksal çıkarımlar, konuşucunun doğru ya da yanlış söyleyip söylemediğine bakılmaksızın mevcut sözcenin doğal ve zorunlu sonucudur. Bununla birlikte, genel olarak çağdaş edim biliminde, mantıksal doğası nedeniyle, varsayımın daha ziyade konuşucuya dayalı olduğu bir gerçektir" (Yule, 1996: 26).

### 1.2. Önvarsayım Testleri

Önermelerin önvarsayım değerini ölçmek için uygulanan birtakım testler vardır. Bunlar *olumsuzluk, soru ve kiplik* gibi ölçütlerden oluşur (krş. Meibauer vd. 2002: 226-227).

Önvarsayım bilgisinin olumsuz sözcelerde de varlığını sürdürmesi *olumsuzluğa direşim* olarak adlandırılır (Erk Emeksiz, 2013: 77).

O halde, önvarsayımlar olumsuzlama altında geçerliklerini sürdürmeye devam etmektedirler. Örneğin:

i. "Can'ın sınıfa girdiğini fark etmiş."
ii. "Can'ın sınıfa girdiğini fark etmemiş."

Aynı sözceyi olumsuz hale getirip incelediğimizde de, önvarsayımlar sürdüğünü görüyoruz. Can'ın sınıfa girmesi her iki sözcede de gerçekleşiyor. Dolayısıyla önermenin, olumsuzlama altında devam ettiğini görmekteyiz.

Önvarsayım, sezdirim ile birlikte edimbilimin de konusunu oluşturur. Örtülü anlam oluşturan unsurlar arasındadır. Söylenen asıl bilginin dışında, derin yapıdan önvarsayım bilgisine ulaşılır. Bu bilgi, konuşma tarafları arasında bilinir. Levinson'a göre, önvarsayım, "sezdirimin diğer bir türüdür" (Levinson, 2003: 167-168).

### 1.3.Önvarsayımın Temel Özellikleri

Önvarsayımın temel özellikleri şöyle sıralanabilir:

i. İletilmek istenen asıl bildirinin (bilginin) dışında kalmaktadır.

ii. Uzlaşımsal niteliklidir.
iii. Doğruluğu tartışılmaz (itiraz edilmez).
iv. Cümlenin yüzey yapısında görünmez.
v. Edimsöz niteliği taşır.
vi. Dilsel ipuçları kullanılarak önvarsayıma ulaşılır (Onan ve Tiryaki, 2012: 236).

Önvarsayım; *semantik, pragmatik, epistemoloji, dil felsefesi ve zihin felsefesi* alanlarında önemli bir konu olmuştur. Önvarsayım, çeşitli filozoflar tarafından ve çok farklı yönleriyle ele alınmıştır.

Bu kavramın tanımı Alman matematikçi, mantıkçı ve filozof Frege'ye (1848-1925) dayanmakla birlikte kavram olarak İngiliz filozof Strawson (1919-2006) tarafından dilbilimine kazandırılmıştır. Buna göre dilde önvarsayımı doğuran (tetikleyici, İng. trigger, Alm. Auslöser) dilbilgisel ve sözlüksel birimler vardır (Coşkun, 2019: 10).

Şimdi *Gottlob Frege, Robert Stalnaker* ve *Jorg Meibauner* gibi düşünürlerin *önvarsayım, anlam ve doğruluk değeri* konusundaki görüşlerine yer verilecektir.

## 1.4. Önvarsayım Üzerine Görüşler

### 1.4.1. Gottlob Frege (1848-1925)

"Bir şeyler iddia edildiğinde, kullanılan basit veya bileşik özel isimlerin bir anlamı olduğu önvarsayımı apaçık ortaya çıkar. "Kepler yoksulluk içinde öldü" iddia edilirse, Kepler isminin bir şeyleri nitelediği önvarsayılır" (Levinson, 2000: 184).

> "Kepler yoksulluk içinde öldü." >> "Gezegen yörüngelerinin eliptik biçimini keşfeden kişi yoksulluk içinde öldü."

Frege'ye göre:

i. Bildirici ifadeler ve örneğin zaman tümceleri gerçekte bir şeyleri açıklama anlamına gelen önermeleri içerir.
ii. Bir cümle ve onun karşılığı bir dizi önvarsayıma sahiptir.

iii. Bir iddianın ya da bir cümlenin doğru ya da yanlış olabilmesi için, önvarsayımların doğru olması ya da gerçekleşmiş olması gerekir (Levinson, 2000: 185).

Frege, …varsayımların olumsuzlama altında korunduğunu gözlemlemiştir (LX 502-Semantics I, 2008: 3).

*Olumsuzlama Altında Sabitlik*: p >> q ise, ¬p >> q (LX 502-Semantics I, 2008: 4).

### 1.4.2. Robert Stalnaker (1940-)

Stalnaker (1972: 387-8)'e göre, bir önermenin edimbilimsel anlamda ön varsayılabilmesi için onun doğruluğundan emin olmak gerekir. Bu, kişinin önermeye karşı herhangi bir zihinsel tutuma sahip olması gerektiği anlamına gelmez ya da o kişinin bağlama dayalı olarak diğerlerinin zihinsel tutumu hakkında herhangi bir şeyi varsaymasına ihtiyacı yoktur. Stalnaker, önvarsayımların, muhtemelen, dilbilimsel davranış içinde ortaya koyulan karmaşık tavırlar, eğilimler olarak görüldüğünü ifade eder. Ona göre, kişi, yaptığı açıklamaların, sorduğu soruların, verdiği emirlerin etkisiyle önvarsayımlara sahip olur ve önvarsayımlar, dilbilimsel yapı oluşturulmadan önceki, kesin olarak varsayılan önermelerdir. Frege'nin edimbilimsel önvarsayım görüşünün aksine (Atlas, 1975), Stalnaker'in görüşü, dinleyici için de geçerli olması için konuşmacının iddialarını önceden varsaymasının gerektiği üzerinedir. Stalnaker'in önvarsayımları, konuşmacı için ne ifade ediyorsa, o bağlamda katılımcılar için de ortak bir artalanda olmalıdır (Atlas, 2006: 33).

Stalnaker'e göre, konuşurların ve dinleyenlerin önvarsayımları, o bağlamdaki ortak zeminin unsurlarıdır.

### 1.4.3. Jorg Meibauner (1953-)

Meibauer ise önvarsayımı şöyle örneklendirmektedir: "Eyalet başkanı, gençlerle konuşmasında yazım reformuyla uğraşmayacağını söylerse, bir yazım reformu olduğunu farz eder. Konuşmadaki bir konuşmacının yaptığı varsayımlar, önvarsayım olarak adlandırılır. Bu durumda yazım reformunun varlığı, eyalet başkanının önvarsayımı ile ilgilidir. Bir konuşmacı eyalet başkanı hakkında aşağıdaki cümleyi (a) söylerse, varsayar (Meibauer, 2008: 44):

a. Herzog yazım reformuyla ilgilenir. (=p)

b. Bir yazım reformu vardır (=q)

c. p>>q

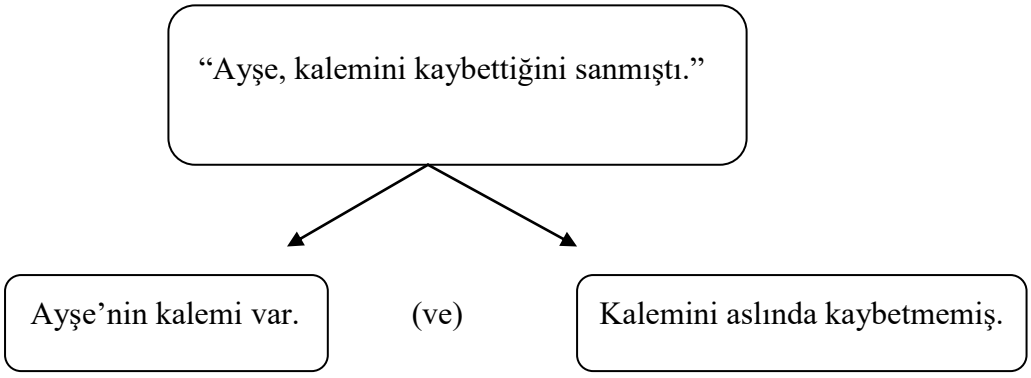
>> işareti önvarsayım için kullanılır. İlk cümleden ikinci cümledeki varsayıma ulaşıldığı için "p>>q" şeklinde önvarsayım ifade edilir (Meibauer, 2008: 44).

## 1.5. Önvarsayım ve Örtülü Anlatım (Bilgi)

Örtülü anlam (implicit meaning) anlambilim: Bir sözcenin içerdiği açık anlam ile bu açık anlam üzerinden erişilebilecek öncüller) aracılığıyla sezdirilen anlam; örtülü anlam sezdirimler aracılığıyla iletilir ve çıkarımlar yoluyla sezilir; örn. Sinemaya gidelim mi? sorusunu Yarın sınavım var diyerek yanıtlayan bir öğrenci, yalnızca bu sözcenin önerme içeriğini dile getirmekle kalmaz, bağlam uyarınca sinema teklifini geri çevirmiş ve gerekçesini de belirterek Hayır, sinemaya gitmeyelim demiş olabilir (İmer vd. 2011: 206).

Günay (2003: 70) göre, "önvarsayıltılar (önvarsayım) kullanım bağlamından çıkartılabilecek bazı örtük bilgileri belirtir. Hasan artık Hayfa'da yaşıyor sözcesi örtük olarak Hasan'ın daha önce Hayfa dışında başka bir yerde yaşadığı bilgisini de içermektedir."

Günay'dan hareketle aşağıda, "Ayşe, kalemini kaybettiğini sanmıştı." tümcesi ele alınmıştır.




**Şema 1. "san-" Eyleminin Oluşturduğu Önvarsayım**

"Ayşe, kalemini kaybettiğini sanmıştı." tümcesinde, sözcenin barındırdığı örtük anlam sayesinde, iki önvarsayımda bulunabilmekteyiz. Burada "san-" eylemi dolayısıyla, kalemin kaybedilmediği anlamını çıkarabilmekteyiz.

## 1.6. Derin Yapı-Yüzey Yapı ve Önvarsayım

> Derin yapı (Alm. Tiefenstruktur, Fr. structureprofonde, İng. deepstructure). Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, sözdizimsel bileşende elde edilen, evrensel nitelikli olduğu varsayılan, biçimsel, soyut tümce yapısı. Bir tümcenin dönüşümsel süreç öncesindeki derin yapısı, o tümcenin anlamını belirler. Yüzeysel yapıda eşsesli olan tümcelerin değişik anlamları derin yapıda gösterilebilir (Vardar, 2002: 70).
>
> Yüzeysel yapı (Alm. Oberflâchenstmktur; Fr. structure de surface, slructuresuperficielle, İng. surfacestructure). Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, derin yapı biçimlerine uygulanan dönüşümler sonucu gerçekleştirilen, bildirişime elverişli duruma gelen somut tümce biçimi (Vardar, 2002: 227).

**Tablo (1): Yüzey Yapı ve Derin Yapı (Üstünova, 2010: 699)**

| YÜZEY YAPI | DERİN YAPI |
|---|---|
| Somut | Soyut |
| Gösteren | Gösterilen |
| Dilbilgisel | Kavramsal |
| Anlatısal anlatı/ söylemsel anlatı | Temel anlam duyulan / görülen algılanan / varsayılan |

"Göstergelerden oluşan dilde yüzey yapı 'gösteren', derin yapı ise 'gösterilen' olarak kabul edilir. Yüzey yapı, söyleneni ya da yazılanı; derin yapı, kavrananı ya da algılananı ifade eder" (Üstünova, 2010: 698). Konuşmacının ifadesinde, dinleyenin önceden bildiğini varsaydığı ve çıkarım yoluyla sunulan bilgi olarak tanımlanan önvarsayım (önsayıltı); bir cümlenin yüzeysel yapısı dışında görünmeyen derin anlam içerisinde yer alan unsurlardır.

## 1.7.Önvarsayım Türleri

### 1.7.1.Varlıksal/Varoluşsal Önvarsayım (Existential Presupposition)

Bu tür önvarsayımlara "gönderimsel önvarsayım" da denir.

Örneğin;

“Üç gün önce kedimiz kaçtı.”

>>“Üç gün öncesine kadar evde kedi vardı.” (önvarsayım)

Buradaki önvarsayım bir canlıya, bir varoluşa yöneliktir. Dil kullanıcısı, kedinin var olduğunu önvarsayar.

Yule, varoluşçu önvarsayım için, İngilizcedeki iyelik zamirlerini örnek göstermektedir. Örneğin, “your car” ifadesinden >> “you have a car” ifadesi önvarsayılır (Yule, 1996: 27).

### 1.7.2. Olgusal Önvarsayım (Factive Presupposition)

İkinci tür önvarsayımdır. Olgusal önvarsayım cümlelerinde, gerçeği belirtmek için bazı eylemler kullanılmaktadır.

Bu önvarsayım türü için Yule, to know (bilmek), to realize (fark etmek), to regret (pişman olmak), be aware (farkında olmak), to odd (garipsemek), to glad (memnun olmak) eylemlerinin olgusal/gerçekçi önvarsayıma ait özellikler barındırdığını ifade etmektedir. Örneğin:

She didn’t realize he was ill. >> He was ill.

(Kız, onun hasta olduğunun farkında değildi. >> O, hastaydı.)

Were grettelling him. >>We told him.

(Ona söylediğimize pişman olduk. >> Ona söyledik.)

I wasn’t aware that she was married. >>She was married.

(Onun evli olduğundan haberim yoktu. >> O, evliydi.)

It isn’t odd that he left early. >> He left early.

(Onun erken gitmesi tuhaf değil. >> O, erken gitti.)

I’m glad that it’sover. >>It’sover

(Bittiğine sevindim. >> Bitti.) (Yule, 1996: 27-28).

### 1.7.3.Sözlüksel Önvarsayım (Lexical Presupposition)

Sözlüksel önvarsayımlar, "oluşturma, başlatma, durdurma" vb. fiillerle ilişkilendirilir. Sözlüksel önvarsayımlar, söz konusu terimlerin gerçek anlamı ile ilgilidir. Bu yüzden bu tür önvarsayımlara sözlüksel önvarsayım denir (Zengin, 2004, s. 89).

"Sınavlardan düşük almaya başladı." >> Daha önce yüksek puan alıyordu.

Yule, sözcüğe bağlı olarak anlam kazanan söylemlerin o işin başarılmadığı ancak denendiği önvarsayılır. Bunun dışında sözcüksel önvarsayım için "stop, start ve again" sözcükleri kullanılabilir.

He stopped smoking. >>He used to smoke.

(Sigarayı bıraktı. >> Sigara içiyordu.)

They started complaining. >>They weren't complaining before.

(Şikayet etmeye başladılar. >> Daha önce şikayet etmiyorlardı.

You are late again. >>You are late before.

(Yine geç kaldın. >> Daha önce de geç kaldın.) (Yule, 1996: 28).

### 1.7.4. Yapısal Önvarsayım (Structural Presupposition)

Dilbilgisi yapılarıyla oluşturulan söylemler için yapısal önvarsayım söz konusu olmaktadır. Özellikle soru cümleleri bu konuya dâhil edilebilmektedir. Örneğin:

Size geldiğim akşam neredeydin? >> Evde değil.

Bize bakan kim? >> Biri bakıyor.

### 1.7.5. Olgusal Olmayan Önvarsayım (Non-factive Presupposition)

Şimdiye kadar, önvarsayımların doğru olarak kabul edildiği bağlamlar ve örnekler üzerinde duruldu. Bununla birlikte, çok sayıda fiil (düşlemek, hayat etmek, …mış gibi yapmak) ile ilişkilendirilebilecek karşıolgusal (olgusal olmayan) önvarsayım yapıları da vardır. Aslında, bu tür yapılar "karşı-önvarsayım" yaratır ve genellikle "karşı-olgusal koşullu yapı" olarak bilinir. Karşı olgusal önvarsayım, "yansıtma problemi"nin bir parçasıdır. Bu türlü önvarsayımlar, belirli bir cümle yapısına, gerçek olmayan koşullu cümle ile bağlantılıdır (Yule, 1996, s.29).

Gerçekçi olmayan önvarsayım: "dream (rüya görmek)", "imagine (hayal etmek)", "pretend (numara yapmak)" fiillerinin kullanıldığı söylemlerde gerçek dışı varsayımlar bulunmaktadır. Örneğin:

I dreamed that I was rich. >> I wasn't rich.

(Rüyamda zengin olduğumu gördüm. >> Zengin değilim.)

We im agined we were in Hawaii. >>We were not in Hawaii.

(Hawaii'de olduğumuzu hayal ettik. >> Hawaii'de değildik.)

He pretends to be ill. >> He is not ill

(Hastaymış gibi yapıyor. >> Hasta değil.) (Yule, 1996: 29).

Gerçekleşmemiş veya doğru olmayan söylemler için kullanılmaktadır. Dil konuşuru "… olsaydı vb." sözceleri, söyleminde kullanarak anlamı, gerçek dışı olarak muhataba yansıtmaktadır:

Meyveleri toplamasaydı …>> Meyveleri toplamış.

İzmir'e gelseydi… >> İzmir'e gelmemiş.

### 1.8.Önvarsayım Tetikleyicileri ve Engelleyicileri

**Tetikleyicileri**: *İyelik ekleri, niceleyiciler ve olgusal eylemler, şimdiki zaman ve geçmiş zaman kipiyle kullanım, ne-kim soruları.*

**Engelleyicileri**: *Geniş zaman kipinde kullanım, olgusal olmayan eylemler.*

"Olgusal eylemler geniş zaman kipinde kullanıldıklarında önvarsayımları engellenir. O yüzden bu eylemlerin önvarsayım tetikleyici özelliği kullanıldıkları

şimdiki zaman ve geçmiş zaman kipiyle birlikte değerlendirilir. Ancak bu şekilde olgusal olarak nitelenebilirler" (Coşkun, 2019: 11).

“Bilginin / düşüncenin dile aktarılması önvarsayım tetikleyicilerini ortaya çıkarır. Bu bağlamda bazı sözcük ve yapılar önvarsayım kaynağı olarak ayrışmaktadır. Bu tür sözcük / yapılar önvarsayımı taşımakta / tetiklemektedir. Bu yüzden bu tür sözcük / yapılara önvarsayım tetikleyicisi denmektedir (Levinson, 2008, s. 181; Brinton ve Brinton, 2010, s. 149).” (Karaoğlu, 2022: 195).

Li (2010) ve Du (2012)’den yararlanarak Liang ve Liu (2016) önvarsayım tetikleyicilerini sözlüksel ve sözdizimsel olmak üzere iki grupta ele almıştır (Karaoğlu, 2022: 197):

**Tablo (2): Önvarsayım Tetikleyicileri (Liang ve Liu (2016:69)’dan akt. Karaoğlu, 2022: 197).**

| **Önvarsayım Tetikleyicileri** | **Sınıflandırmalar** | | **Örnekler** |
|---|---|---|---|
| **Sözlüksel Düzey** | Fiiller | Olgusal fiiller | Bilmek, fark etmek, mutluluk duymak… |
| | | Çağrışımsal fiiller | Başarmak, unutmak, kaçınmak… |
| | | Yinelemeli fiiller | Onarmak, geri dönmek, geri gelmek… |
| | | Durum değişikliği bildiren fiiller | Durmak, başlamak, devam etmek… |
| | | Yargısal fiiller | Övmek, suçlamak, eleştirmek… |
| | Sınırlayıcı ifadeler | Belirli/belirsiz tanımlık | a, an, the |
| | | Adıllar | onun, bizim, onların… |
| | | Diğer ifadeler | başka, sadece… |
| | Yinelemeli parçacıklar | | yine, da, ya … |
| | Diğer parçacıklar | | bile, henüz, yalnızca… |

| | | |
|---|---|---|
| **Sözdizimsel Düzey** | Zaman belirten tümcecikler | Sonra, sırasında, her … -DIğIndA, -dIğI zaman, -DIkça |
| | Karşılaştırma ve zıtlıklar | +Dan fazla, kadari karşılaştırmalı yqpılar… |
| | Karşı olgusal koşullar | Gerçeklere aykırı durumlar |
| | Sınırlandırmayan sıfat tümcecikleri | Who, which, when, where… |
| | Niteleme yan tümceli isim tümceleri (Cleft sentences) | It is/wasn't … that/who |
| | Sorular | Evet/hayır soruları, retorik sorular, nk soruları.. |

# 2. BÖLÜM
# ÖNERMESEL TUTUM EYLEMLERİ

Konuya giriş bakımdan kimi terimlerin açıklanması gerekmektedir:

## 2.1.Önerme

Önerme (proposition) sözdizim, anlambilim Felsefeden alıntılanan dilbilgisel ve anlamsal incelemelerin temelini oluşturan, 'yüklemleme' ilişkisi üzerine kurulu, 'yüklem' ile yüklemin içerdiği olgu ya da durumun etkisini belirleyen 'birimleri' içeren anlam birimi; örn. bildirişim sırasında konuşucunun dile getirdiği sözce aracılığıyla gerçek olarak sunduğu bir durum dinleyicide eksiksiz canlandırım oluşturur:

A: Toplantı ne zaman bitecek?

B: İkide.

Konuşmasında B'nin vermiş olduğu yanıt, aslında *Yönetim Kurulu Toplantısı saat ikide bitecektir* anlamına gelen bir önermeyi ifade etmektedir (İmer vd. 2011: 203).

önerme [Alm. Satz] [Fr., İng. proposition) [Lat. propositio]: (Klasik mantıkta) Yargının sözlerle dile gelişi; doğru ya da yanlış olabilen bir anlatım. // Modern mantıkçılar doğru ya da yanlış olabilen anlatım yanında belirsiz kalan bir anlatım da bulunduğuna dikkat çekmişlerdir. Önerme mantıksal terim olarak temel anlamını modern mantıkta kazanmıştır. B. Russell önermeden "İlk planda bir şeyi ya doğru olarak ya da yanlış olarak dile getiren sözler kuruluşu"nu anlar; örneğin: 2x2=4 de 2x2=5 de birer önermedirler; "Sokrates bir insandır." "Sokrates bir insan değildir." de birer önermedirler; önemli olan önermeden önerme görevini ayırmaktır. Önerme görevi bir anlatımda bu anlatımı kuralı bir ya da daha çok belirsiz parçayı, bu parçalara değer yüklendiğinde bir önerme kılacak olan anlatımdır. Örn. "X bir insandır." X belirsiz kaldığı sürece bu önerme ne doğrudur ne yanlış; X'e bir değer verilirse bundan doğru ya da yanlış bir önerme çıkar (Akarsu, 1975: 133).

önerme [Lat. propositio; İng. proposition, statement; Fr. proposition; AI. aussage, satz). Mantıkta, dilin sözdizimi kurallarına uygun olarak ve haber kipinde ifade edilmiş tümce, dilde ifade edilmiş yargı ya da inanç (Cevizci, 1999: 658).

Kişisel düşüncelerimiz, yani belli bir süre boyunca başkalarına iletmediğimiz yargılar bile, kendisini iyi ifade edemeyen bir dil ortamında ortaya çıkar. Fakat, yargıları başkalarına açıklanabilmesi ya da başkalarıyla tartışabilmesi, ancak önermelerin oluşturduğu ortam içinde olur. Bununla birlikte, önerme terimi, mantıktaki anlamından biraz daha geniş bir anlam içinde kullanılır. Buna göre, önerme terimi, yalnızca aktüel bir yargı ya da inancın sözel ifadesini değil, fakat aynı zamanda bir öneri ya da bir kabul veya yalnızca potansiyel bir yargının sözel ifadesini gösterir (Cevizci, 1999: 658).

Öneriler ve kabuller, düşünceli ve eleştirel düşünen insanlar arasında, salt birer öneri ve kabul olmak bakımından önemli bir rol oynar. Yalnızca eleştirel düşünmeyen, kibirli bir insan, kafasının içindeki her şeyi, tanrısal bir ilham olarak değilse bile, tartışılmaz bir sezgi parçası olarak görür. Buna karşın, bir bilim insanının temel özelliklerine sahip olan eleştirel düşünen kişi, bu türden düşünceleri zihninde evirir çevirir, onları yalnızca öneriler, ya da kabuller ya da 'önermeler' olarak değerlendirir ve onları, eldeki verilerin ışığında tedbirle tahkik eder. Bütün bu öneriler, dilde ifade edildiklerinde, ayrı zamanda önermeler olarak adlandırılırlar. Dahası, bir insanın sıkı sıkıya bağlanıp inandığı bir şeye, bir başkasının hiç inanmaması, buna karşın bir üçüncü kişinin de onu incelenmeye değer bir öneri olarak görmemesi, çok bilinen bir olgudur (Cevizci, 1999: 658).

Şu halde, inanılan ya da inanılmayan, ya da yalnızca anlaşılan ve değerlendirilen bir düşüncenin dilde ifade edilmiş olan içeriği için önerme terimini kullanmak uygun ve yerinde olur. Başka bir deyişle, önerme terimimiz inanma öğesinden ya da anından soyutlanır ve doğru ya da yanlış olabilen bir tümceye, ona ister inanılsın isterse inanılmasın, veya yalnızca incelenme durumunda olsun ya da olmasın, önerme adı verilir (Cevizci, 1999: 658).

**Belli başlı önerme türleri şu şekilde sıralanabilir:**

i. ‘A A'd1r', 'Tüm üçgenler üç açılıdır' ya da 'Tüm dörtgenler dört kenarlıdır' türünden, doğruluğunu inkar etmenin kişinin kendi kendisiyle çelişkiye düşmesiyle eşanlamlı olduğu, sözcüklerinin tanımları ve bir bir bütün olarak anlamları verildiğinde zorunlu olarak doğru olan analitik önermeler (Cevizci, 1999: 658).

ii. 'Başım ağrıyor', 'Kendimi kötü hissediyorum', 'Korkuyorum' türünden, insan varlıklarının kendi iç duyumları, ya da özel yaşantı ve halleriyle (duyguları, arzuları, acıları, sevinçleri, kişisel inançları) ilgili olan, kendi zihin halleri ya da iç yaşantılarımızı yalnızca kendimiz bildiğimiz için, (önermeyi kuranın dürüst olması koşuluyla) her zaman doğru olan iç duyu önermeleri (Cevizci, 1999: 658-659).

iii. İlk iki önerme türünden, dış dünyayı, dış dünyada olup biten bir şeyi betimlemek, ve dokunma, görme, işitme türünden duyuların ya da akıl yürütmenin sonucu olmak bakımından farklılık gösteren empirik önermeler; bunlar, doğruluk ya da yanlışlıkları zorunlu olmayan önermelerdir (Cevizci, 1999: 659).

iv. Sonuncu önerme türü ise, ahlaki önerme ya da ahlaki bir anlamı, bir değer yargısı ortaya koyan olan önermelerdir. ‘İnsan asla insan öldürmemelidir', ‘Kürtaj kötüdür’, 'Sokrates iyi bir insandır' önermelerini kendilerine örnek olarak verebileceğimiz ahlaki önermeler, diğer önerme türlerinden, insan

eylemlerinin ya da insanların karakterlerinin ahlakıyla ilgili değer yargıları ve iyi, kötü, doğru, yanlış türünden ahlaki terimleri içermek bakımından farklılık gösterirler (Cevizci, 1999: 659).

### 2.1.1. Önerme Edimi

Önerme edimi [İng. propositional acte; Fr. acte propositionel]. Çağdaş dil filozoflarından J. Searle'in teorisinde yer verdiği dört söz ediminden biridir (Cevizci, 1999: 659). Buna göre Austin'in düzsöz edimi incelendiği gönderimde bulunma, atıf yapma ve yükleme edimlerini Searle önerme edimi başlığı altında incelemiştir. İşte bu bağlamda, konuşanın sözü, söylenim veya sözcelemiyle belirli bir şeye gönderme yaparak, ona belirli bir anlam içeriği yüklemesini sağlayan edime önerme edimi denir (Cevizci, 1999: 659).

### 2.1.2. Önermenin Yapısı

Önermenin yapısı [İng. structure of the proposition; Fr. structure de Ia proposition}. Mantıkta, önermenin iki ya da üç öğeden oluşmasıyla belirlenen yapısı için kullanılan deyim (Cevizci, 1999: 659).

Antik Yunan'da filozoflar, özellikle de Aristoteles, özne-yüklem formundaki önermeyi üç öğeye ayırmıştır. Buna göre, önerme bir özne, bir yüklem ve bu ikisini birbirine bağlayan bir bağlaç ya da kopuladan meydana gelir. Örneğin, 'Ahmet dazlaktı' önermesinde, 'Ahmet' öznedir, özelliklerin kendisine yüklendiği tözü gösterir, buna karşın 'dazlak' önermenin, Ahmet' e bir özellik yükleyen yüklemi ve nihayet 'dır' da özne ve yüklemi birbirine bağlayan kopula'dır. 'Ahmet vardır' gibi varlık bildiren önermelerle, 'Gelmeniz gerekir' türünden kipsel önermeleri bu yapıya uydurmak oldukça güç olmakla birlikte, söz konusu yapı, tözlerle özellikleri arasında önemli bir metafiziksel bölmeyi ifade ettiği için, Aristoteles felsefesine çok uygun düşmüştür (Cevizci, 1999: 659).

Mantık alanında, pek ilerleme olmadan geçen uzun yılların ardından, gerçek bir devrim gerçekleştiren Frege'nin çalışmaları, önermenin yapısıyla ilgili yeni bir görüşe yol açmıştır. Özneyi yükleme bağlayan kopulayla (dır) varoluşsal 'dır' arasında bir ilişki bulunmadığı için, özne ve yüklemden oluşan önemeleri varlık bildiren önermelerden ayırmamız gerektiğini, dile getiren bu yeni görüş, özne-yüklem formundaki önermeleri, üç parçaya değil de, 'Ahmet' ve 'dazlaktır' gibi iki parçaya ayırır. Önerme, 'Ahmet' e dazlaklık yükler (Cevizci, 1999: 659).

Varlık bildiren önermeye gelince, bu, özne-yüklem formunda ifade edilemez. Bunun iöin matematikteki değişken fikrine ihtiyaç duyarız. 'Ahmet vardır' önermesi bize, adı Ahmet olan bir şey bulunduğunu söyler (Cevizci, 1999: 659).

### 2.1.3. Önerme Tavrı

Önerme tavrı (propositional attitude) edimbilim İnsanlar bildirişim sırasında dile getirdikleri düşüncelerle birlikte kaygılarını, sevgilerini, nefretlerini, tutkularım, pişmanlıklarını vb. iletirler; ' örn. *Dün yağmur yağdı* gibi bir önerme aslında *Allahtan dün yağmur yağdı, Sonunda dün yağmur yağdı, ya da Ne yazık ki dün yağmur yağdı* şeklinde dile getirilen bir önerme tavrı içinde aktarılmış olabilir. Ancak çoğu zaman bir önermenin içinde yer aldığı tavır sözcede açıkça dile getirilmez ve dinleyiciden bu tavrı bağlamı göz önüne alarak sezebilmesi beklenir; örn. uzun zamandır kuraklığın hüküm sürdüğü bir dönemin ardından *Dün yağmur yağdı* diyen bir çiftçinin önerme tavrı ile pikniğe gitmek üzere kendisini hazırlamış olan bir çocuğun önerme tavırları arasındaki fark ancak çıkarımlar yoluyla sezilebilir. Eğretileme ve tersinleme içeren dil kullanımlarının esas gücü, sözcede açıkça dile getirilmeyen bir önerme tavrının dinleyici tarafından nasıl algılanacağı noktasında gizlidir (İmer vd. 2011: 203).

## 2.2.Önermesel

Önermesel (axiomatic) sözdizim Mantıktan alınmış olan bir terim. Bir kuramın başlangıç olarak doğru kabul ettiği bir önerme dizisiyle ilgili olma niteliğini anlatır. Daha sonraki önermeler (teoremler) bunlardan belli çıkarım kurallarıyla elde edilir. Terim matematiksel dilbilimin temelini oluşturur ve dile uygulanması Chomsky'nin düşüncelerinden çıkmıştır (İmer vd. 2011: 203-204).

## 2.3.Önermesel Tutum

### 2.3.1. Önermesel Tutum Nedir?

Önermesel tutum; başkalarına ve kendimize yüklediğimiz inançlar, istekler, niyetler ve korkular gibi tasavvur durumlarına denir. Önermesel tutum ile kişi, önermedeki yargıya inanır, onu ister veya onu önceden bilir. Önermesel tutumlar "X sanıyor ki vs. P" şeklinde kurulur. Bu tür önermeler doğruluk değerini belirtmezler ancak önermenin anlamını belirtebilirler. [1]

**Önermeler mantıksal açıdan dört türlüdürler**

i. Kimi önermesel tutumlar; bir kişinin kimi şeylere sahip olmasını gerekli kılar. Örn. "X parası olduğuna seviniyor." Önermesel tutum; X'in parası olmasını gerektirir.

[1] https://zekiozcan52.blogspot.com/2021/10/onermesel-tutumlar-nedir.html?m=1 (27.02.2022)

ii. Kimi önermesel tutumlar; daha çok tatmin koşullarına sahiptir. "X sınavı geçeceğini umuyor." Önermesel tutum; X'in sınavının olduğunun doğru olması yeterli değildir aynı zamanda bu sınavda başarılı olmayı umut etmesi gerekir.

iii. Kimi önermesel tutumlar; sahip olmak için diğer koşulların tatmin edilmesi gerekir. "X, Y'nin doğru olduğunu biliyor. Önermesel tutum; X'in doğru inanca sahip olmasını gerektirir.

iv. Kimi önermesel tutumlar; diğer kimi önermesel tutumlara sahip olmadan tatmin edilemez. Örn. "X, Y'i gerçekleştirme niyeti taşıyor." Önermesel tutum; X'in onu gerçekleştirme niyetinin olmasını gerektirir.[2]

### 2.3.2. Önermesel tutumların özellikleri

i. Önermesel tutumlar, psikolojik tutumlardır. Bunlar doğruluk değeri olan (yanlış veya doğru) önermeler değil, anlamlı önermelerdir. Önermesel tutumlarda, tutum konusu olan önerme doğrulanamaz ve yanlışlanamaz.

ii. Önermesel tutumlar bakış, tutum ve görüşü yansıtır. Doğrulanabilen ve yanlışlanabilen bir önermeye karşı bir tutum olamaz ve onunla ilgili bir önermesel tutumdan söz edilemez.

iii. Önermesel tutumlar, çıkarım imkânı sunmazlar.

iv. Önermesel tutumlar, mantıksal değildir ve biçimselleştirilemez.

v. Önermesel tutumlar, düşüncelere ve inançlara referansta bulunur ve eşdeğeri yoktur. Önerme içeriği eşdeğeri olan ifade ile değiş tokuş edilemez.

vi. Kişi bir önermeye karşı farklı durumlarda farklı tutumlar takınabilir.

vii. Önermesel tutumlar, Kripke Muamması denilen ve çözümü olmayan bir muammaya sahiptir.

viii. Önermesel tutumlar, içeriğe ilişkin olarak tek bir tutum belirtirler.

ix. Önermesel tutumlar, kimi filozoflara göre ikiye ayrılır.

a. Empati içermeyen önermesel tutumlar: Algı sözceleri "X algılıyor ki P." ve inanç sözceleri "X inanıyor ki P"

[2] https://zekiozcan52.blogspot.com/2021/10/onermesel-tutumlar-nedir.html?m=1 (27.02.2022)

b. Empati içeren önermesel tutumlar: “X umuyor ki, pişman oluyor ki  vb.” Bu ifadeler empati içerir. Empati belli bir tutumu önerme olarak ifade eden kişinin zihin içeriğini anlamamıza yardımcı olur.

x. Önermesel tutumlar, kişinin kendi durumunu yansıtır. Kişi önermeyi “inanıyorum, sanıyorum vb.” tek sözcüğe indirger.

xi. Önermesel tutumlar, konuları (içerik) olan önermelerdir.

xii. Önermesel tutumların farklı uyuşturma yönleri vardır. Kimileri dünyayı yansıtır kimileri dünyayı etkileme amacındadır.

xiii. Önermesel tutumların temeli bildirim ve inanç modalitelerinin niyetle tam olarak uyuşturulmasıdır. Önermesel tutumlar, normal önermelerle karşılaştırıldığında opaktır ve yükleyicidir.

xiv. Önermesel tutumlar ile önermesel tutum ilişkileri birbirinden ayrı şeylerdir. Önermesel tutumlar, kişinin durumlarıdır yani kimileri kişinin zihinsel durumlarıdır. Önermesel tutum ilişkileri dilbilimsel nesnelerdir, kişinin durumları değildir yani soyut nesnelerdir.[3]

İnanç, istek ve niyet gibi tasavvur durumlarına **önermesel tutumlar** denir. Önvarsayımı tetikleyen veya engelleyen eylemlere ise **önermesel tutum eylemleri** denir. *“Önermesel Tutum”* terimini kullanan ilk kişi *Russell*’dır.

Önermesel tutumlar, önermelere ilişkin bağıntılar olarak ele alınır. Bu sene şampiyon olma inancı, bu sene şampiyon olma beklentisi, bu sene şampiyon olma arzusu gibi. *Sanılar* ve *arzular* önermesel tutumlardır. Önermesel tutum, bir kimseyi bir önermeye bağlayan zihin durumudur.

Kaf Dağı’nın zümrütten yapılmış olduğuna ilişkin inanç Kaf Dağı hakkındadır ancak Kaf Dağı ile bir bağıntı değildir çünkü Kaf Dağı var değildir. Öte yandan Kaf Dağı’nın zümrütten yapılmış olduğu önermesiyle bağıntı olabilir.

Önermesel tutum eylemleri, iki başlık altında değerlendirilmektedir:

I. Olgusal eylemler

II. Olgusal olmayan eylemler

[3] https://zekiozcan52.blogspot.com/2021/10/onermesel-tutumlar-nedir.html?m=1 (27.02.2022)

# 3. BÖLÜM

# TUTUM

## 3.1. Tutum Nedir?

Organize olmuş, duygu, inanç ve davranış eğilimleridir. Bireyin belirli bir tutum nesnesine (kişi, yer vb.) yönelik olumlu ya da olumsuz duygu derecesi. Bireyin çevresindeki bir konuya karşı sahip olduğu bir tepki ön eğilimi (Önder, 2016-2017: 2).

Tutumlar, eylemleri ortaya koymadan önce niyeti ifade eder (Önder, 2016-2017: 2).

Tutum, eylem gerçekleşmeden önce, bireyin içinde barındırdığı çeşitli yönelimlerdir. Bireyin geçmiş yaşantı ve tecrübeleri ise tutum nesnesine karşı tavrını şekillendiren etkenlerdendir.

> "Bireylerin farkında oldukları bir obje ile ilgili değerlendirmeleridir." (Pratkanis & Greenwald 1989).
>
> "Bir objenin olumlu ya da olumsuz değerlendirmesidir." (Zanna & Rempel 1988) .
>
> " Çeşitli objelerin bellekte saklı tutulan değerlendirmeleridir." (Judd ve diğerleri 1991).

## 3.2. Tutumların Oluşumunda Etkili Faktörler

Aşağıda tutumların oluşumunda etkili faktörler sıralanmıştır.

i. Kişilik,

ii. Aile,

iii. Eğitim, Toplumsallaşma,

iv. Ekonomik Statü ve Sosyal Sınıf,

v. Zihinsel ve Bilgisel Faktörler,

vi. Fizyolojik Faktörler,

vii. Akranlar ve Referans Gruplar,

viii. Grup Üyeliği Faktörü,

ix. Deneyim,

x. Ödül ve Ceza,

xi. Yaşanılan Çevre ve Mekan,

xii. Ulusal Köken, Din,

xiii. Kültürel Etkiler,

xiv. Meslek,

xvi. Kişisel Etkilenme,

xvii. Özel İlgi Alanları,

xviii. Kitle İletişim Araçları (Önder, 2016-2017: 8).

### 3.3. Tutum Eylemleri

Aşağıda kimi araştırmacılar tarafından oluşturulmuş tasniflere yer verilmiştir:

**Tablo (3): Kiparsky ve Kiparsky'nin (1970) Tutum Eylemleri Ayrımı**

| | |
|---|---|
| **Duyuşsal olgular:** | Yeterli olmak, can sıkmak, telaşa düşürmek, merak etmek, tiksinmek, keyiflendirmek, pişman olmak, içerlemek, acımak, küçümsemek, yorumlamak, üstün gelmek, inanmak. |
| **Duyuşsal olmayan olgular:** | Unutmak, akılda tutmak, açıklamak, hesaplamak, dikkate almak. |
| **Olgu olmayan duyuşsal olanlar:** | Niyet etmek, yeğlemek. |
| **Olgu olmayan ve duyuşsal olmayanlar:** | Gibi görünmek, öngörmek, sezmek, tahmin etmek, farz etmek, karar vermek |

**Tablo (4): Givón'un (1973) Tutum Eylemleri Ayrımı**

| | |
|---|---|
| **Bilişsel olgular:** | bilmek, hatırlamak, unutmak, görmek, duymak, tahmin etmek, gücenmek, şüphelenmek, anlamak, mutlu olmak, pişman olmak, haberdar olmak, öğrenmek, farkına varmak, keşfetmek, dikkat etmek, çözmek. |
| **Bilişsel olumsuz olgular:** | Yapar gibi görünmek/numara yapmak |
| **Bilişsel olgu olmayanlar:** | karar vermek, anlaşmak, umut etmek, düşünmek, şüphe etmek, inanmak, hissetmek, korkmak, varsaymak, farz etmek, düş kurmak, hayal etmek. |

**Tablo (5): Klein'ın (1975) Tutum Fiilleri Ayrımı**

| | |
|---|---|
| **Duyuşsal olgular:** | üzülmek, gücenmek, pişman olmak, telaşa düşürmek, şaşırtmak, eğlendirmek, kızdırmak, rahatsız etmek, sevindirmek, korkutmak, sinirlendirmek, meşgul etmek, şok olmak, sürpriz yapmak |
| **Bilişsel olgular:** | tespit etmek, idrak etmek, keşfetmek, ortaya çıkarmak, kavramak, bilmek, öğrenmek, fark etmek, gözlemlemek, algılamak, farkına irkilmekvarmak, hatırlamak, tanımak, yad etmek, anımsamak, anlamak, açığa vurmak, ifşa etmek. |

**Tablo (6): Swanson'un (2011) Tutum Eylemi Ayrımı**

| | **Gerektiren** | **Gerektirmeyen** |
|---|---|---|
| **Olgusal** | Bulmak, bilmek, hatırlamak. | İtiraf etmek, pişman olmak, kızmak. |
| **Olgusal olmayan** | Keşfetmek, saptamak, kanıtlamak. | İnanmak, sonuç çıkarmak, şüphelenmek. |

Biz de bu çalışmada, yukarıdaki tasnifleri dikkate aldık. Tutum eylemlerini "olgusal olan ve olgusal olmayan eylemler" şeklinde iki ana başlığa ayırdık. Ardından da "bilişsel ve duyuşsal eylemler" şeklinde iki alt başlık ekledik.

# 4. BÖLÜM

# OLGUSAL OLAN VE OLGUSAL OLMAYAN EYLEMLER

## 4.1.Olgu, Olgusal ve Olgusallık

Olgu [Alm. Foktum] [Fr. fait] [İng. fact] [Lat. factum = yapılmış olan]: Düşünülmüş olanın karşıtı, olmuş olan, gerçek olan, gerçekleşmiş olan (Akarsu, 1975: 127).

olgu [Lat. factum; İng. fact; Fr. fait; Alm. tatsache]. 1 Aktüel olarak ortaya çıkan, gerçekleşen olay, nitelik, bağıntı ya da durum, tartışılmaz, yadsınmaz olarak, tartışılmazcasına, inkar edilemezcesine kabul edilen şey. 2 Dilden, düşünceden bağımsız olarak ortaya çıkan oluşum; doğru bir tümce ya da önermeye dış dünyada karşılık gelen ley. 3 Tespit edilmiş, bilimsel incelemeye elverişli ve bir deney konusu yapılabilecek doğal olay. 4 Oluşum süreci içinde veya başka bir şeyin emaresi olarak gözlemlenmiş olay (Cevizci, 1999: 640).

Bu bağlamda olgularla, doğal oluşumlarla ilgili olma durumu *olgusal* sıfatıyla ifade edilir. Nitekim, önermeler epistemolojik değerleri bakımından sınıflandıklarında, formel ya da mantıksal önermelerin karşısında yer alan önerme türüne *olgusal önerme* denmektedir. İçeriksel önerme olarak da bilinen olgusal önerme, doğruluk değeri deneyim ya da gözlem yoluyla saptanabilen, bize dış dünya hakkında bir şeyler söyleyen önermedir. Olgusal bir önermenin doğruluk ya da yanlışlığı zorunluluk taşımaz, çünkü söz konusu önermenin doğruluk ve yanlışlığı yeni olgu ya da verilerle her zaman değişebilir. Olgusal önermelere aynı zamanda *empirik önermeler, a posteriori önermeler, sentetik önermeler ve totolojik olmayan önermeler* adı verilmiştir (Cevizci, 1999: 640).

Olgu: Gerçekleşmiş olan her şey (…) Olmuş olan her şey olgu'dur; bundan ötürü de olgu deyimi olası, olanaklı ve düşünsel, tasarımsal deyimleriyle karşıt anlamlıdır. Çünkü bu deyimler henüz gerçekleşmemiş olanı dile getirirler; gerçekleşmeleri muhtemeldir, mümkündür ya da gerçekleştirilmeleri düşünülmektedir, tasarımlanmaktadır ama henüz olmamış'lardır ve bundan ötürü de olgu değillerdir. Cladue Bernard "deneyimsel düşünceye yol gösterecek ve aynı zamanda onu denetleyecek tek gerçek olgulardır" der. Olay deneyim konusu olan olgu' dur, ama onun deneyimini olgu denetler; çünkü olgu betimleyici ve somut, olay'sa çözümsel ve soyuttur. Olay deney konusu, olgu ise deney sonucudur. (...) Auguste Comte ve olgucu izleyicileri (pozitivistler) bizim algı dediğimize olgu derler. Onlara göre sadece duyumlarımız ve algılarımız dolaysız verilerdir, bunları incelemekle yetinmemiz gerekir. Kierkegaard ve varoluşçu izleyicilerine (egzistansiyalistler) göre insan anlaşılamayan ve hiçbir açıklanması bulunmayan bir salt olgu'dur. Ve kendisine yabancı bir dünya içine atılmıştır. Mantık açısından da bilim, olgulardan önermeler çıkarır ve bu önermeleri olgularla tanıtlar.

> Bir olguyu açıklamak demek, onu başka olgulara indirgemek demektir. Ne var ki açıklanamayan, eş deyişle başka olgulara indirgenemeyen olgular da vardır. Örneğin herhangi bir şeyin varlığı, böylesine bir olgudur. Kızgın bir sobaya elinizi dokundurduğunuzda elinizin yandığından şüphe edemezsiniz, bunlar kesin olarak verilmiş olgulardır. Doğa bilimleri ve genellikle bilim sadece olguları açıklamakla yetinmez, onları en yalın bir biçimde açıklamaya çalışır. Bilim olguları sadece yasalara bağlamaya değil en yakın yasalara bağlamaya çalışır. Olgular, deneyin sağladığı gerçek verilerdir. Deneyimsel yöntemde olgulara dayanılır ve deneyimler ancak olgulara başvurularak denetlenebilir (Yücel, 176-177).

> Olgusal (factitive) anlambilim: Bir olay ya da olgunun gerçekleşmiş olduğunu belirten birim ya da yapı; örn. Türkçe'de {-DIK/-{y)AcAK} adsıllaştırma eki Biz [AU-nin dün akşam şarkı söyle-diğ-i-ni] duyduk yantümcesinde olduğu gibi bir olguyu belirtir (İmer vd. 2011: 196).

## 4.2.Olgusal Eylemler

Erguvanlı-Taylan (1998a) … ana cümle yüklemine bir tümleç yan cümlesi bağlanırken ölçüt olabilecek olgusallık ayrımını Kiparsky, Kiparsky'nin (1971: 345) olgulsallık (factivity) yaklaşımına dayandırır. Buna göre tümleç yan cümlesindeki önermenin gerçekliği ya da gerçekleşmişliği önvarsayılabiliyorsa bağlandığı ana eylem olgusaldır (Coşkun, 2019: 9).

Yani, bir ana yüklem, kendisine bağlı tümleç yan cümlesinde ifade edilen önermenin gerçekliğine veya gerçekleşmişliğine dair önvarsayım oluşturabiliyorsa olgusaldır. Biz de olgusallığı ele alırken, tümleç yan cümlesine odaklanacağız.

Çekimsiz tümleç yan tümceleri *-DIK, -(y)AcAK, -mAk/-mA ve -(y)Iş*ekleri ile oluşturulmaktadır.

**Tablo (7): Tümleç Yan Tümceleri (Coşkun, 2019: 6)**

| **I.**<br><br>**temel cümle** | → | **Çekimsiz**<br><br>**[tümleç yan cümlesi] + ana cümle** |
|---|---|---|
| (1) Ali makale yazıyor. | -DIG<br><br>-(y)ACAG<br><br>-mAk/-mA<br><br>-(y)Iş | (1a) [Ali makale yaz-ma]-ya başladı.<br><br>(1b) [Ali'nin makale yaz-dığ-ın]-ı biliyorum.<br><br>(1c) [Ali'nin makale yaz-ış-ı] akademik tarafını öne çıkardı. |
| **II.** | | **Çekimsiz**<br><br>**[tümleç yan cümlesi] + ana cümle** |
| (2) Ali makale yazıyor. | Diye<br><br>Ø | (2a) [Ali makale yazıyor] diye biliyorum.<br><br>(2b) [Ali makale yazıyor] sanırım. |
| | Ki<br><br>Ø | (2c) Biliyorum ki [Ali makale yazıyor].<br><br>(2d) Sanırım [Ali makale yazıyor]. |

Daha önce yapılan ilgili çalışmaların çoğunluğunda -DIG, -(y)AcAG ve -mAk/ -mA'lı tümleç yan cümleleri üzerinde yoğunlaşılmış ama -(y)Iş'lı tümleç yan cümleleri, birkaç çalışma dışında yeterince incelenmemiştir. Farklı olarak Kural (1993, 1998) ve Erdal (1998), -(y)Iş adlaştırıcısını diğerleriyle karşılaştırarak incelemiş ve özellikle taşıdığı olgusal anlamı vurgulamışlardır. Erdal (1998), -(y)Iş'lı tümleç yan cümlelerin konu (topic) işleviyle öne çıkan olgusal anlamına, sözlü veya yazılı söylemde (metinde) bilgi yapısı bakımından ilk olarak işaret etmiştir (Coşkun, 2019: 5).

.

**Tablo (8): -(y)Iş isim-fiilli tümleç yan cümleleri kabul eden yüklemler (Coşkun 2012b: 72)**

| | |
|---|---|
| **1. Bildirme yüklemleri** | anlat-, ilan et-, söz et- |
| **2. Bilişsel yüklemler** | alış-, anlam ver-, unut-, hatırla- |
| **3.Yorum yüklemleri** | beğen-, destekle-, eleştir-, gücen-, hoşlan-, hoş gör-, kına-, doğru, yanlış |
| **4. Algı yüklemleri** | bak-, duy-, gör-, işit-, dinle-, hisset-, izle-, seyret- |
| **5. Duygusal tepki yüklemleri** | alın-, bozul-, gücen-, kız-, sev-, sevin-, sinirlen-, utan-, üzül- |
| **6. Süreç yüklemleri ve diğerleri** | çabuklaş-, devam et-, engelle-, gecik-, hızlan-, kolaylaş-, önle-, yararlan-, zedele-, zorlaş- |

Bu yaklaşım üretici dilbilgisi geleneğine dayanmaktadır. Buna göre çekimsiz tümleç yan cümleleri, -DIG, -(y)AcAG ve -mAk/-mA adlaştırıcılarının zaman anlamları üzerinden ayrıştırılır ve zaman anlamı olanlar olgusal (factcomplements), olmayanlar devinimsel (actcomplements) tümleç yan cümleleri olarak nitelenir (Coşkun, 2019: 8).

Bu yaklaşıma göre -mAk/-mA'lı tümleç yan cümleleri somut bir zaman değeri olmamakla birlikte içerik olarak bir eyleme, olaya, duruma ya da olayın seyrine işaret eden anlamlarıyla değerlendirilir (Coşkun, 2019: 8).

Buna karşın -DIG sıfat-fiili geçmiş ve şimdiki zaman değeriyle, -(y)AcAG sıfat-fiili de gelecek zaman değeriyle ayrıştırılmıştır. Bu sıfat-fiil ekleriyle şekillenen tümleç yan cümleleri ise olgusallıkla ilişkilendirilmiştir. Sözdizimsel çözümlemelerinde Kural (1993, 1998) farklı olarak -(y)Iş isim-fiilini de göz önünde bulundurur (Coşkun, 2019: 8).

Erguvanlı-Taylan (1998a), eleştirdiği üretici sözdizimsel yaklaşımın olgusal olarak nitelediği -DIG ve -(y)AcAG'lı tümleç yan cümlelerini tekrar ele alır.

Bunların olgusal olmayan eylemlerden san- gibi ana eylemlerce de kabul edildiğini gösterir (15). Yine bu yaklaşıma göre olgusal olmayan -mAk/-mA'lı tümleç yan cümlesinin ise olgusal olmayan san- eylemince kabul edilemediğini gösterir (Coşkun, 2019: 11).

(15) [Ömer'in yalan söyle-diğ-in]-i sandık.

(15a) *[Ömer'in yalan söyle-me-sin]-i sandık (Coşkun, 2019: 11).

Aynı şekilde olgusal bir eylem olan bırak- (16)'da, -mA'lı tümleç yan cümlesini kabul etmiş ve Sigara içtim önvarsayımı olumsuzluk testinde garantilenmiştir. Diğer taraftan aynı eylem -DIG'lı bir tümleç yan cümlesini ise kabul edememektedir (16a) (Coşkun, 2019: 11).

(16) [Sigara iç-me]-yi bıraktım/bırakmadım.

Önvarsayım: Sigara içtim.

(16a) *[Sigara iç-tiğ-im]-i bıraktım (Coşkun, 2019: 11).

Görüldüğü üzere, -DIK ve -(y)AcAK'lı tümleç yan cümleleri, olgusal olmayan eylemleri de alabilir. Tam aksine, olgusal olmayan -mAk/-mA'lı tümleç yan cümlesi de olgusal olmayan eylemleri kabul etmeyebilir. Ayrıca, olgusal bir eylem, -mAk/-mA'lı tümleç yan cümlesini kabul edip, -DIK veya (y)AcAK'lı tümleç yan cümlesini kabul etmeyebilir.

Bu durumda olgusallık, yan cümlenin somut bir zaman değeri taşıyıp taşımamasından ziyade bağlı olduğu ana eylemin önvarsayım bilgisini garantilemesiyle ilişkilendirilir (Coşkun, 2019: 12).

### 4.3.Olgusal Olmayan Eylemler

> Geçmiş zamanın parçası olduğu ifade edilen bir koşulun yerine gelmemiş olmasından ve geçmiş zamana yollanan koşulların artık gerçekleşme, yani olgusal olanın bir parçası olabilme durumundan yoksun bulunmasından dolayı, bu tür önermeler olgu karşıtı bir durumu dile getirir. Tarihsel bakımdan olgu karşıtı olan söz konusu önermeye ek olarak, bir de doğruluğu olgusal, deneysel bir sınama ve değerlendirmeye konu olamayan olgu karşıtı koşullu önermelerden söz edilebilir. Örneğin, 'Güneşin enerjisi 10% ölçüsünde azaltılsaydı, dünyada yaşam olamazdı' gibi olgu karşıtı bir önerme, teknolojinin ötesinde kalan bir önermedir (Cevizci, 1999: 641).

Şimdiye kadar, önvarsayımların doğru olarak kabul edildiği bağlamlar ve örnekler üzerinde duruldu. Bununla birlikte, çok sayıda fiil (düşlemek, hayat etmek, …mış gibi yapmak) ile ilişkilendirilebilecek karşıolgusal (olgusal olmayan) önvarsayım ekleri de vardır. Aslında, bu tür yapılar "karşı-önvarsayım" yaratır ve genellikle "karşı-olgusal koşullu yapı" olarak bilinir. Karşı olgusal önvarsayım, "yansıtma problemi"nin bir parçasıdır. Bu türlü önvarsayımlar, belirli bir cümle yapısına, gerçek olmayan koşullu cümle ile bağlantılıdır (Yule, 1996, s.29).

Gerçekçi olmayan önvarsayım: "dream (rüya görmek)", "imagine (hayal etmek)", "pretend (numara yapmak)" fiillerinin kullanıldığı söylemlerde gerçek dışı varsayımlar bulunmaktadır. Örneğin:

I dreamed that I was rich. >> I wasn't rich.

(Rüyamda zengin olduğumu gördüm. >> Zengin değilim.)

We im agined we were in Hawaii. >>We were not in Hawaii.

(Hawaii'de olduğumuzu hayal ettik. >> Hawaii'de değildik.)

He pretends to be ill. >> He is not ill

(Hastaymış gibi yapıyor. >> Hasta değil.) (Yule, 1996: 29).

Gerçekleşmemiş veya doğru olmayan söylemler için kullanılmaktadır. Dil konuşuru "… olsaydı vb." sözceleri, söyleminde kullanarak anlamı, gerçek dışı olarak muhataba yansıtmaktadır:

Meyveleri toplamasaydı …>> Meyveleri toplamış.

İzmir'e gelseydi… >> İzmir'e gelmemiş.

# 5. BÖLÜM

# TÜRKÇE SÖZLÜKTE OLGUSAL VE OLGUSAL OLMAYAN EYLEMLER

Bu bölümde Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük taranarak önermesel tutum eylemleri çıkartılacaktır. Sözlükten, sırasıyla *önermesel tutum eylemi, tutuma uygun düşen anlam(lar)ı ve örnek tümceler* alınacaktır. Elde edilen veriler kendi içinde önce *olgusal eylemler, duyuşsal ve bilişsel eylemler* olarak iki alt başlığa sonra aynı şekilde *olgusal olmayan eylemler* yine *eylemler duyuşsal ve bilişsel eylemler* olarak iki alt başlığa ayrılarak tablolaştırılacaktır.

## 5.1. Olgusal Eylemler

### 5.1.1. Duyuşsal Eylemler

**Tablo (9): Türkçe Sözlükte Yer Alan Olgusal-Duyuşsal Eylemler**

| **Eylemler** | **Anlamlar** | **Örnekler** |
|---|---|---|
| abayı yakmak | aşırı bir biçimde gönül vermek, tutulmak, âşık olmak | Sen mi verdin ona gönül yoksa o mu yaktı sana daha önce abayı? |
| acayibine gitmek | yadırgamak, tuhafına gitmek | |
| acele etmek | 2. telaş etmek, sabırsızlanmak | Acele etme, konuşuruz, sırası var. |
| açgözlülük etmek | bir şeye karşı aşırı istek duymak, doyumsuzca davranmak, tamahkârlık etmek | - |
| acı çekmek | 2. üzülmek, üzüntü içinde kalmak | - |
| acı duymak | üzülmek, üzüntü içinde kalmak | Bu faciaya bizzat karışmışım gibi bir acı duyuyordum. |
| acı gelmek | dokunmak, kırmak, üzmek | Bu söz ona çok acı geldi. |
| acı vermek | üzüntüye sebep olmak, incitmek | Başkalarına elinden geldiğince acı vermeye çalışmak başlıca eğlencesiydi. |
| acılanmak | 2. acılı durumda olmak, üzüntüye kapılmak, üzülmek | - |

| | | |
|---|---|---|
| acılaşmak | 3. dokunaklı duruma gelmek | 3. Sesi gerçekten acılaşmıştı. |
| açıkgözleşmek | uyanıklaşmak, kurnazlaşmak | - |
| açıkgözlülük etmek | kurnazlık ederek amacına ulaşmaya çalışmak | - |
| açılmak | 4. sırrını, üzüntüsünü, sorunlarını birine söylemek<br>9. sıkılması, çekinmesi, tutukluğu kalmamak | 4. Hiç kimseye açılmayarak yaşadığım bu altı ay beni bitirdi. |
| acımak | 2. başkasının uğradığı veya uğrayacağı kötü bir duruma üzülmek<br>3. merhamet etmek | 3. Yarını ne olacak dünyamızın / Biz yaşımızı başımızı aldık / Allah çocuklarımıza acısın. |
| acımasızlaşabilmek | acımasız duruma gelme imkânı veya olasılığı bulunmak | - |
| acımasızlaşmak | acımasız duruma gelmek, acımamak | - |
| acınılmak | acınma işine konu olmak | - |
| acınmak | 1. acınma işine konu olmak<br>2. başkasının hesabına üzülmek, yazıklanmak, yerinmek, eseflenmek, esef etmek, teessüf etmek | 1. Zavallının hâline acınır.<br>2. Kızlar gitti diye pınar ağladı / Acındı yüreğim yandı pınara. |
| acısı içine çökmek | 1. bir şeyin acısını derinden duymak<br>2. kötü bir şey olacağını düşünerek önceden üzülmek | - |
| acısına dayanamamak | bir kimse bir yakınının ölümünden büyük üzüntü duymak | - |
| acısını almak | 3. sıkıntısını, üzüntüsünü azaltmak | - |
| acısını bağrına basmak | bir üzüntüye, sıkıntıya yakınmadan katlanmak | - |
| acısını çekmek | yapılan yanlış bir işin doğurduğu sıkıntı ve üzüntü içinde bulunmak | - |
| açmak | 4. beğenmek | - |
| aciz kalmak | çok uğraşmasına karşın bir işi yapamamak | Bu adama meramımı anlatmaktan âciz kaldım. |
| açmaza düşmek | içinden çıkılması güç durumda kalmak | - |
| acze düşmek | çaresiz kalmak, elinden bir şey | - |

| | | |
|---|---|---|
| | gelmemek | |
| adını ağzına abdestle almak | bir kişiyi anarken çok saygılı davranmak | - |
| afallamak | şaşkınlıktan sersemleşmek | Herifin deli olduğunu anlayınca afalladım da serinkanlılığımı kaybetmedim. |
| afallatmak | şaşkınlığa düşürerek sersemleştirmek | - |
| aferin almak | değerli görülüp beğenilmek | - |
| affetmek | 2. hoşgörü ile karşılamak, mazur görmek | Beni affedin, gelemeyeceğim. |
| ağır gelmek | gücüne gitmek, onuruna dokunmak | ... bir odacının ağzından bu cevabı almak insana öyle ağır geliyor ki. |
| ağır kaçmak | gücendirici olmak | Bu şaka biraz ağır kaçtı. |
| ağırına gitmek | onuruna dokunmak veya gücüne gitmek | Zamanını abur cubur işlere harcamak ağırlarına gider. |
| ağlamak | 1. üzüntü, acı, sevinç, pişmanlık vb.nin etkisiyle gözyaşı dökmek<br>3. sızlanmak, yakınmak<br>4. bir duruma üzülmek | 3. Utanç ve kahırdan, yumruklarını ısıra ısıra bir zaman ağladı.<br>4. Şu kara bahtıma ağlıyorum. |
| ağlamaklı olmak | 1. neredeyse ağlayacak duruma gelmek, ağlamalı olmak<br>2. ağlamaklı olmak | 1. Biz zayıf insanlar, yabancı bir yerde ağlamaklı oluyoruz.<br>2. O içeride kızı dövüyor, biz burada ağlamalı oluyoruz. |
| ağlanmak | ağlama işi yapmak | Atatürk'ün arkasından çok ağlandı. |
| ağlaşmak | 1. birlikte ağlamak.<br>2. sızlanmak | 1. Onlar, hanım, evlatlık bir türlü birbirlerinden ayrılamayarak karanlıkta ağlaşıyorlardı. |
| ağlatmak | ağlamasına yol açmak | - |
| ağlayabilmek | dilediği zaman ağlamak, ağlama olasılığı bulunmak | - |
| ağlayıvermek | çabucak ağlamak, ağlamayı alışkanlık edinmek | - |
| ağzı açık kalmak | çok şaşırmak, şaşakalmak | Ağzım açık kalmış, çatal |

| | | |
|---|---|---|
| | | elimden düşmüş, yeşil salatalar pantolonuma dökülmüş. |
| ağzı dili tutulmak | 1. beklenmedik bir durum karşısında heyecanlanmak, hayranlık duymak | 1. Kızları gördün, ağzın dilin tutuldu gayri. |
| ağzı sulanmak | imrenmek | Oruç keyfiyle Sait'in ağzı sulandı. |
| ağzından burnundan getirmek | huzurunu bozmak, pişman etmek, sıkıntıya sokmak | Siz buraya bizi eğlendirmeye mi geldiniz yoksa ağzımızdan burnumuzdan getirmeye mi? |
| ağzının payını almak | verilen karşılıkla bir kimseye söylediğine veya yaptığına pişman olmak | - |
| ağzının ölçüsünü almak | verilen karşılıkla bir kimseye söylediğine veya yaptığına pişman olmak | - |
| ağzının payını vermek | verilen karşılıkla bir kimseye söylediğine veya yaptığına pişman etmek | İyi oldu ağzının payını verdiğim, artık bana karşı daha dikkatli olur. |
| ağzının suyu akmak | çok beğenip istemek, imrenmek | Bu ziyafete elimiz erişmiyor, uzaktan ağzımın suyu akıyor. |
| ağzının tadını kaçırmak | neşesini, keyfini bozmak | Ben o kadınlardan değilim ki, evin büyüğü ben olacağım diye tutturup akılsızlıklarla ağzımın tadını kaçırayım. |
| ah vah etmek | pişman olmak | Yaptığım deliliğe ne zaman ah vah diyeceğimi bir kestirebilsem. |
| akla fenalık vermek | çok şaşırtmak, çıldırtmak, zıvanadan çıkarmak | Aman ya Rabbi, akla fenalık verecek hadiseler bundan sonra başladı. |
| aklı gitmek | 1. şaşırmak, korkmak<br>2. çok beğenmek, bayılmak | - |
| aklı karışmak | ne yapacağını bilememek, şaşırmak, bocalamak | - |
| aklına bir şey gelmek | şüphelenmek | Beni kitap odanızdan çıkarıp yatak odanıza mesela bir möble antika göstermek için götürürseniz kiminin aklına bir şey gelir. |

| | | |
|---|---|---|
| aklına düşmek | hatırlamak | Kırmızı gül goncasına kavuştu / Sılada sevdiğim aklıma düştü. |
| aklına koymak | çok istemek | Bir düşünsün, meslekte kalmayı aklına koyuyorsa gecikmesin, vardiyaya buyursun. |
| aklını başından almak | bir şey birini düşünemeyecek bir duruma getirmek, çok şaşırtmak | Beyim böyle latife olur mu? Aklımızı başımızdan aldınız, diye isyan etti. |
| aklını çalmak | ilgisini aşırı derecede çekmek | - |
| aklını karıştırmak | birini ne yapacağını bilemez duruma getirmek, şaşırtmak, bocalatmak | - |
| aksilenmek | aksileşmek, huysuzlanmak | E, hadi yürü yahu. Seninle mi uğraşacağız diye aksilendi. |
| aksileşmek | huysuzlanmak, huysuzluk etmek, ters davranmak, inatçılık etmek | Öfkelenince büsbütün kekemeleşir, aksileşirdi. |
| aksiliği tutmak | güçlük çıkarmak, inadında direnmek | - |
| aksiliği üstünde olmak | olumsuz davranış içerisinde (olmak) | Hacı Ömer'in bütün aksiliği üstündeydi. |
| aksilik etmek | güçlük çıkarmak, uyuşmaya yanaşmamak, huysuzluk etmek, inatçılık etmek, ters davranmak | - |
| alaka duymak | ilgi duymak | - |
| alakadar olmak | ilgilenmek | - |
| alakalanmak | 1. ilgilenmek<br>2. bir şeyden zevk almak<br>3. bir şey çekici gelmek<br>4. gönül bağlamak, yakınlık duymak | - |
| alakayı kesmek | ilgisi kalmamak, ayrılmak | - |
| alnından öpmek | beğenmek, takdir etmek | - |
| alnını karışlamak | küçümseyerek meydan okumak | - |
| altın yürekli olmak | çok iyi niyetli, merhametli olmak | O kadar fazla altın yürekli olacağına bir parça daha zarif ve cazibeli bir adam olsaydı. |
| altüst olmak | 3. üzülmek, tedirgin olmak, yıkılmak | 3. Rabia, bu sebepleri dinlerken zihni altüst olurdu. |
| anası ağlamak | çok sıkıntı çekmek, eziyet çekmek, bitkin duruma gelmek | - |

| | | |
|---|---|---|
| anasından doğduğuna pişman etmek | çok eziyet etmek, çok üzmek, bezdirmek | - |
| anasından emdiği sütü burnundan getirmek | birine bir iş yaptırırken çok sıkıntı çektirmek | Hiç belli olmaz insanoğlu! Bir gün anadan emdiği sütü burnundan getirir. |
| anasını ağlatmak | bir kimseye çok eziyet etmek, çok sıkıntı çektirmek | Kim ona yan bakarsa kemiklerini kırar, anasını ağlatırım. |
| anlayış göstermek | istenilen veya söylenilen bir şeyi hoşgörüyle karşılamak | Lütfen anlayış gösterin. |
| anlayışsızlaşmak | anlayışsız duruma gelmek, anlayış göstermez olmak | - |
| antipati duymak | kanı kaynamamak | - |
| antipatik bulmak | sevimsiz bulmak, kanı kaynamamak | - |
| antipatik olmak | sevimsiz, istenmeyen olmak | Politikada iktidar antipatik olduğundan oradan düşüş insanı sempatik eder. |
| antipatikleşmek | sevimsizleşmek | - |
| apışıp kalmak | şaşırmak | Bu sonsuzluğun içinde işte besbelli sen de kendini kaybederek apışıp kalmışsın. |
| apışmak | ne yapacağını kestirememek, şaşırmak | - |
| ar etmek | utanmak | - |
| ar ve haya perdesi yırtılmak | utanmamak, utanç duymamak, yüzsüzlük etmek | Atalarımızın ar ve hayâ perdesi yırtılmak diye pek düşündürücü bir tabirleri vardır. |
| arına dokunmak | utanç duymak | Hele meydanı hasımlarına bırakmak arıma dokunuyor. |
| arlanmak | utanmak | Ramazan günü alenen meyveli gazoz içmeye arlanmıyor musun? |
| armudun sapı var, üzümün çöpü var demek | her şeye kusur bulmak, hiçbir şeyi beğenmemek | - |
| arsızlaşmak | arsız duruma gelmek | - |
| arsızlık etmek | 1. utanmadan, sıkılmadan, yüzsüzce davranmak<br>2. açgözlü davranmak | - |
| asabileşmek | kızmak, öfkelenmek, sinirlilik belirtileri göstermek, sinirlenmek | - |

| | | |
|---|---|---|
| aşık olmak | sevmek, tutulmak | Bir iki kez karşıdan görmekle nasıl âşık olduğunu, nasıl evlendiğini yüreği burkularak izledi. |
| aşka düşmek | aşık olmak | - |
| aşka gelmek | bir şeyi yapmak için büyük bir istek duymak, coşmak, coşkunluk göstermek | Meltemler tanrısı aşka gelip bu yeni varlığı yelpazelemeye koyuldu. |
| ateş püskürmek | çok öfkeli olmak | Parça parça morarmış yüzüyle ateş püskürüyordu. |
| ateş saçmak | çok kızmak, çok öfkelenmek | - |
| ateşi başına vurmak | çok öfkelenmek, sinirlenmek, coşmak | - |
| ayağı yerden kesilmek | çok mutlu olmak | - |
| bağlanmak | 4. sevmek, içten bağlı olmak | 4. Ona bağlandığım kadar / Hiçbirine bağlanmadım / Sade kadın değil, insan. |
| bağrı yanmak | üzüntü çekmek, çok acı duymak | En büyüğünü kaybeden halk sanatkârının birkaç mısrası ile türkü bize bağrı yanan Anadolu'nun feryadını getirecek. |
| bağrını delmek | çok dokunmak, içine işlemek | - |
| bağrını ezmek | üzülmek, dertlenmek | Kışlanın uğrunda bir ufak mezar / Anama söylemen bağrını ezer. |
| bam teline basmak | en çok kızacağı şeyi yapmak veya sözü söylemek | Firuzan bam teline basıyor, aksi sesler çıkarıyor. |
| barışık olmak | sevecen ve hoşgörülü davranmak | O özel gün, dinsel bir bayramsa daha bir duygusallaşıyor, herkesle, dünyayla daha bir barışık oluyor. |
| baş ağrıtmak | tedirgin etmek, bıkkınlık vermek, can sıkmak | - |
| başağrısı olmak | sıkıntı vermek, uğraştırmak | Efendim nemize lazım, sonra size başağrısı olur. |
| başı sıkılmak | herhangi bir güçlük karşısında kalmak, bunalmak | Baba dostu bir adam, başı sıkıldıkça Edip Münir ona koşar. |
| başı sıkışmak | herhangi bir güçlük karşısında kalmak, bunalmak | Baba dostu bir adam, başı sıkıldıkça Edip Münir ona |

| | | |
|---|---|---|
| | | koşar. |
| başına bela olmak | sıkıntı vermek, tedirgin etmek, musallat olmak | Bütün ev halkının başına bela kesildiği bu adam evlenmesine en çok itiraz eden büyük oğlunu kapı dışarı etmiştir. |
| başına çıkarmak | şımartmak, çok yüz vermek | - |
| başını ağrıtmak | 1. gereksiz sözlerle birini bunaltmak<br>2. bir iş için birini tedirgin etmek, uğraştırmak | 2. İkide bir ah Çingeneler vah Çingeneler diye gelip böyle başımı ağrıtma. |
| başını döndürmek | 1. mutluluktan yarı sarhoş duruma getirmek<br>2. kendine hayran bırakmak | - |
| başını duman almak | 2. efkarlanmak | - |
| başını taştan taşa vurmak | çaresiz kalarak çok pişman olmak | - |
| baygınlık geçirmek | çok heyecanlanmak, telaşlanmak | Annem, üç gün sonra, sevinç baygınlıkları geçiren Yahudi'nin avucuna on altın sayıp yalvardı. |
| bayılmak | 2. çok hoşlanmak, çok sevmek | |
| bayram etmek | çok sevinmek | Bayram etmek için daha bekleyelim mi? |
| bedbaht etmek | üzmek | Beni böyle olmayacak hayallere düşürerek büsbütün bedbaht etmeyiniz. |
| bedbaht olmak | üzülmek | Bunları yener, bahtiyar yahut bunlara yenilir, bedbaht olurlar. |
| bedbin etmek | üzmek, karamsarlığa sokmak, ümitsizliğe düşürmek | |
| bedbin olmak | üzülmek, karamsar olmak, ümitsizliğe düşmek | Annemin İstanbul'a indiği günler bedbin oluyordum. |
| bedbinleşmek | kötümserleşmek, kötümser olmak, karamsar olmak | - |
| bedbinleştirmek | kötümser, karamsar duruma getirmek | - |
| beğenmek | 2. iyi veya güzel bulmak<br>3. onaylamak, kabul etmek, tasvip etmek | - |
| benimsemek | 1. bir şeyi kendine mal etmek, sahip çıkmak, kabullenmek, | 1. Ağzın kulaklarına vardı, işi âdeta |

| | | |
|---|---|---|
| | tesahup etmek<br>2. bir şeye, birine bağlanmak, ısınmak | benimsedin.<br>2. Karım içinde büyüdüğü bu evi bütün psikolojik derinliğiyle benimsemişti. |
| bent olmak | bağlanmak, tutulmak | - |
| berhudar olmak | mutlu olmak | - |
| beş paralık etmek | zor durumda bırakmak, dile düşürmek, rezil etmek | |
| beş paralık olmak | zor kalmak, dile düşmek, rezil olmak | Onuru yaptığı bu hatadan dolayı beş paralık oldu. |
| beyni atmak | tepesi atmak | - |
| beyninde şimşekler çakmak | çok üzülmek, sarsılmak | - |
| bezdirmek | bıktırmak, usandırmak, bıkkınlık vermek | O günden sonra bu neşeli İstanbul yolcusunun hatta beni bezdirmek için bile bir kerecik dışarıya çıktığını hatırlamıyorum. |
| bezginleşmek | bezgin duruma gelmek | - |
| bezginlik getirmek | usanmak, bıkmak | - |
| bezmek | bezgin duruma gelmek, bezginlik getirmek, bıkıp usanmak | Kibrit kullanmaktan bezdiğimiz için bir eski çakmakla gazı yakmaktayız. |
| biber gibi yakmak | çok üzmek, dertlendirmek | - |
| biber gibi yanmak | çok üzülmek, dertlenmek | - |
| bigane düşmek | yabancılaşmak | Birkaç yabancı dili rahatlıkla konuşurken ana dilini bilmeyen ve bigâne düşmüş dudaklar susmalıdır. |
| bıkıp usanmak | çok bezmek | Giy onu, çıkar onu. Eş dost, konu komşu, sırtımda onu göre göre bıktılar, usandılar. |
| bıkışmak | karşılıklı olarak birbirinden bıkmak | - |
| bıkıvermek | çabucak bıkmak | - |
| bıkkınlık gelmek | bıkmak, usanmak, bunalmak | - |
| bıkkınlık vermek | bir şeyi sürekli tekrarlayarak karşısındakini usandırmak | - |

| | | |
|---|---|---|
| Bıkmak | 1. dayanamaz duruma gelmek<br>2. tekrarlanması, sürüp gitmesi yüzünden bir şeyden doygunluk veya yorgunluk duyarak onu istemez duruma gelmek, usanmak | 2. Sonra bir gün bu hayattan bıkıverdi. |
| bıktırmak | bıkmasına yol açmak, bıkkınlık vermek, usandırmak | Bilmiyorum fakat bu Müfit meselesi beni bıktırdı. |
| bin pişman olmak | çok pişman olmak | Gündüzki o tatlı eğlentiler şimdi fitil fitil burnumdan gelmeye başladığı için bugün buralara geldiğime bin pişman oluyordum. |
| bir hal olmak | bir şeyin çok tekrarlanması yüzünden bitkin duruma gelmek, usanmak, bezmek, fenalık gelmek | Çocuklar, yapmayın, etmeyin demekten bir hâl oluyorum. |
| bir hoş eylemek | hüzünlendirmek | - |
| bir hoş olmak | 1. şaşırmak<br>2. hüzünlenmek | - |
| bir kaşık suda boğmak | bir kimseye çok kızmak veya çok öfkelenmek | Muhalifler bizi bir kaşık suda boğmak istidadını gösteriyordu. |
| bitirmek | 2. güçsüz düşürmek, bitkin duruma getirmek, yormak | 2. Onu en çok bitiren Filistin, Irak cepheleri oldu. |
| bitmek | 3. çok yorulmak<br>4. güçsüz kalmak, çok zayıflamak<br>5. çok sevmek, bayılmak, beğenmek | 5. Buğulu bir sesi var. Ben böyle sese biterim. |
| bizar etmek | tedirgin etmek, usandırmak | - |
| bizar olmak | usanmak, bıkmak | Ayyaşlığımdan, sersemliğimden, aksiliğimden bütün müşterilerim, arkadaşlarım bizar oldular. |
| boğazını sıkmak | bunaltmak, sıkıntı vermek | Müfit, boğazını sıkan büyük öfke ile titreyerek başını çevirdi. |
| bomba gibi patlamak | bir olay birdenbire ortaya çıkarak herkesi şaşırtmak | Babamın Üsküp'ü terk etmek ve Selanik'e gidip yerleşmek hakkında verdiği karar ailemiz arasında bir bomba gibi patladı. |

| | | |
|---|---|---|
| bulutlanmak | 2. kederlenmek, hüzünlenmek | 2. Acaba Saffet'in vaktiyle nişanlısı olduğunu söylese Mazlume ile başlayan bu billur gibi şeffaf sevgi bulutlanır mıydı? |
| buluttan nem kapmak | en küçük bir şeyden alınmak, çok alıngan olmak | Biraz gariptir ki buluttan nem kapan o zamanki sansür bu cinayetler ve tesadüflerden ahkâm çıkararak hafiyelik etmezdi. |
| buruşmak | 3. tiksinmek, hoşlanmamak | 3. Gördüklerimden yalnız yüzüm değil, içim de buruşuyor. |
| büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öpmek | saygı ve sevgi göstermek | Buralara kadar zahmet ettiniz, büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öperim. |
| can atmak | şiddetle arzu etmek, çok istemek | Gözüne kestirdiği, daha doğrusu, suçlamak için can attığı birisi var. |
| can başına sıçramak | çok korkmak | - |
| can sıkmak | 1. bıkkınlık vermek<br>2. huzur bozmak | - |
| can yakmak | 1. üzmek, acı vermek<br>2. zulmetmek, eziyet etmek<br>3. bir kimseyi büyük zarar ve ziyana sokmak | 1. Ayrılık! Her vakit can yakar, ağlatır. |
| canı acımak | 2. üzülmek, rahatsız olmak | - |
| canı ağzına gelmek | 1. büyük bir tehlike karşısında ölecekmiş gibi bir korkuya kapılmak<br>2. aşırı duygulanmak, çok heyecanlanmak | 1. Bunlardan biri elimden kayarak ayağım üstüne şiddetle düşüverdi, az kalsın canım ağzıma gelecekti.<br>2. Bitip tükenmek bilmeyen bir tablo gibi serilip giden lale tarlası renkten renge geçtikçe herkesin canı ağzına geliyor. |
| canı boğazına gelmek | 1. büyük bir tehlike karşısında | 1. Bunlardan biri |

| | | |
|---|---|---|
| | ölecekmiş gibi bir korkuya kapılmak<br>2. aşırı duygulanmak, çok heyecanlanmak | elimden kayarak ayağım üstüne şiddetle düşüverdi, az kalsın canım ağzıma gelecekti.<br>2. Bitip tükenmek bilmeyen bir tablo gibi serilip giden lale tarlası renkten renge geçtikçe herkesin canı ağzına geliyor. |
| canı burnunda olmak | çok yorgun ve bezgin olmak | - |
| canı burnundan çıkmak | çok kızgın olmak, öfkelenmek | Öte yandan Osman da canı burnundan çıkarak 'karışma, hırsını alsın, anne!' der. |
| canı sıkılmak | 1. içi sıkılmak, yapacak bir işi olmamaktan tedirginlik duymak<br>2. keyfi kaçmak<br>3. üzülmek, öfkelenmek | 1. Bu dört yanı duvarlı, tek kat, basık ve toprak evde öyle canı sıkılıyordu ki...<br>2. Eski hasırı bu yüzden yaktığı için balıkçının sözüne fena canı sıkılmıştı.<br>3. Atölyede bellediğim dünya kadar söze gazetelerde, kitaplarda rastlamayınca enikonu canım sıkılıyordu. |
| celallenmek | öfkelenmek, kızmak | |
| cezbetmek | kendine çekmek, bağlamak, etkilemek | Uzun boyu ve endamındaki zarafeti ile beni cezbetti. |
| ciğeri yanmak | çok acı ve sıkıntı çekmek, büyük bir acıya uğramak, yüreği yanmak | - |
| ciğerine işlemek | çok dokunmak, kötü söz, kötü davranış etkilemek | - |
| cinlenmek | öfkelenmek | - |
| cinleri ayağa kalkmak | sinirlenmek | - |
| cinleri başına toplanmak | öfkelenmek | - |
| cinleri tepesine çıkmak | çok kızmak | - |

| | | |
|---|---|---|
| çırpınmak | 1. acı ile debelenmek<br>4. ne yapacağını şaşırmış bir durumda üzülmek ve telaşlanmak | 1. Bir oltanın iğnesinde çırpınan bir balık.<br>4. Beğeniyor musun şu yaptıklarını, ne olacak şimdi, ne yapacağız, diye çırpınıyordu. |
| çiğleşmek | 1. göze batmak<br>2. kaba davranışlarda bulunmak | - |
| çıkarmak | 20. çok hoşlanmak | 20. Lezzetini çıkara çıkara hikâyesine devam ediyordu. |
| damarına basmak | birini, duyarlı olduğu bir konuda kızdırmak | - |
| değer vermek | değerli saymak, önem vermek | - |
| dehşet saçmak | ortalığa korku vermek | Oyun, okuyanı hiçbir tarih kitabının etkilemeyeceği kadar kuvvetle Fransız İhtilali'nin amansız, dehşet saçan günleriyle karşı karşıya bırakır. |
| dehşete düşürmek | çok korkutmak, dehşete kapılmasına sebep olmak | Korkunç jestlerle yaptığı kara bulut tasvirleri bizi yeniden dehşete düşürdü. |
| dehşete kapılmak | çok korkmak | Ev sahibi dehşete kapılmış gibiydi. |
| dehşete düşmek | çok korkmak | - |
| dehşetlenmek | dehşete kapılmak | - |
| deli dana gibi dönmek | ne yapacağını bilemeyerek şaşkınca davranmak | - |
| deli divane olmak | aşırı derecede sevmek | Bütün yaratıklar birbirlerine deli divane âşık oldular. |
| delicesine tutulmak | aşırı bir biçimde bağlanmak, çok sevmek | Mozart müziğine delicesine tutulduğum yıllarda İstanbul'daki sanat hareketleri pek cılızdı. |
| derin derin düşünmek | üzüntülü bir biçimde düşünceye dalmak | - |
| ders vermek | azarlamak, sert davranmak, sert bir karşılıkla yola getirmek | Evvela kendi kendisini cezalandırdı, sonra kendisi gibi yaşamak istemeyenlere ders verdi. |
| dert edinmek | bir sorunu veya durumu üzüntü konusu | - |

| | | |
|---|---|---|
| | yapmak | |
| dert etmek | bir sorunu veya durumu üzüntü konusu yapmak | - |
| dili yanmak | 1. üzüntü ve eziyet çekmek, zarara uğramak<br>2. bıkmak, nefret etmek | 1. Otobüs yolculuğundan bir hayli dilim yandı.<br>2. Şair neslinin şarkıdan o kadar dili yandı ki şarkı kelimesini nerede görse silip üstüne türkü diyecek. |
| dokunmak | 2. tedirgin etmek, sataşmak<br>3. onur, anlayış vb. ile uyuşmaz bir durum ortaya çıkmak | 2. Bu karıncaya dokunmayan çocuk o kocaman adamın oracıkta pestilini çıkaracaktı.<br>3. Erkekte pudra sinirime dokunuyor diyorum, anlamıyorsun. |
| dörtköşe olmak | çok keyiflenmek, çok zevk almak | - |
| dövünmek | 2. çok üzülmek | 2. Farsçayı öğrenmediğime dövünür dururum. |
| doyuma ulaşmak | istek ve gereksinimlerinin en üst düzeyini elde etmek | |
| dudak bükmek | bir şeyi beğenmediğini, küçümsediğini belli etmek, umursamamak, pek aldırış etmemek | Selma Hanım dudaklarını büktü, cevap vermeye lüzum bile görmedi. |
| dudak ısırmak | 1. hayrete, şaşkınlığa düşmek<br>2. hayran kalmak | - |
| dudak ısırtmak | 1. hayran bırakmak<br>2. hayrete, şaşkınlığa düşürmek | - |
| dut gibi olmak | 2. utanmak, mahcup olmak | - |
| duygulanmak | bir olay, bir görünüm karşısında birdenbire güçlü duyguların etkisinde kalmak | Bu güzel davranışınızdan çok duygulandım. |
| düşündürmek | 2. tasalandırmak, kaygılandırmak | |
| düşünmek | 4. bir şeye karşı ilgili ve titiz davranmak | 4. Durmadan geziyorsun, biraz da derslerini düşün. |
| efkar basmak | tasalanmak, kaygılanmak | - |
| efkar dağıtmak | sıkıntıyı gidermek, üzüntüden uzaklaşmak | - |
| efkar etmek | efkârlanmak | Efkâr ettiğimiz memleketin |

| | | |
|---|---|---|
| | | hâlidir. Sanmam hemşerim sanmam bundan acısı olsun. |
| efkar dağılmak | sıkıntı ve üzüntüden kurtulmak, rahatlamak, huzur bulmak | Ona ne zaman rastlarsanız, konuşsanız içiniz açılır, efkârınız dağılır. |
| efkarlanmak | tasalanmak, kaygılanmak, üzülmek | Mektup alır efkârlanırım / Rakı içer efkârlanırım. |
| eğlendirmek | eğlenmesini sağlamak, eğlenmesine yol açmak | Ne şımarıklıklar, ne hoppalıklar yapacak, beni nasıl kızdıracak ve eğlendirecekti. |
| eğlenilmek | eğlenme işi yapılmak | Fatma Hanım'ın bahçesinde eğlenildiğini duyan diğer virane sakinleri de akşamları misafirliğe gelmeye başladılar. |
| eğlenmek | 1. neşeli, hoşça vakit geçirmek<br>2. bir kimsenin herhangi bir kusuru veya zayıf noktası ile alay etmek | 1. Aklıma ne kadar kötü şeyler hücum ederse o kadar eğleniyorum.<br>2. Yalnız bunları sordu ve inan ki benimle eğlendi. |
| ekşimek | 3. utanmak, mahcup olmak<br>4. sırnaşmak, ısrar etmek<br>5. kaşlarını çatıp yüzüne küskün veya dargın bir anlam vermek, somurtmak | 5. Çardak'tan Rabiye'nin çıktığını görünce Bekir'in yüzü ekşidi. |
| eli ayağı dolaşmak | şaşırmak, telaşlanmak | Hastasını muayene ederken başında bulundular mı, hele söz söylediler mi eli ayağı dolaşır, ya kalbi bulamaz ya nabzı şaşırır. |
| eli ayağı titremek | korku, sinir vb. sebeplerle heyecanlanmak | - |
| endişe etmek | tasalanmak, kaygılanmak | - |
| endişelenmek | tasalanmak, kaygılanmak | Biz hep o haberlerin tesiriyle düşünür, endişelenir, kuşkulanır, kederlenir dururuz. |
| endişeye düşmek | tasaya kapılmak, kaygılanmak | Asıl bu bakımdan endişeye düşerek yalnız beni çağırmakla kalmamış... |
| eseflenmek | acınmak | Yüzüne bakanlar içten içe, |

| | | |
|---|---|---|
| | | bugün gene bir hâli var diye esefleniyordu. |
| eşekleşmek | çok anlayışsız ve kaba davranışlarda bulunmak | - |
| eşekten düşmüş karpuza dönmek | çok şaşırmak, donup kalmak | - |
| etekleri tutuşmak | çok telaşlanmak | - |
| etekleri zil çalmak | 1. çok sevinmek<br>2. alınan sevinçli bir haber üzerine telaşa ve heyecana kapılmak | 1. İlk mektebe gittiği gün Gülsüm'ün sevincinden etekleri zil çalıyordu. |
| etekleri ıslık çalmak | 1. çok sevinmek<br>2. alınan sevinçli bir haber üzerine telaşa ve heyecana kapılmak | - |
| etekleri çalpara çalmak | 1. çok sevinmek<br>2. alınan sevinçli bir haber üzerine telaşa ve heyecana kapılmak | - |
| etelemek betelemek | kötü davranmak | - |
| ezmek | 4. üzmek, sıkıntıya sokmak<br>5. baskı altında tutmak | 4. Seven kalbi ezmek, sevmeyen kalbi durdurmaktan daha affedilmez bir cinayettir.<br>5. Mahzun yüzünü ağlaya ağlaya öpmek arzusu içimi bir açlık gibi ezdi. |
| feveran etmek | birdenbire öfkelenmek, köpürmek, parlamak | Beni dinlemeden öyle feveran etme ... hiddetlenme! |
| figan etmek | bağırarak ağlamak, inlemek | Emrah eder düştüm dile / Bülbül figan eder güle. |
| fitil olmak | çok kızmak | - |
| fitil vermek | kızdırmak, azdırmak, kışkırtmak | - |
| fitili almak | birdenbire telaşlanmak, kaygılanmak, öfkelenmek | - |
| fitillemek | 2. birini kızdırmak veya kışkırtmak, fitil vermek | - |
| fitillenmek | 2. kızdırılmak, kışkırtılmak | - |
| gaddar olmak | acımasız, haksız, insafsız davranmak | - |
| gaddarlık etmek | gaddarca, insafsızca davranmak, | - |

| | | |
|---|---|---|
| | kıyıcılık etme | |
| galeyana gelmek | coşmak, hiddetlenmek | ... bir an çalgılar sustu, herkes şaşırmıştı, kimse padişahın birdenbire galeyana gelmesinin sebebini bilmiyordu. |
| gamlanmak | tasalanmak, üzüntü duymak, kaygılanmak | - |
| garaz bağlamak | birine karşı kin beslemek | Bana garaz bağladığını seziyorum. |
| garazı olmak | birine karşı kötülük, kin beslemek | - |
| garibine gitmek | yadırgamak, şaşırmak | Frankfurt caddelerinde en çok garibime giden insan, dilencisi olmuştur. |
| garip bulmak | yadırgamak, tuhaf ve anlaşılmaz olarak nitelemek | Sizin gibi modern bir sosyete adamının böyle düşünmesini garip buluyorum. |
| garipleşmek | garip bir duruma gelmek | Onun da gülümsemesi garipleşmişti. |
| gariplik basmak | yalnızlık çökmek | Başka yerlerde bana bir gariplik basıyor. |
| garipsemek | 1. kendini gurbette veya kimsesiz gibi düşünerek içlenmek<br>2. bir şeyi garip, tuhaf ve uygunsuz bulmak, alışamamak, yadırgamak | 1. İstanbul'u özlediğimi anlıyor ama yabancılığımı da garipsiyordum.<br>2. Hasılı vapuru kaçıran bir adam, iskeleden vapura gidenlere nasıl bakarsa lala da vaktinde mektebe giderek okuma öğrenmiş olan kimselere öyle bakar ve garipserdi. |
| gavurlaşmak | acımasız davranmaya başlamak | - |
| gazaba gelmek | öfkelenmek, kızmak | Sert kelimeler kullandı, köpürdü, gazaba geldi. |
| gazaba uğramak | güçlü bir kimsenin hışmına uğramak | - |
| gazaplandırmak | öfkelendirmek, kızdırmak | Emine'yi bunların hepsinden fazla gazaplandıran şey belki kocasının kafasında para diye |

| | | |
|---|---|---|
| | | bir kıymet olmaması. |
| gazaplanmak | öfkelenmek, kızmak | ... bu lafa bütün bütün gazaplanır. Fırlar, Yörük'ün kızını iyice döver. |
| gerilmek | 4. kızmak, öfkelenmek, sinirlenmek | - |
| gıcık olmak | bir davranışa veya bir kimseye sürekli sinirlenmek | - |
| gıcık etmek | sinirlendirmek, öfkelendirmek, kızdırmak | Ne yalan söylemeli, yazı müdürünü gıcık etmekten özel bir zevk alıyordu. |
| gıcık vermek | bir kimseyi sürekli sinirlendirmek | - |
| göbek atmak | çok sevinmek | Dolmuştan inince bir yandan saatine bakar, bir yandan da göbek atarmış, daha bir saat var, diye. |
| göğsü daralmak | içi sıkılmak | Öteden beri yola yüzü yoktu. Hele yokuşları karşıdan gördüğü vakit göğsü tıkanırdı. |
| göğsü kabarmak | övünç duymak, kıvanmak, iftihar etmek | Onu sapasağlam görünce göğsüm kabardı oğul. |
| gönenmek | mutlu, mesut olmak, rahat bir hayat sürmek, sevinç duymak, sevinmek, abat olmak | - |
| gönlü akmak | birine karşı güçlü sevgi duymak | Bu delikanlının kıza, bu kızın delikanlıya gönlü akınca insanın yüreği kabarıyor. |
| gönlü kaymak | sevmeye eğimli olmak | - |
| gönlü kırılmak | üzülmek, incinmek, yerinmek | Bunları duymakla gönlüm kırıldı. |
| gönlüne dokunmak | üzülmek, rahatsızlık duymak | Onun kenar mahallelerde sürüklenen çıplak ayakları benim gönlüme dokunuyor. |
| gönlünü düşürmek | âşık olmak, sevdalanmak | Biraz aklı olsa bizim Rabia'ya gönül düşürür mü? |
| gönlünü etmek | birini razı ve hoşnut etmek | Ben patronun gönlünü ederim, hafta arasında. |
| gönlünü yapmak | birini razı ve hoşnut etmek | - |
| gönlünü hoş etmek | birinin dileğini yerine getirerek onu sevindirmek | Feride, çocukların birini bırakıp ötekini alıyor, hepsinin sıra ile gönlünü hoş etmek istiyordu. |

| | | |
|---|---|---|
| gönlünü kaptırmak | aşık olmak | Kız kaptırdı gönlünü / Sevdiği kalpsizin biri. |
| gönlünü söndürmek | küstürmek, kırmak, incitmek | Kalpsiz bir güzelliğin, fakir teyze kızlarının hayatını kırmaktan, gönlünü söndürmekten başka neye faydası var ki! |
| gönlünü yaralamak | incitmek, kırmak, üzmek | Onun gönlünü yaralayarak bir latife ederlerse hemen kaçıyor, sokulmuyor. |
| gönül almak | 1. sevindirmek<br>2. kırılan bir kimseyi güzel bir davranışla hoşnut etmek | 2. Çok yüklendiler zavallıya, biraz da gönlünü almalı... |
| gönlünü almak | 1. sevindirmek<br>2. kırılan bir kimseyi güzel bir davranışla hoşnut etmek | 2. Çok yüklendiler zavallıya, biraz da gönlünü almalı... |
| gönül açmak | insanın iç sıkıntısını gidermek, iç açmak | - |
| gönül akıtmak | âşık olmak, sevmek | - |
| gönül bağlamak | severek bağlanmak, içten sevmek, âşık olmak | Gözlerin kızarmış, niye ağladın? / Bir başkasına mı gönül bağladın? |
| gönül çekmek | sevdalı olmak | Henüz bu yaşta, zavallı çocuk gönül çekmek nedir, bir büyük adam gibi biliyor ve bir büyük adam gibi yarasının acısını kimseye sır vermeyerek taşıyor. |
| gönül kırmak | birini çok üzecek bir davranışta bulunmak, gücendirmek | - |
| gönül yıkmak | birini çok üzecek bir davranışta bulunmak, gücendirmek, gönül kırmak | - |
| göz kamaştırmak | 2. bir niteliğiyle hayran bırakmak | 2. O sıralar Avrupa'da bir büyük piyano ustası gözleri kamaştırıyordu. |
| gözleri dolmak | ağlayacak kadar duygulanmak | Bu insanlık karşısında Fasarya'nın gözleri dolu dolu olmuş, utanmasa hüngür hüngür ağlayacakmış orada. |
| gözleri dolu dolu olmak | ağlayacak kadar duygulanmak | Bu insanlık karşısında Fasarya'nın gözleri dolu dolu |

| | | |
|---|---|---|
| | | olmuş, utanmasa hüngür hüngür ağlayacakmış orada. |
| gözleri ışık içinde olmak | çok neşeli, mutlu, heyecanlı (olmak) | Köylüler otomobili durdurarak gözleri ışık içinde konuşuyorlardı. |
| gözleri kamaşmak | hayran olmak, büyülenmek | - |
| gözleri parlamak | gözlerinde sevinç ve istek belirmek | İki kere gidip geldikten sonra gözleri parladı, evi bulmuştu. |
| gözleri yaşarmak | 2. duygulanmak | - |
| gözlerine inanamamak | hiç umulmayan, hiç beklenmeyen bir şeyin görülmesi karşısında şaşırmak | - |
| gözlerini devirmek | öfke ile bakmak | Şerbetçide temiz bardak bulamayan müşteri, gözlerini devire devire bağırıyor. |
| gözlerini fal taşı gibi açmak | şaşkınlıkla, hayretle bakmak | - |
| gözü gibi sakınmak | bir şeye aşırı ilgi göstermek, önemle bakıp korumak | Doğru, hakları vardı, koskoca sandalıyla da beraber gömemezdiler ama çok sevdiği, gözü gibi esirgediği ağlarıyla gömebilirlerdi. |
| gözü gibi saklamak | bir şeye aşırı ilgi göstermek, önemle bakıp korumak | Doğru, hakları vardı, koskoca sandalıyla da beraber gömemezdiler ama çok sevdiği, gözü gibi esirgediği ağlarıyla gömebilirlerdi. |
| gözü gibi esirgemek | bir şeye aşırı ilgi göstermek, önemle bakıp korumak | Doğru, hakları vardı, koskoca sandalıyla da beraber gömemezdiler ama çok sevdiği, gözü gibi esirgediği ağlarıyla gömebilirlerdi. |
| gözü gibi sevmek | pek çok sevmek | - |
| gözü gönlü açılmak | neşelenmek, ferahlamak | - |
| gözü tutmak | güvenmek, beğenmek | Şu botta bu kadar er var, içlerinde gözüm bir seni tuttu. |
| gözüne batmak | tedirgin etmek, rahatsız etmek | Kimsenin gözüne batmadan, tanınıp bilinmeden büyük bir kentin kaldırımlarında yaşamanın doyulmaz bir tadı vardı. |

| | | |
|---|---|---|
| gözünü duman bürümek | 2. hüzünlenmek | - |
| gücendirmek | gücenmesine yol açmak, gönlünü kırmak, incitmek | Bazı şairleri kırmaktan, gücendirmekten çekindiğimden değil, haksızlık olacağına inandığımdan başvurmuyorum bu yola. |
| gücenmek | birinin beklenilmeyen bir davranışı veya sözü karşısında kırgınlık duymak, kırılmak | Kendisine uygulanan bu tavırdan ne darılmıştı ne gücenmişti. |
| gücüne gitmek | gönlü kırılmak, onuruna dokunmak | Bugünkü hâlimizle tabiatın sırlarını kavrayamayacağımızı düşünmek bizi sinirlendiriyor, gücümüze gidiyor. |
| hatırı kalmak | gücenmek, kırılmak | Hatırınız kalmasın ama o size göre değil, azizim. |
| hatırını hoş etmek | sevindirmek, memnun etmek | - |
| hatırını kırmak | üzmek, gücendirmek | - |
| havalara uçmak | çok sevinmek | Buna pek sevinmişti, oğlum memur oldu, diye havalara uçuyordu. |
| havasını almak | 2. birini sakinleştirmek | - |
| havasını bulmak | keyiflenmek, neşelenmek | - |
| havayı bozmak | bir topluluğun keyfini kaçırmak | Şirket kurulalı beri Nihat kadar ticarethanenin havasını bozan bir memur gelmemişti. |
| hayıflanmak | acınmak, üzülmek, yerinmek, esef etmek | Selanik'i Türk elinde görebilecek miyim? diye hayıflanıyordu. |
| hayran etmek | hayranlık duygusu uyandırmak, çok beğenilmek | Mükemmel seciyeler, kafiyeler yapar, hafızamıza, nüktelerimize onları hayran ederdik. |
| hayran bırakmak | hayranlık duygusu uyandırmak, çok beğenilmek | Mükemmel seciyeler, kafiyeler yapar, hafızamıza, nüktelerimize onları hayran ederdik. |
| hayran olmak | çok beğenmek | Birkaç defa görüşmüş, mimarideki fikirlerine, zevklerine, görüşlerine hayran |

| | | |
|---|---|---|
| | | olmuştum. |
| hayran kalmak | çok beğenmek | Birkaç defa görüşmüş, mimarideki fikirlerine, zevklerine, görüşlerine hayran olmuştum. |
| hayranlık duymak | çok beğenmek, tutkuyla bağlanmak | İnsan öğrenciyken bazı hocalarına büyük hayranlık duyar. |
| hayret etmek | şaşmak, şaşırmak, şaşakalmak | Bunları oyuncak sanır ve niçin satmadığına hayret ederdi. |
| hayrete düşmek | şaşakalmak, şaşırmak | ... gerçek karşısında hayrete düşmekten kendimi alamıyorum. |
| hayretlere düşmek | şaşakalmak, şaşırmak | ... gerçek karşısında hayrete düşmekten kendimi alamıyorum. |
| hayrette kalmak | şaşakalmak, şaşırmak | - |
| hayretler içinde kalmak | şaşakalmak, şaşırmak | - |
| hayrette bırakmak | şaşmasına sebep olmak | - |
| hayretten donakalmak | çok şaşırmak, inanamamak | - |
| haz almak | hoşlanmak, keyif almak | Bunların hiçbirisinden haz almazdı, bu âlemde bir güzellik olmak lazım gelse bir başka biçimde lazım geleceğini düşünüyordu. |
| haz duymak | hoşlanmak | O, ... kullanmaya alışık olduğu bu şartlı eşyasını gördükçe ve elledikçe bir haz duyardı. |
| haz vermek | hoşlanmasını sağlamak | Göze bu kadar samimi ve sıcak haz veren bir mahluk çok zamandır görmemiştim. |
| hazzetmek | hoşlanmak | Kasaba içinde Kadı İbrahim Efendi'den hazzeden kimse yoktu. |
| hazzını çıkarmak | zevkini çıkarmak | Günün bu son hazzını çıkarmadan ondan niçin vazgeçeriz? |
| heves etmek | bir şeye karşı istek duymak, eğilimli olmak | Birçoklarının bu havaya uydukları ve artık refahlarını |

| | | |
|---|---|---|
| | | devlet kapılarının dışında aramaya heves ettikleri zamanlardı. |
| hevesine düşmek | kuvvetle istemek | Bir aralık, büyük bir devlet adamı olmak hevesine düştüm. |
| heveslenmek | isteklenmek, heves etmek, çok istemek, eğilim duymak | Millet vergi vermeye heveslenmelidir. |
| heyecan duymak | heyecanlanmak | - |
| heyecan vermek | heyecan duymasına sebep olmak | - |
| heyecana düşürmek | heyecanlandırmak | Bu şehir halkını heyecana düşüren, şiddetli mücadelelerdir. |
| heyecana gelmek | heyecanlanmak, heyecan duymak | - |
| heyecana kapılmak | aşırı derecede heyecan, coşku duymak | Ne zaman böyle büyük makineler görsem kolay kolay tarif edilemeyen bir heyecana kapıldığımı duyuyorum. |
| heyecanlandırmak | heyecan duymasına sebep olmak | - |
| heyecanlanmak | herhangi bir nedenle güçlü, geçici bir duygulanımdan etkilenmek, heyecana gelmek, coşmak | Cümleleri parlaktı, jestlerle konuşuyordu, heyecanlandırıyor ve heyecanlanmış görünüyordu. |
| heyheyler geçirmek | büyük heyecanlar geçirmek | - |
| heyheyleri tutmak | çok sinirlenmek | - |
| heyheyleri üstünde olmak | çok sinirlenmek | - |
| hicap duymak | utanmak | - |
| hicap etmek | utanmak | - |
| hicvetmek | alay yoluyla yermek | İkimizin de birbirimizi istemeyerek hicvettiğimize aldırmadan bekledim. |
| hiddet etmek | öfkelenmek, kızmak | - |
| hiddete kapılmak | öfkelenmek, kızmak | - |
| hiddetlendirmek | kızdırmak, öfkelendirmek | - |
| hiddetlenmek | kızmak, öfkelenmek | Hiddetlendi. Fırlak ve al yanakları titremeye başladı. |
| hiddetten kudurmak | çok öfkelenmek, aşırı derecede kızmak | Hele sokakta yüksek sesle gülenler olursa kendisiyle eğleniyorlar sanarak hiddetten |

| | | |
|---|---|---|
| | | kuduruyordu. |
| hırsından çatlamak | öfkeyle birlikte aşırı derecede kıskanmak | Ben kısa yazamıyorum öykülerimi diye hırsımdan çatlıyorum. |
| hırslandırmak | öfkelendirmek, kızdırmak | - |
| hırslanmak | çok kızmak, öfkelenmek | Kavgadan dönüyormuş, yüzü gözü yaralı, o kadar hırslanmış ki altındaki katırı öldürmüş. |
| hışımlanmak | öfkelenmek, kızgın duruma gelmek | - |
| hoş tutmak | birine iyi ve sevecenlikle davranmak | - |
| hoşlanmak | hoşuna gitmek, hoş bulmak, hazzetmek, sevmek | Bilirsiniz ki ben, politika işlerinden hiç hoşlanmam. |
| hoşuna gitmek | beğenmek | İhtiyar adam, bu şaka çok hoşuna gitmiş gibi güldü. |
| huysuzlanmak | huysuzluk etmek, huysuzca davranmak | Çocuk uykusu geldiği için huysuzlanıyor. |
| huysuzlaşmak | huysuz bir duruma gelmek | Fakat bilmem neden, o anda birdenbire tepem atmıştı, huysuzlaşıvermiştim. |
| huysuzluk etmek | huysuzca davranışlarda bulunma | - |
| huyuna suyuna gitmek | birini kızdırmayacak veya ürkütmeyecek biçimde uysalca davranmak, alışkanlıklarına, isteklerine uygun davranışlarda bulunmak | - |
| hüzne kapılmak | hüzünlenmek | - |
| hüzün çökmek | hüzünlenmek | - |
| hüzün duymak | hüzünlü duruma gelmek, üzülmek | - |
| hüzünlendirmek | hüzünlü duruma getirmek | - |
| hüzünlenmek | hüzünlü duruma gelmek, hüzün duymak | - |
| içerlemek | 1. için için öfkelenmek<br>2. kırılmak, alınmak | 1. Ufak çocukların cigara yakmak için yanaşmalarına içerlemişimdir. |
| içi burkulmak | bir şeye çok üzülmek | - |
| içi cız etmek | ansızın içi sızlamak | Otuz sayfa okurum diye umduğum koca bir günün sonunda zar zor üç sayfa okuyabildiğimi anımsayınca içim cız etti. |

| | | |
|---|---|---|
| içi daralmak | sıkılmak, bunalmak | Hayvan aklıma geldikçe içim daralıyor dayı. |
| içi ısınmak | hoşlanmak, sevmek | Uzun yıllar içim ısınmadı ona. |
| içi kalkmak | 1. iğrenmek<br>2. taşkın bir ağlama duygusu içinde bulunmak<br>3. duygulanmak, heyecanlanmak | - |
| içi kabarmak | 1. iğrenmek<br>2. taşkın bir ağlama duygusu içinde bulunmak<br>3. duygulanmak, heyecanlanmak | - |
| içi kan ağlamak | çok üzüntü duymak | Demin Raif Efendi'nin karısını dinlerken içim kan ağlıyordu. |
| içi kapanmak | sıkılmak, bunalmak | - |
| içi kararmak | sıkılmak, bunalmak | - |
| içi paralanmak | birine acıyarak çok üzülmek | Yusuf için her fedakârlığa razı idim. Fakat buna imkân göremiyordum. İçim parçalandı. |
| içi parçalanmak | birine acıyarak çok üzülmek | Yusuf için her fedakârlığa razı idim. Fakat buna imkân göremiyordum. İçim parçalandı. |
| içi sıkılmak | bunalmak | Sekiz saattir trendeyim. Tren boş ve neşesiz. İçim sıkılıyor. |
| içi sızlamak | bir şey veya kişi için çok üzülmek | - |
| içi titremek | duygulanmak | - |
| içi yanmak | büyük bir acı, sıkıntı vb. nedenlerle çok üzülmek | Sanki ağlayan ve en çok içi yanan o değildi. |
| içine ateş atmak | aşırı acı, sıkıntı veya üzüntü verecek davranışta bulunmak | Nazmiye'nin içine avuçla ateş atıp evden içeri giriyor ama başını kaldırıp pencereye bakmıyordu. |
| içine ateş düşmek | büyük bir acı ve üzüntünün etkisi altına girmek | Pamuk zamanı gelince, köylüler Toros'tan pamuğa dökülünce içine bir ateş düştü, duramaz oldu. |
| içine daralma gelmek | sıkıntı basmak, sıkılmak | Hava kararmaya yüz tutunca, içine bir daralma geliyor çocuğun. |

| | | |
|---|---|---|
| içine dokunmak | dertlendirmek, üzmek | - |
| içine hüzün çökmek | kederlenmek, hüzünlenmek | Eski bayramlar gibi olmuyor, hüzün çöküyor içimize. |
| içine işlemek | duygulanmak, etkilenmek, dokunmak | Kızın pembe beyaz yanakları, simsiyah kaşı, gözü içine işlemişti. |
| içine oturmak | çok etkilenmek, çok üzülmek | - |
| içini çürütmek | ruhunu karartmak, bezdirmek, yıldırmak | Bazı alametler büsbütün içimi çürüttü. |
| içini parçalamak | çok üzülmek, aşırı derecede sıkılıp harap olmak | İçini parça parça etmekle beraber Azize'nin feryadı ona tabii gelmeye başlamıştı. |
| içini sıkmak | sıkıntı vermek | Fakat bu lakırtı Rabia'nın içini sıkar. |
| içini yakmak | çok üzülmek | Fakat küçüklerin bahçede ağlamaları o kadar içimi yaktı ki kendi kendime hiç kocaya varmamaya yemin ettiğimi hatırlıyorum. |
| içini yemek | çok üzülmek | Ahmet Kerim, o gün bu kaygı ile içini yedi durdu. |
| ifrit kesilmek | çok öfkelenmek, çok kızmak | Arzuma karşı konulunca ifrit kesildiğimi pek iyi bildiğinden ses çıkarmadı. |
| ifrit olmak | çok öfkelenmek, çok kızmak | Arzuma karşı konulunca ifrit kesildiğimi pek iyi bildiğinden ses çıkarmadı. |
| ifritleşmek | ifrit olmak | O halim selim, namazında niyazında hatun kişi on dakikanın içinde bir ifritleşsin, bir şirretleşsin. |
| ilgi çekmek | çevresinde ilgiyi, dikkati ve merakı üzerine toplamak, alaka çekmek, alaka toplamak veya alaka uyandırmak | - |
| ilgi uyandırmak | çevresinde ilgiyi, dikkati ve merakı üzerine toplamak, alaka çekmek, alaka toplamak veya alaka uyandırmak | - |
| ilgi duymak | bir işe, bir olaya, bir kimseye önem vermek, yakınlık duymak | Yeni istidatlara her zaman ilgi duyan bir büyük sanatçı idi. |
| ilgi görmek | ilgi çekmek | - |

| | | |
|---|---|---|
| ilgi göstermek | ilgisini esirgememek, belli etmek | - |
| ilgi toplamak | 1. ilgisini esirgememek, belli etmek<br>2. ilgi görmek | - |
| ilgilendirmek | ilgisini çekmek, önem vermek | - |
| ilgilenmek | 1. bir şeye karşı merak duymak<br>2. bir konu üzerinde çalışmak, uğraşmak, bir şeyi çekici bulmak<br>3. birine karşı yakınlık duymak veya göstermek, alakalanmak | 1. Arkadaşım yeni buluşlarla ilgileniyor.<br>2. Okulda ilgilendiği tek ders İngilizceydi.<br>3. Tarlaları gezdim, okuluma gittim, çocukları tanıdım, köylülerle ilgilendim. |
| illallah etmek | usanmak, bıkmak, bezmek | - |
| illet etmek | sinirlendirmek, kızdırmak | - |
| illet olmak | çok sinirlenmek, çok kızdırmak | Batı taklitçiliği de illet olduğu sorunlardan biri idi. |
| iltifat etmek | 1. ilgilenmek, saygı göstermek<br>2. beğenmek, rağbet etmek | 1. İltifat etti, hatırını sordu.<br>2. Akşamki yemeklere iltifat eden çok oldu. |
| itiraf etmek | 1. başkaları tarafından bilinmesi kendi için sakıncalı görülen bir gerçeği saklamaktan vazgeçip açıklamak, söylemek, bildirmek | 1. Bu günahımı gizli bir defter içinde, kendi kendime itiraf etmeliyim. |
| kafası bozulmak | öfkelenmek, kızmak | - |
| kafası dönmek | kızıp öfkelenmek | - |
| kafası kızmak | öfkelenmek | - |
| kahretmek | 1. ezmek, perişan etmek<br>2. çok üzmek<br>3. kendine dert etmek, içlenmek, çok üzülmek | 2. Kendini de dostlarını da kahredeceksin, öyle mi? |
| kahrolmak | çok üzülmek, içlenmek | Kendi suçu, günahı sonucu olmadığını anladıkça kahrolabilirdi bu yüzden. |
| kalbi yırtılmak | acı duymak | Koca Ali susar, kalbinin yırtıldığını, kilitlenen çenelerinin çatırdadığını, şakaklarının attığını duyardı. |

| | | |
|---|---|---|
| kalbini çalmak | sevgisini kazanmak, kendine âşık etmek | - |
| kalbini doldurmak | yüreğini sevgiyle ısıtmak | - |
| kalbini eritmek | acımasını sağlamak, yumuşatmak | Edebiyat hocamız Ali Bey'in kalbini eritecek bir konu seçmeli, acıklı bir tarzda yazmalı. |
| kalp kazanmak | ince bir davranış veya güzel bir sözle birinin sevgisini kazanmak, ilgisini çekmek | Hele düzmece şehzadenin kadife pantolonuyla sivri güzel çehresi derhâl kadının kalbini kazandı. |
| kalbini kazanmak | ince bir davranış veya güzel bir sözle birinin sevgisini kazanmak, ilgisini çekmek | Hele düzmece şehzadenin kadife pantolonuyla sivri güzel çehresi derhâl kadının kalbini kazandı. |
| kalp fethetmek | ince bir davranış veya güzel bir sözle birinin sevgisini kazanmak, ilgisini çekmek | Hele düzmece şehzadenin kadife pantolonuyla sivri güzel çehresi derhâl kadının kalbini kazandı. |
| kalbini fethetmek | ince bir davranış veya güzel bir sözle birinin sevgisini kazanmak, ilgisini çekmek | Hele düzmece şehzadenin kadife pantolonuyla sivri güzel çehresi derhâl kadının kalbini kazandı. |
| kalp (veya kalbini) kırmak | gönül kırmak | Hak yemek, kanuna aykırı bir şey yapmak, kalp kırmak korkusuyla bir türlü iş göremezdi.<br>Okuyucularımın hakkını yiyor hem de öteki genç okuyucularımın kalbini kırıyorum. |
| kanı başına çıkmak | öfkelenmek | Kan başına çıkarmış zavallının ve hep bağırmak, bağırmak istermiş. |
| kanı başına sıçramak | öfkelenmek | Kan başına çıkarmış zavallının ve hep bağırmak, bağırmak istermiş. |
| kan ağlamak | büyük bir üzüntü içinde bulunmak | - |
| kan beynine sıçramak | çok sinirlenmek, hiddetlenmek, kontrolü yitirmek | O görüntü gözlerimin önünde canlanınca kan beynime sıçrıyor, kendimi |

| | | |
|---|---|---|
| | | kaybediyorum. |
| kanatlanmak | 3. çok sevinmek | 3. Nasıl coşuyor, nasıl kanatlanıyordu anlatırken. |
| kanayan yara olmak | sürekli sıkıntı, üzüntü ve zarar veren bir durumda olmak | - |
| kanı donmak | donakalmak, çok şaşırmak | - |
| kanı ısınmak | birine karşı yakınlık duymak | Kanları çabuk ısındı birbirine. |
| kanı kaynamak | 1. coşkun ve kıpırdak olmak<br>2. çabucak sevgi duymak | 1. Çocuğun kanı kaynıyor.<br>2. Sonra da kanları kaynamıştı bu genç, yakışıklı ve zeki çocuğa. |
| kanı kurumak | çok usanmak, çok bıkmak | - |
| kanına dokunmak | çok sinirlenmek | Bırak Allahını seversen müdür bey! Bazen kanıma dokunuyor vallaha. Sen onun oruçlu olduğuna inanıyor musun? |
| kapılmak | 1. bir kimseye tutulmak, bağlanmak, aşırı sevgi duymak<br>3. bir şeyin veya kimsenin güçlü etkisinde kalmak | 1. Kızın güzelliğine kapılarak evlenme teklif etti.<br>3. Bu iki şiiri övenler onların kalıbından gelen ucuz bir güzelliğe kapılırlar. |
| karamsar olmak | kötümserliğe kapılmak, bedbin olmak | İşsiz geçirdiği her gün biraz daha karamsar oldu. |
| karamsarlaşmak | kötümserleşmek | - |
| karamsarlaştırmak | karamsar etmek | - |
| kaş çatmak | kızmak, öfkelenmek | Dönüp ardına baktı, bakmasıyla kaşlarını çatması bir oldu, yüzü kararıverdi. |
| kasavet çekmek | üzülmek, tasalanmak | Dövüşen yiğitler de boyanır kana / Kasavet mi çeker seni doğuran ana. |
| kasavet etmek | üzülmek, kaygılanmak | - |
| kaygı çekmek | üzüntü, tasa duymak | - |
| kaygılanmak | kaygı duymak, üzülmek | - |
| keder çekmek | acı duymak, ıstırap çekmek | - |
| keder vermek | üzüntü vermek, kederlendirmek, tasalandırmak | - |

| | | |
|---|---|---|
| kederlendirmek | k der, üzüntü duymasına yol açmak, acı vermek | - |
| kederlenmek | kederli olmak, üzülmek, tasalanmak, mükedder olmak | - |
| kendini harap etmek | sıkıntı veya üzüntüden perişan olmak | Daha burada kendini harap edersen yukarılarda ne halt edeceksin? |
| keyfi gelmek | neşelenmek | - |
| keyfi yerinde olmak | sağlığı, neşesi, mutluluğu bulunmak | Bugün keyfim yerinde olmadığından, arz odasına gelemeyeceğim. |
| keyfinden bayılmak | bir şeyden çok kıvanç duymak | Derhâl terennüme başlardım, adamcağız keyfinden bayılırdı. |
| keyfinden dörtköşe olmak | bir şeyden çok kıvanç duymak | Derhâl terennüme başlardım, adamcağız keyfinden bayılırdı. |
| keyfini çıkarmak | bir şeyden iyice tat almak | ... pazarın keyfini çıkarmak için saat ona doğru villanın ucu deniz kıyısına varan bahçesine çıktı. |
| keyfini kaçırmak | üzmek | Ne istedin adamdan, dedi. Keyfini kaçırdın oruçlu oruçlu. |
| keyfini bozmak | üzmek | Ne istedin adamdan, dedi. Keyfini kaçırdın oruçlu oruçlu. |
| keyiflenmek | keyifli duruma gelmek, neşelenmek | O kadar keyiflenmiştim ki yoldan atıyla geçmekte olan köylüyü bile görmemiştim. |
| kırılmak | 4. birine karşı kırgın duruma gelmek, gücenmek, incinmek | - |
| kıvanç duymak | 1. övünmek<br>2. sevinmek, mutlu olmak | 2. Genç kızın sıcak ilgisini hissetmekten ayrı bir kıvanç duyması kadar doğal bir şey olamayacağı da ortadadır. |
| kıvranmak | 2. acı çekmek, üzülmek | 2. Yıllardan beri düşmanların eline düşmüş olan bu kıymetli vatanın sönmez matemlerini tutar, elemler içinde kıvranmaktan acı bir haz duyarım. |
| kızdırmak | 2. öfkelenmesine neden olmak, | 2. Onları kızdıracak bir |

| | | |
|---|---|---|
| | öfkelendirmek, sinirlendirmek | kötülük mü yaptın? |
| kor gibi yanmak | 2. büyük üzüntü çekmek | - |
| korkmak | 1. korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak<br>2. yapamamak, cesaret edememek<br>3. kaygı duymak, endişe etmek<br>4. çekinmek, sakınmak, saygı duymak | 1. Karanlık yerde insan korkmaz mıydı?<br>3. Korkma! Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak, / Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.<br>4. Sabaha karşı aşağı indi, aralık kapıdan korka korka babasına baktı. |
| korku düşmek | endişelenmek, korkmak | Bir korku düştü canıma acep nola benim hâlim / Derman olmaz ise bana acep nola benim hâlim? |
| korku saçmak | herkesi korkutmak | - |
| korku salmak | korkutmak | Devletin bu türden denetimlere kalkması, korku salma amacına yöneliktir. |
| korku vermek | korkutmak | Kadınlıktan, erkeklikten tiksiniyordu ve etteki sır ona korku veriyordu. |
| korkutmak | 1. korkmasına yol açmak<br>2. kaygıya düşürmek | 1. Yılan beni o kadar korkutmuştu ki bakarken kuşun hesabına ondan ben korkuyorum.<br>2. Sevdiğimiz bir kadının nazarımızda meziyet teşkil eden birçok hâlleri karımız olacak kadında bizi korkutur. |
| kur yapmak | 1. karşı cinsten birine ilgi göstererek onun hoşuna gitmek, gönlünü kazanmaya çalışmak<br>2. birinin duygularını okşayacak biçimde davranarak onu elde etmeye çalışmak | 1. Hepsi de aynı yavan, tatsız sözlerle kur yapacaklardı.<br>2. Muhtaç hemşehrilerin bir kısmı etrafımda dolaşmaya, bana kur yapmaya başladılar. |
| küçük dilini yutmak | şaşırmak, donakalmak | Kadıncağız beni bu hâlde |

| | | |
|---|---|---|
| | | görünce az kalsın küçük dilini yutacaktı. |
| küçümsemek | küçük görmek, hafife almak, değer ve önem vermemek | - |
| küplere binmek | çok öfkelenmek | Ertesi günü babam horozun ölüsünü bulunca küplere bindi. |
| mahcup etmek | utandırmak | - |
| mahcup kalmak | utanmış olmak | - |
| mahcup olmak | utanmak | - |
| mahzun etmek | üzüntü vermek | Harap mezarlığın öyle bir hâli vardır ki insanı ister istemez mahzun eder. |
| mahzun olmak | üzgün durumda olmak, boynu bükülmek | - |
| mahzunlaşmak | mahzun duruma girmek, mahzun olmak | - |
| memnun etmek | bir kimseyi sevindirmek, ona kıvanç vermek | Eski arkadaşı kaybetmemek hepsini memnun ediyor. |
| memnun olmak | sevinmek, sevinç duymak, kıvanmak | Hâlinden memnun olduğu yüzünden anlaşılıyor. |
| meraklanmak | kaygılanmak, üzülmek, tasalanmak | - |
| merakta bırakmak | kaygı içinde bırakmak | - |
| merakta kalmak | kaygı içinde olmak | - |
| merhamet duymak | acıma veya şefkat duygusu uyanmak veya kabarmak | Ömrümde hiç kimseye bu kadar saf ve derin merhamet duymamıştım. |
| merhamet etmek | acımak | - |
| meşakkat çekmek | sıkıntı içinde olmak | Elazığ'a kadar çektiği yol meşakkatlerini anlatıyor. |
| mesut etmek | mutlu kılmak | - |
| mesut olmak | mutlu olmak, onmak | O olmasa ne kadar rahat edeceğim, ne kadar mesut olacağım! |
| meyil vermek | ilgi göstermek, gönül vermek | Her dilbere meyil verme / Ya sevilir ya sevilmez. |
| meyletmek | gönül vermek | - |
| meyli olmak | beğenmek, ilgisi olmak, hoşuna gitmek | Kızın sana meyli olduğunu görünce seni kızdan soğutmak için bu planı yaptı. |
| meyus etmek | üzmek | Müsteşar yanında böyle kalmak |

| | | |
|---|---|---|
| | | onu meyus ediyordu. |
| meyus olmak | üzgün ve umutsuz bir duruma düşmek | Bir ümidin çıkmaması, insanın ikinci defa meyus olması demektir. |
| morarmak | 2. mahcup olmak | - |
| mutlu etmek | mutluluk vermek, bahtiyar etmek | - |
| mutlu olmak | mutluluk duymak, bahtiyar olmak | - |
| müteessif olmak | üzülmek, acınmak, yerinmek, esef etmek | - |
| müteessir olmak | 2. üzülmek | 2. Onun fazla müteessir ve telaşlı olduğunu görünce birdenbire boynuna sarıldı. |
| naz etmek | nazlanmak | Bu kız araya girmemiş olsaydı, Sevim belki bana bir parça naz ederdi. |
| nefret etmek | 1. birine veya bir şeye karşı nefret duygusuyla dolu olmak<br>2. tiksinti duymak | 1. Şu dakikada senden nefret ediyorum, senden böyle hareket beklemezdim. |
| neşelenmek | neşeli duruma gelmek, şenlenmek, keyiflenmek | - |
| ödü kopmak | çok korkmak | Benim at sineği ile hamam böceğinden ödüm kopar. |
| ödü patlamak | çok korkmak | Benim at sineği ile hamam böceğinden ödüm kopar. |
| öfkelenmek | öfkeli duruma düşmek, kızmak, hiddetlenmek | Her şeyden alınıyorlar, her şeye öfkeleniyorlar. |
| öfkesi başına sıçramak | çok öfkelenmek | - |
| öfkesi kabarmak | çok kızmak, sakinleşmişken yeniden öfkelenmek, tekrar sinirlenmek | - |
| övünç duymak | iftihar etmek, kıvanmak | Sevgili eşini kaçırarak almış olmaktan büyük övünç duyardı. |
| paniğe kapılmak | çok korkmak | Kendisi ile birlikte gelemeyeceğini anlayınca tam bir paniğe kapıldı. |
| parmağı ağzında kalmak | şaşakalmak, şaşmak, hayret etmek | Haftasına kalmadı, o sert şiş kayboldu, semirmeye başladım. Doktorların parmağı ağzında kaldı. |
| parmak ısırmak | büyük şaşkınlık duymak | Hele geçen gün o Meşincioğlu |

| | | |
|---|---|---|
| | | Kerim Bey'e yaptığın işe parmak ısırdım. |
| perişan olmak | 2. acınacak duruma gelmek | 2. Vallahi meydan dayağı yesem bu kadar perişan olmazdım. |
| pıt pıt atmak | korku, heyecan vb. bir sebeple kalbi fazla çarpmak | - |
| pişman olmak | yaptığı bir işin yanlış veya uygunsuz sonuç verdiğini anlamak | Aceleciliğinden ötürü pişman oldu ama verdiği sözden geri dönmek huyu yoktu. |
| rahat olmak | üzüntülü, sıkıntılı veya tedirgin durumda olmamak | - |
| rahatsız etmek | rahatını bozmak, rahatını, keyfini kaçırmak | Geceleyin aptalca tık tıklarıyla insanı rahatsız eden bir masa saati imiş. |
| rencide etmek | incitmek, kalbini kırmak | Seni rencide ettiysem özür dilerim, ben sadece bizim hassasiyetimizi anlamanı istedim. |
| rengi atmak | 2. korku, heyecan vb. sebeplerle benzi sararmak | 2. Kadınlar da bu defa Tevfik'i dükkânın kapısında yakaladılar, aynı şeyi ona açtılar, Tevfik'in rengi uçtu, dudakları titredi. |
| renkten renge girmek | korkudan veya utançtan yüzünün rengi değişmek, sıkılmak | Genç kız, renkten renge giriyor, verecek cevap bulamıyordu. |
| rezil olmak | çok utanacak bir duruma gelmek | Parmaklarının bileğime yapışacağından ve daha fazla rezil olacağımdan şüphe etmiyordum. |
| ruhunda güneş açmak | 1. rahatlamak, huzura ermek<br>2. sevinmek, neşelenmek, coşmak | 2. Saz dinleyenlerden bazılarının gözlerinde yaş olur, ruhlarında güneş açardı. |
| saçını başını yolmak | çok üzülmek, üzüntüsünden dövünmek | Tanrıça Hebe çaresiz kalmış, saçını başını yoluyordu. |
| sağ gözünü sol gözünden sakınmak | çok kıskanç olmak | - |
| sakin olmak | 2. sakin duruma gelmek | 2. Mümkün olduğu kadar |

| | | |
|---|---|---|
| | | sakin olmaya çalışarak tekrar masasına döndü. |
| sakınması olmamak | 1. korkusu, çekinmesi olmamak<br>2. incelik kurallarına, saygıya aldırmadan davranmak | - |
| samimi olmak | 1. içten, açık yüreklilikle davranmak<br>2. içli dışlı olmak | 1. Kocasının samimi olup olmadığını düşünmeden kadın insiyakıyla üzülüverdi. |
| sapartayı vermek | azarlamak, terslemek | Hanımefendi kalkmış, ikisine de sapartayı vermiş. |
| sarsılmak | 3. beklenmedik bir olaydan çok etkilenmek | 3. Cemil Kâzım inanmak istemediği bir şüphe ile sarsılmıştı. |
| saygı duymak | birine, bir şeye karşı saygı hissetmek | Oğlunun hocası olduğu için Mesut Çağlayan'a hususi bir saygı besliyordu. |
| sempati beslemek | birini sevimli, cana yakın bulmak | ... şahsıma karşı gerçek bir sempati besliyordu. |
| sermest olmak | çok hoşlanmak, kendinden geçmek | O okurdu, ben dinlerdim; o muharebe hikâyeleriyle sermest olurdum. |
| sersefil olmak | perişan, zavallı durumda olmak | Burada sersefil olmanızın bir anlamı yok, bence eve gitmeniz daha yararlı olur. |
| sevda çekmek | birine tutkun olmak, aşk tutkusu içinde olmak | - |
| sevdalanmak | sevdaya tutulmak | - |
| sevimlileşmek | sevimli duruma gelmek | - |
| sevincinden ağzı kulaklarına varmak | çok sevinmek | - |
| sevinçten uçmak | çok sevinmek | - |
| sevinmek | sevinç duymak | - |
| sevmek | 1. sevgi ve bağlılık duymak<br>2. birine sevgiyle bağlanmak, gönül vermek<br>3. çok hoşlanmak | 1. Çok az lakırtı söylediği için sevdiği arkadaşları bile kendisini iyice anlayamamışlardı.<br>2. Ne kadınlar sevdim zaten yoktular / Böyle |

| | | |
|---|---|---|
| | | bir sevmek görülmemiştir.<br>3. Bazıları entari üstüne kürk giymeyi daha çok severlerdi. |
| sinir kesilmek | çok sinirlenmek, öfkelenmek | - |
| sinir küpüne dönmek | aşırı derecede sinirlenmek | Çocuğum bu sürekli göz altından huzursuz oluyor; ben sinir küpüne dönüyorum. |
| sinirlenmek | duygu ve davranışlarını denetleyemeyecek duruma gelmek, öfkelenmek, köpürmek, feveran etmek | Elindeki mendili didikleyerek dudaklarını ısırarak yürüyor, gittikçe sinirleniyordu. |
| sudan çıkmış balığa dönmek | herhangi bir sebeple ne yapacağını bilememek, çok şaşırmak | Yaşama adım attılar mı sudan çıkmış balığa dönerler. Ya yetenekleri değerlendirilmezse bu yeni çevrede? Ya saygı görmezlerse? |
| surat asmak | kaşlarını çatıp yüzüne küskün veya dargın bir anlam vermek, somurtmak | Babam biraz surat astı ama anam katıldı gülmekten. |
| suratı sirke satmak | öfkeli, kızgın olduğu anlaşılmak | - |
| şafak atmak | 2. öfkelenmek<br>3. korku ve telaşa kapılmak | 2. Kapıyı kapatınca bende şafak attı. |
| şakağı atmak | çok sinirlenmek | Kalbinin yırtıldığını, kilitlenen çenelerinin çatırdadığını, şakaklarının attığını duyardı. |
| şaşakalmak | çok şaşırmak, şaşkınlıktan ne yapacağını bilememek | Babam bu dostunu görmeye gittikçe onun bir bekleyişten ibaret hayatına şaşakalırmış. |
| şaşırmak | ne yapmak gerektiğini bilememek, nasıl davranacağını kestirememek, hayret etmek | ... o kadar bağırırdı ki nihayet herif sersem olur, şaşırır, istediğini verirdi. |
| şen olmak | neşelenmek, sevinmek, mutlu olmak | Sizler gidin, genç kızların türküsüyle şen olun. |
| taaccüp etmek | hayrete düşmek, hayrette kalmak, şaşmak | Pek taaccüp ettim, niye mücrim telakki olunacakmış? |
| takdir etmek | beğenmek | - |
| tat almak | bir şeyden hoşlanmak, zevk almak | Kelimenin de tadını alır, kafiyenin de. |
| tatlı canını sıkmak | gereksiz şeylere üzülmek ve bunları dert edinmek | - |

| | | |
|---|---|---|
| tazallüm etmek | sızlanmak, yakınmak, yanıp yakılmak | - |
| tebessüm etmek | gülümsemek | - |
| tedirgin etmek | rahatını, huzurunu kaçırmak | Bu soru ... adamın kafasını tedirgin etmiş ama hep cevapsız kalmıştır. |
| teessüf etmek | acımak, üzülmek, yerinmek, yazıklanmak | İdraksiz, şuursuz geçen günlerimiz için teessüfler edeceksiniz. |
| teessür etmek | üzülmek, acımak | - |
| tehevvür etmek | çok kızmak, öfkelenmek, köpürmek | - |
| telaş etmek | sıkıntı duyarak acele etmek, endişelenmek, telaşlanmak | Nazım Paşa böyle bir içtimadan ne kadar telaş etse haklı idi. |
| tepesi atmak | birdenbire öfkeye kapılmak, öfkelenmek | O sırada babalığını anımsıyordu kötü bir düşü anımsarcasına ve kızgınlıktan tepesi atıyordu. |
| tersleşmek | terslik etmek, zıt davranmak | O sessiz, sakin insan birden tersleşti. |
| tiksinmek | bir şey, bir kimse, bir düşünce, bir durum vb.ni kötü, iğrenç veya aşağılık bularak ondan uzak durma duygusuna kapılmak, ikrah etmek, istikrah etmek | Herkes, körü körüne emrine girdiği bu adama tiksinerek bakıyor. |
| tutkun olmak | âşık olmak, sevdalanmak | Yaş farkına rağmen birbirlerine nasıl da tutkun olduklarını anlayarak şaşıyordu. |
| tüyleri ürpermek | kötü bir olay, soğuk, gıcıklanma vb. sebeplerle korku veya tiksinti duymak | Görünce tüyleri ürperir, şeytan görmüş gibi kızar. |
| usanç vermek | usandırmak, bıktırmak | Binlerce kahraman, bu yazın usanç veren günlerini de ateşe, ısınmış demire karşı ve kızgın toprak üstünde geçirecekler. |
| utanç duymak | utanmak | - |
| utanç vermek | utandırmak, utanmasına yol açmak | - |
| utanmak | 1. onursuz sayılacak veya gülünç olacak bir duruma düşmekten üzüntü duymak, korkmak, mahcup olmak<br>2. sıkılmak<br>3. çekinmek | 1. Düğün sofrasında kendisinden başka böyle çatal tutanı göremeyince pek utandı.<br>2. Hayır, edebiyattan |

| | | |
|---|---|---|
| | | değil, karşısında şimdiden aczini duyduğum okuyucudan utanıyorum.<br>3. Birbirimizden utanarak karşı karşıya on dakika sustuk. |
| ürkmek | 1. bir şeyden korkup sıçramak, tevahhuş etmek<br>2. şaşkınlık ve korku duymak<br>3. çekinmek | 1. Gölgesinden ürkmüş bir Arap atı gibi şahlandı.<br>2. Anası sabaha kadar saçlarını tarıyor, düşünüyor, ürküyordu.<br>3. Yaramaz çocuk tutumundan her zaman ürkerdi. |
| üstüne titremek | bir şeye veya kimseye sevgi, özen göstermek | Topu topu beş bin lirayı bulan bu tasarrufun üstüne titreyip durmaktaydı |
| üzmek | üzüntü vermek | Onu biraz üzerim ama zekâsına da bayılırım. |
| vicdan azabı çekmek | istenilmeden veya bilinçsizce yapılan kötü bir işten dolayı üzülmek, pişmanlık duymak | Gözlerinde minnet yaşlarıyla yüzüme baktıkça vicdan azabına benzer bir şey duyuyor. |
| vurulmak | 2. âşık olmak, gönül kaptırmak, sevdalanmak | 2. Kim söylemiş beni / Süheyla'ya vurulmuşum diye. |
| yanıp tutuşmak | güçlü bir aşk ile sevmek | |
| yaranmak | 1. bir davranışla birini memnun etmek<br>2. içten olmayan davranışlarla birini memnun etmeye, gözüne girmeye çalışmak | 1. Vatanın hukukunu müdafaa etmek lazımken düşmana yaranmak bahanesi altında... |
| yarasını deşmek | acıyı, üzüntüyü hatırlatmak, tazelemek | - |
| yardım etmek | kendi gücünü, imkânlarını başka birinin iyiliği için kullanmak | Kalkmasına yardım etmedikten başka ayaklarından sarılmış, bir defa da böyle sürümüştüm. |
| yas tutmak | 1. çok üzülmek, yasa bürünmek, | 1. Sen gitmezsen |

| | | |
|---|---|---|
| | matem tutmak<br>2. duyulan acı ve üzüntüyü bazı davranışlarla belli etmek | Ankara'da yas tutmazlar, demek dilimin ucuna kadar gelmişken tuttum. |
| yasa gömülmek | çok üzülmek | - |
| yazıklanmak | üzülmek, acınmak, esef etmek, teessüf etmek | - |
| yeis duymak | üzüntü çekmek, kahrolmak | Bu kelimeyi işitince derin bir yeis, anlatılmaz bir elem duyarım. |
| yerin dibine batırıp çıkarmak | çok utandırmak, rezil etmek | Bir hikâye anlatır, erkekleri yerin dibine batırır çıkarırdı. |
| yerin dibine girmek | çok utanıp sıkılmak | Memleketin ne tarafına gitsem haritayı şaşırıyor, bilgisizliğimden yerin dibine geçiyordum. |
| yerinmek | 1. acınmak<br>2. pişman olmak | - |
| yiğitlenmek | yüreklenmek, yiğitlik etmek, cesaret göstermek | - |
| yüreği sızlamak | çok acımak, çok üzülmek | Ahmet Kerim sevgilisi tarafından aldatılmış bir adam gibi yüreğinin sızladığını duydu. |
| yüreğine dokunmak | üzülmek | Hem öyle manzaralar benim yüreğime dokunuyor. |
| yüreğine oturmak | çok üzülmek | - |
| yüz bulmak | ilgi ve yakınlık görmek | Akça pakça bir hanım gördü mü biraz da yüz buldu mu hemen bohçacı madamlardan birini evine gönderir, pırlanta gerdanlık vadedermiş. |
| zahmet vermek | sıkıntı vermek | Size zahmet vermemek için ben buraya geldim. |
| zevk almak | hoşlanmak, beğenmek | Yılan gibisin, insanları sokmaktan zevk alırsın. |
| zevkten dörtköşe olmak | çok sevinip keyiflenmek, aşırı zevk duymak | - |
| zıddına gitmek | sinirlendirmek, sinirini bozmak | Niçin babanın zıddına |

| | | |
|---|---|---|
| | | basıyorsun evladım? |
| zil takıp oynamak | çok sevindiğini belli etmek | Birini buldu, ne güzel oldu diye zil takıp oynayacak mıydım? |
| zıvanadan çıkarmak | sinirlendirmek, öfkelendirmek | Herhangi bir hastada aldığı tedbirlere rağmen beklediği sonucun doğmaması onu zıvanadan çıkarırdı. |

### 5.1.2. Bilişsel Eylemler

**Tablo (10): Türkçe Sözlükte Yer Alan Olgusal-Bilişsel Eylemler**

| **Eylemler** | **Anlamlar** | **Örnekler** |
|---|---|---|
| açığa çıkarmak | ortaya çıkarmak, gözler önüne sermek, anlaşılır duruma getirmek | - |
| açık vermek | gizlenmek istenen bir olayı, bir düşünceyi veya durumu elde olmayarak ortaya koymak, açıklamak | - |
| açıklama yapmak | herhangi bir konuyu aydınlığa kavuşturmak amacıyla konuşmak veya yazmak | - |
| açıklamak | 5. bir konuyla ilgili gerekli bilgileri vermek, izah etmek, afişe etmek<br>6. bir sorunla ilgili aydınlatıcı bilgi vermek, tavzih etmek<br>7. bir sözün, bir yazının ne anlatmak istediğini belirtmek, yorumlamak<br>8. açıkça söylemek, ifşa etmek<br>9. belirtmek, göstermek, açığa vurmak, izhar etmek | 4. Kenan Bey bunun kuru bir inanç olmadığını da ilk defa açıkladı. |
| açıklığa kavuşturmak | bir konu veya sorunu aydınlatmak, kapalılıktan kurtarmak, anlaşılır duruma getirmek | - |
| açıklık getirmek | bir konu veya sorunu anlaşılır duruma getirmek | - |
| açıklık kazandırmak | bir konu veya sorunu anlaşılır duruma | - |

| | | |
|---|---|---|
| | getirmek | |
| açımlamak | bir sorunu veya konuyu ele alıp en ince noktasına kadar gözden geçirerek anlatmak, şerh etmek, teşrih etmek | - |
| açmak | 10. bir konu ile ilgili konuşmak<br>11. avunmak veya danışmak için söylemek, içini dökmek | 6. Size derdimi açmaya geldim. |
| afişe etmek | 1. açığa vurmak, belirtmek, duyurmak, dile düşürmek, reklam etmek<br>2. açıklamak | - |
| ağız açmak | 1. söz söylemek, konuşmak<br>2. azarlamak, paylamak | - |
| ağız etmek | dil dökmek, kibar konuşmak | Kolonya dökmekten, şeker tutmaktan, iyi gözükeceğim diye ağız etmekten yoruldu. |
| ağzı dili bağlanmak | herhangi bir sebeple konuşamaz olmak | - |
| ağzı dili kurumak | konuşamaz duruma gelmek | Ağzım dilim kurudu, kız yalvara yalvara. |
| ağzı dili tutulmak | 2. konuşamamak | - |
| ağzı oynamak | konuşmak | - |
| ağzına almak | söylemek | - |
| ağzına geleni söylemek | 1. nezaket dışına çıkarak ağır ve kırıcı sözler söylemek<br>2. çok ve düşüncesizce konuşmak | - |
| ağzına kilit takmak | 1. susmak<br>2. susturmak | - |
| ağzına takılmak | bir sözü konuşması sırasında bilinçsiz bir biçimde sürekli söylemek | - |
| ağzına tıkmak | susturmak, konuşmasına engel olmak | Aleyhinde kim ne söylerse hemen ağızlarına tıkarlardı. |
| ağzında çalkalanmak | üzerinde çok konuşulmak | Fakat bütün memleketin ağzında çalkalanan bu evlerin anha minha 5000 liradan fazlaya çıkmayacağı. |
| ağzında gevelemek | açıkça söylememek | - |
| ağzından bal akmak | çok tatlı konuşmak | - |
| ağzından çıkmak | bir sözü istemeden, farkına varmadan söylemek, söylemiş bulunmak | Bir kez ağzımdan çıktı, o fiyata vereceğim. |

| | | |
|---|---|---|
| ağzından dirhemle çıkma | çok az konuşmak | - |
| ağzından düşmemek | her zaman sözünü etmek | - |
| ağzından düşürmemek | her zaman sözünü etmek | - |
| ağzından kaçırmak | istemediği hâlde boş bulunup söyleyivermek | Sen onun için en fena tabirleri kullanıyorsun, asabisin, ağzından çirkin şeyler kaçırıyorsun. |
| ağzından kapmak | 1. birinin bildiği şeyleri, ustalıklı konuşmalarla ona sezdirmeden öğrenmek<br>2. birinin konuşmasını keserek kendi söze başlamak | 1. Bütün bu lafları harfi harfine Fatma Hanım'ın ağzından kapmış, bana kendi sözleri imiş gibi tekrar ediyor. |
| ağzını tutmak | 1. boşboğazlık etmemek<br>2. kötü söz söylememek | - |
| ağzını açmak | 1. konuşmaya başlamak<br>2. ağır sözler söylemeye başlamak | - |
| ağzını bozmak | kaba sözler söylemek, küfretmek | Bütün yapma inceliğine karşın kabaydı karısına karşı. Dövdüğü de oluyordu, ağzını bozduğu da. |
| ağzını kapamak | 1. kendisine çıkar sağlayarak bir kimseyi susturmak<br>2. susmak, bir şey söylemek istememek | 2. Kendini tutamıyorsun, bari ağzını kapa, sus, küçülme. |
| ağzını kilitlemek | susmak, bir şey söylemek istememek | Kendini tutamıyorsun, bari ağzını kapa, sus, küçülme. |
| ağzını mühürlemek | konuşmamak, susmak | Yine o değişmeyen ıstırap ile ağzını mühürler. |
| ağzını sıkı tutmak | sır vermemek | - |
| ağzını pek tutmak | sır vermemek | - |
| ahkam kesmek | 1. çekinmeden kesin yargılarda bulunmak<br>2. bilir bilmez konuşmak | 1. İşin içinde olmanın verdiği rahatlıkla bol keseden ahkâm kesen akıl hocalarının eleştirilerine hedef olmayı önleyemezler. |

| | | |
|---|---|---|
| akıl erdirmek | ne olduğunu anlamak, sırrını çözmek | Yaşadığımız müddetçe bu muammaya akıl erdirmek bizim için pek kabil değildi. |
| akılda kalmak | akılda yer etmek, unutulmamak | - |
| akılda tutmak | unutmamak | - |
| akıldan çıkarmak | 1. unutmak<br>2. düşünmemek | - |
| aklına geleni söylemek | rastgele konuşmak | - |
| aklına gelmek | 1. hatırlamak, anımsamak<br>2. bir şeyi yapmayı düşünmek, tasarlamak | - |
| aklına getirmek | 1. hatırlatmak<br>2. düşünmek | - |
| aklına takmak | sürekli olarak bir şeyi düşünmek, bir düşünceye saplanıp kalmak | - |
| aklında kalmak | 1. unutmamak<br>2. hatırlamak | - |
| aklında tutmak | 1. öğrenmek, bellemek<br>2. unutmamak | - |
| aklından çıkarmamak | sürekli hatırlamak, unutmamak | Ben senin yengenim, amcanın karısıyım, bunu sakın aklından çıkarma! |
| algılamak | bir olayı veya bir nesnenin varlığını duyu organlarıyla kavramak, idrak etmek. | Kokuyu daha iyi algılamak için burnumu iyice gömüyorum yastığa. |
| alışmak | 1. bir işi tekrarlayarak kolaylıkla yapabilmek.<br>2. yadırgamaz duruma gelmek<br>3. uyar duruma gelmek, intibak etmek<br>6. evcilleşmek, ehlîleşmek. | 1. "Muhtaç değiliz ama ben çalışmaya alıştım." - Etem İzzet Benice<br>2. "Dar ve alıştığımız çerçeve içinden çıkmak bizi şaşırtacağı için onu istemeyiz." - Asaf Halet Çelebi<br>3. "Bu mesleğe alışmış gibi görünüyor." - Nezihe Araz |
| anımsamak | bilinip unutulan bir şeyi akla getirmek, hatırlamak | - |

| | | |
|---|---|---|
| anımsatmak | 1. birinin bir şeyi unutmamasını sağlamak, uyarmak, hatırlatmak<br>2. birisinin unuttuğu bir şeyi aklına getirmek, hatırlatmak | - |
| anımsayıvermek | çabucak anımsamak, hatırlayıvermek | - |
| anlamak | 1. bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak<br>2. yeni bilgileri eskileriyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi edinmek<br>3. sorup öğrenmek.<br>4. doğru ve yerinde bulmak<br>5. birinin duygularını, istek ve düşüncelerini sezebilmek<br>6. bir şey hakkında bilgisi bulunmak | 1. Yıldızın hemen altında, namluya benzer bir başka şekil var, bunun bir tabanca olduğunu anlamakta gecikmiyorum.<br>4. Hani bunu anladık ama!<br>5. Kabul etmeyeceğini ben daha o gün anlamıştım<br>6. Hele bir de denizcilikten anlamıyorsanız su üstünde bahadırlık göstermek yerine beceriksizlik göstereceksiniz demektir. |
| anlatıvermek | çabucak anlatmak | - |
| anlatmak | 1. söylemek, nakletmek<br>2. bir konu üzerinde açıklama yapmak, açıklamada bulunmak, bilgi vermek, izah etmek | 1. Sonra bir hikâye anlattı.<br>2. Gece sabaha kadar düşündüğü şeyleri babasına da anlatmak isterdi. |
| anlayıp dinlemek | bir olayı iyice anlamak | - |
| anlayıvermek | çabucacak anlamak | - |
| arı gibi sokmak | iğnelemek, acı söz söylemek | - |
| arpacı kumrusu gibi düşünmek | ne yapacağını bilmeyerek derin derin düşünmek | Bak, o şoförün yanında arpacı kumrusu gibi düşünen maarif müdürü beye. |
| bahsetmek | bir konu üzerinde söz söylemek, konuşmak | O, yanıma oturarak kara haberlerden, kötü rivayetlerden bahsetti. |

| | | |
|---|---|---|
| bakmak | 16. anlamak, farkına varmak | 16. Bazı akşamlar bakarım Halil savuşur, nereye gittiğini de kimseye söylemez. |
| bellemek | öğrenip akılda tutmak | Kasım lodosla girdi mi kış yumuşak olur diye bellemiş atalarımız. |
| beyninde şimşekler çakmak | 2. zihninde birden bir düşünce doğmak | - |
| bırakmak | 4. unutmak<br>14. bir alışkanlıktan veya bir işten vazgeçmek | 6. Acaba eldivenlerimi nerede bıraktım?<br>14. Gerçekten sigarayı bıraktı, bıraktı ama huzuru da sükûnu da kalmadı. |
| bildirmek | 1. herhangi bir şeyi haber vermek<br>2. herhangi bir konuda bilgi vermek<br>3. anlatmak, ifade etmek | 1. Anası böyle söyledi, gene de gidip kocasına bildirdi.<br>2. Gönderdiğim mektubun bir ehemmiyeti yoktur, diye bildir, dedi.<br>3. Sadi hem acele acele konuşarak fikirlerini bildiriyor hem de gözlerini ileriye uçan bisikletlerden hiç alamıyordu. |
| bilgi edinmek | 1. öğrenmek, bilgi almak<br>2. bir durumu öğrenmek | 1. Bildiği ahbaplardan Sami Bey hakkında bilgi edinme ve tanışma yolu bulmak. |
| bilgi tazelemek | bilinenleri yeniden gündeme getirip açıklamak, anlatmak | - |
| bilgilendirmek | bir konuda bilgi sahibi olmasını sağlamak, haberdar etmek | - |
| bilgilenmek | bilgi sahibi olmak, öğrenmek | O izahat veriyor, biz bilgileniyoruz. |
| bilincine varmak | anlamak, kavramak | İnsanın herhangi bir araçla ne yaşadığının bilincine varmasının bir doyum ve haz |

| | | |
|---|---|---|
| | | kaynağı olduğu unutulmamalıdır. |
| bilinçlendirmek | bilinçli duruma getirmek | - |
| bilinçlenmek | bilinçli duruma gelmek, şuurlanmak | - |
| bilmek | 8. bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak | 8. Bu adam, bilmek için öğrenmiş olmaya ihtiyacı olmayan, bildiğini bilen, bilmediğini de şıp diye sezen bambaşka bir insandır |
| cahil kalmak | bilgi edinememek, bilgisi olmamak | Bu konularda yeni kuşağın yanında her zaman cahil kalmaya mahkûmuz. |
| cin cin bakmak | 1. uykusuz gözlerle bakmak<br>2. kurnazca bakmak | - |
| çağrışım yapmak | çağrıştırmak | - |
| çağrıştırmak | 3. akla getirmek, hatırlatmak, andırmak | 3. Muradiye'deki evlerinin avlusunu çağrıştıran telli kavakların puslu yeşili... |
| çakmak | 4. sezinlemek, anlamak, farkına varmak<br>9. anlamak, bilmek | 7. Vallahi çaktı mı çakmadı mı anlayamadım. Parasını aldı, tüydü.<br>9. Ay, bu kadın İngilizceden de çakıyor mu? |
| çenesi açılmak | durmadan konuşmak, gevezelik etmek | Sabahtan akşama kadar uyukluyorsun, gece olunca çenen açılıyor. |
| çenesi durmamak | gereksiz yere sürekli konuşmak | - |
| çenesi düşmek | yerli yersiz konuşup gevezelik etmek | - |
| çenesine vurmak | aşırı derecede konuşmak, gevezelik etmek | - |
| çenesini kapatmak | susturmak | - |
| çığırmak | 1. çağırmak, seslenmek<br>2. türkü söylemek | 2. Gazi Rahman gene türküler çığıracaktır, eski türküleri çığıracaktır. |
| çıkarmak | 22. hatırlamak<br>23. bulmak, ortaya koymak<br>24. anlamak, ne olduğunu bilmek, sezmek | 22. Adamı nereden tanıdığımı tam olarak çıkarmaya çalıştım.<br>23. Yalanını çıkarmak. Yanlışını çıkarmak. |
| çıkmak | 16. sesini yükseltmek | - |

| | | |
|---|---|---|
| | 19. unutmak | |
| çın çın inletmek | gür ve keskin ses çıkarmak | - |
| çın çın ötmek | sürekli olarak keskin ses çıkarmak | Nişancı dükkânlarındaki kuvvet oyuncağının zili çın çın öttü. |
| değinmek | bir konuyu ele alarak ondan kısaca söz etmek, dokunmak, temas etmek | Gündüz yüzme havuzunda açmadığı bir konuya değinmek gereksinmesi duyuyordu. |
| derin derin düşünmek | 2. çok fazla düşünmek | 2. Bu durum huzurumu bozmakla kalmıyor, beni derin derin düşünmeye de zorluyordu. |
| derk etmek | anlamak, kavramak | - |
| dik dik bakmak | çok sert bir biçimde, sert sert, öfkeli öfkeli bakmak | Hiçbir şey söylemeden dik dik baktı. |
| dikkat kesilmek | bütün dikkatini bir şey üzerinde toplamak | Etrafında Türkçe konuşuluyor vehmine kapılır, dikkat kesilir, sonra yanıldığını anlar, canı sıkılırdı. |
| dikkate almak | göz önünde bulundurmak, hesaba katmak, gereğini düşünmek | Etrafındaki dedikoduları dikkate alıp onun öfkeye kapılacağını tahmin edin. |
| dile getirmek | 1. belirtmek, anlatmak, açıklamak, ifade etmek<br>2. konuşturmak | 1. Kendi kendime, adlı şiirinde bunu şöyle dile getirir.<br>2. Yıllar yılı, bu amaçları devlet adamlarımız, basınımız, sanat âlemimiz dile getirip durmuştur. |
| dili durmamak | 1. sürekli konuşmak<br>2. söylenemeyecek şeyleri de söylemek | - |
| dilinden anlamak | 1. bir canlının çıkardığı seslerden veya onun davranışlarından ne anlatmak istediğini anlamak<br>2. söz konusu olan şeyin | 2. Bunda yenilmiş, içilmiş bir şey yok ya! Sen onun dilini de anlarsın. |

| | | |
|---|---|---|
| | özelliğini bilmek | |
| dilinden düşürmemek | sürekli olarak aynı kişiden veya şeyden söz etmek, sık sık anmak | Dilinden hiç düşürmediği cümleleri hep birer bilmece gibi şeylerdi. |
| diline dolamak | aynı şeyi durmadan ve her yerde tekrarlamak | Bu aydınlardan bazılarının son zamanlarda dillerine doladıkları bir hikmet var. |
| diline takmak | aynı şeyi durmadan ve her yerde tekrarlamak | Bu aydınlardan bazılarının son zamanlarda dillerine doladıkları bir hikmet var. |
| diline pelesenk etmek | diline dolamak | Hacı Kasap, âdeta bu sözleri aferin tarzında diline pelesenk etmişti. |
| dini gibi bilmek | çok iyi bilmek | Ufacık bir düşüncenin en büyük bir dikkati iflas ettirdiğini dini gibi bilirdi. |
| dinlemek | işitmek için kulak vermek | Konağın hesabını sen söylersin, ben de dinlerim. |
| dırdırlanmak | dırdır etmek | - |
| dökmek | 6. açığa vurmak, söylemek, ortaya koymak<br>5. çok söylemek | - |
| duymak | 1. dokunma, koklama vb. duyularla algılamak, hissetmek<br>4. işitmek, ses almak<br>5. bilgi almak, öğrenmek, haber almak | 1. Yüzme denilen mucizeyi ancak beş altı sene sonra avuçlarımızın içinde duyabilecektik.<br>4. Çamaşırcı Fatma kadın annemin duymayan kulaklarına yalvarıyor.<br>5. Yaptıklarını duydum. |
| duyum almak | bir konu hakkında haber almak, bilgi edinmek | - |
| duyurmak | 1. duymasını sağlamak<br>2. ilan etmek | 1. Sesini duyuramadığını anlayarak daha kuvvetle tekrar etti. |
| dünya gözü ile görmek | ölmeden önce görmek | Seni dünya gözüyle bir daha görmeyi nasip edene şükrolsun. |
| düşüncesini açmak | görüşünü bildirmek | - |

| | | |
|---|---|---|
| düşünceye dalmak | derin derin düşünmek | Rıhtımda bir aşağı bir yukarı dolaşanları seyre müsait bir iskemlede düşünceye daldım. |
| düşündürmek | 1. akla getirmek, hatırlatmak, önceden kestirmek<br>3. düşünmesine sebep olmak, düşünmesine yol açmak | 1. Yeryüzünde büyük işler görmeye layık bir millet olduğumuzu düşündürecek, on sekiz milyonu altmış milyona, seksen milyona çıkaracaktır. |
| düşündürtmek | düşünmesine sebep olmak | - |
| düşünmek | 1. akıl etmek, ne olabileceğini önceden kestirmek<br>2. aklından geçirmek, göz önüne getirmek<br>3. bir sonuca varmak amacıyla bilgileri incelemek, karşılaştırmak ve aradaki ilgilerden yararlanarak düşünce üretmek, zihinsel yetiler oluşturmak, muhakeme etmek<br>8. zihniyle arayıp bulmak | 1. Benim kayısılara müşteri çıkmam ihtimalini düşünmüştü.<br>2. Ezberi düşünmekten, söylediklerimizin anlamını düşünmezdik.<br>3. Türlü şiir anlayışları üzerinde düşünmüş, zaman zaman türlü şairleri sevmiştir.<br>8. Bu iş için ben bir çare düşündüm. |
| düşünüp taşınmak | konuyu bütün yönleriyle inceleyip ona göre davranmak, iyice düşünmek | Düşünün taşının, yarın öbür gün cevap ve imza bekliyoruz. |
| düşünmek taşınmak | konuyu bütün yönleriyle inceleyip ona göre davranmak, iyice düşünmek | Düşünün taşının, yarın öbür gün cevap ve imza bekliyoruz. |
| fark etmek | 1. görmek, seçmek<br>2. anlamak, sezmek<br>4. ayırt etmek | 1. Boğaz'ın sisle kaplı olduğunu ancak ön güvertede bir yer bulup oturunca fark etmişti.<br>2. Öç almanın fırsatını yakalamış gibi konuştuğunu fark etti.<br>4. Konuşma kesilmiyor, şimdi yabancı sesleri daha iyi fark etmekteyim. |
| fark olunmak | 2. seçilip ayırt edilmek<br>3. anlaşılmak | - |
| farkına varmak | gözüne çarpmak, fark etmek, anlamak | Bu nedenle karısının |

| | | |
|---|---|---|
| | | gözlerinde biriken öfkenin farkına varmadı. |
| farkında olmak | görülmesi veya bilinmesi gereken şeylerden haberi bulunmak, kavranması gereken bir şeye dikkat etmek | Farkında olmadan kendini bir gün bu pis, hastalıklı, cerahatli suyun dibinde bulacaksın |
| fikir almak | birinin düşüncesinden yararlanmak | - |
| fikir danışmak | bilgi edinmek için bir yetkiliden bilgi almak | - |
| fikir edinmek | kanaat sahibi olmak | Ama ben, bir kitap üzerine bir fikir edinmek istedim mi o kitabı kendim okurum. |
| fikir vermek | 1. düşüncesini bildirmek<br>2. bir konuda yol gösterici bilgi edinmek | 1. Evet iyi bir şey değil fakat benim için bir fikir verir, diye seçtim.<br>2. İşitilen sözler, görülen tavırlar, beğenilen düşünceler Şinasi Bey'e yeni fikirler vermeye başladı. |
| fikir yormak | bir konuda çok düşünmek | - |
| fikir yürütmek | bir konu üzerine düşüncesini söylemek | - |
| fiskos etmek | başkalarının bulunduğu yerde birkaç kişi gizlice, alçak sesle konuşmak | Düşüncelerimizi açık seçik ortaya koymak yerine fiskos etmeyi yeğleriz. |
| fıslamak | fısıldamak | - |
| gır atmak | konuşmak, laf atmak | - |
| gır geçmek | bol bol konuşmak, çene çalmak | - |
| gönlünden geçirmek | 2. düşünmek | - |
| görmek | 1. göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek.<br>2. anlamak, kavramak, sezmek<br>3. yanına gidip konuşmak<br>4. bir şey hakkında bir yargıya varmak, değerlendirmek.<br>5. belirli bir zamanın içinde bir olaya tanık olmak, yaşamak<br>15. gözlerin görmediği durumlarda | 2. Türk iradesinin ne demek olduğunu da sen göreceksin.<br>3. Bugün müdürü göreceğim.<br>5. Hangi memlekete gitsek resmî makamlar kadar halkın da rağbetini görürdük |

| | | |
|---|---|---|
| | başka duyu organlarıyla algılamak | 15. Körler parmaklarıyla görürler. |
| görülmek | 1. bir şeyin bulunduğu anlaşılmak, karşılaşılmak, rastlanmak<br>2. göz yardımıyla bir şey, bir varlık algılanmak, seçilmek | - |
| görünmek | 1. görülür duruma gelmek, görülür olmak, gözükmek<br>4. azarlamak | 1. Kapıda Eda Hanım göründü ve ona hatır sordu.<br>4. Çocuk pek azdı, biraz görünüver. |
| görüşme yapmak | tartışmak, müzakere etmek | - |
| görüşmek | 1. buluşup konuşmak, konuşup sohbet etmek<br>3. bir iş, bir konu üzerinde karşılıklı görüş ileri sürmek, müzakere etmek | 1. Ara sıra görüşelim.<br>3. Bu sorunu daha geniş bir zamanda görüşmeli. |
| görüştürmek | görüşmelerini sağlamak | - |
| göstermek | 5. belirtmek, anlatmak<br>6. öğretmek, açıklamak | 5. Bu söz onun iyi niyetini gösteriyor.<br>6. Yol göstermek. |
| göz önüne sermek | açıklamak, sergilemek, göstermek, tanıtmak | Adı duyulmamış, şiiri bilinmeyen gençleri tutar, gözler önüne sererdi. |
| gözlemek | 2. dikkatle bakmak, gözlemlemek, tarassut etmek<br>3. incelemek, araştırmak.<br>4. gizlice bakmak, gözetlemek | 2. Hava değişikliklerini gözlemek havacılık için önemli bir iştir.<br>4. Kuzum, bana kim gelip gidiyor, hep böyle gözlüyor musun?" |
| gözlemlemek | 1. bir nesneyi, olayı veya bir gerçeği, niteliklerinin bilinmesi amacıyla, dikkatli ve planlı olarak ele alınıp incelemek, müşahede etmek | 1. Bu niyetle asistanların, doçent ve profesörlerle ilişkilerini |

| | | |
|---|---|---|
| | 2. gözlemek. | gözlemliyordu. |
| gözler önüne sermek | açıklamak, sergilemek, göstermek, tanıtmak | Adı duyulmamış, şiiri bilinmeyen gençleri tutar, gözler önüne sererdi. |
| göz kesilmek | bütün dikkatiyle bakmak | - |
| gözünü dikmek | dikkatle bakmak, gözünü ayırmadan bir yere veya bir kimseye bakmak | O sert bir tavır alıyor, gözlerini Ali Rıza Bey'in gözlerine dikerek adamcağızı büsbütün şaşırtıyordu. |
| gözünün önünden geçmek | hatırlamak | Selma Hanım'ın salonlarında gördüğü tipler birer birer gözünün önünden geçti. |
| gözüyle tartmak | kim ve ne olduğunu anlamak için dikkatle bakmak | Beni gözleriyle tartarak önümden geçti, sonra geri döndü geldi, oturmakta olduğun tahta sıranın ucuna ilişti. |
| gözüyle görmek | bir olaya tanık olmak | - |
| hatır eylemek | hatırlamak | Benim Orhan isminde bir tanıdığım olmadığından, başka bir nam altında bir nankörü hatır eylemiş olsan bile... |
| hatırına gelmek | hatırlamak, aklına gelmek | İçeriyi dinlemediği hatırına geldi. |
| hatırına getirmek | hatırlamasına yol açmak | Tüfeğini omzuna vurup çapraz fişeklerini kuşanan bir kişinin ölümü hatırına getirmesi garip olmaz mı? |
| hatırında kalmak | unutmamak, hatırlamak | Behzat, hatırımda kaldığına göre, İvaz Ağa rolü ile jürinin karşısına çıkacak... |
| hatırında olmak | unutmamış olmak | Çok güzel hatırımdadır ki bu yemek beni şaşırttı. |
| hatırında tutmak | unutmamak | - |
| hatırlamak | anımsamak | Ben daha ona sual sormadan her şeyi hatırlamıştım. |
| havadan sudan konuşmak | önemsiz konular üzerine konuşmak | Havadan sudan konuştuk bir süre. |

| | | |
|---|---|---|
| haykırmak | 1. çağırmak, seslenmek<br>3. telaş, şikâyet vb. sebeplerle yüksek sesle bağırmak | 1. Kahkahayla karışık bir sesle merdivenden aşağı haykırdım.<br>3. Bana katil diye haykıracak zannettiğim çehrenin parlaklığına aynada bakamadım. |
| hesap vermek | 2. herhangi bir davranışın sebebini açıklamak, anlatmak | 2. Evvela, sana birkaç haftadır mektup yazamayışımın hesabını vereyim. |
| hıfzetmek | 2. aklında tutmak, bellemek, ezberlemek | - |
| hikaye etmek | ayrıntılarıyla anlatmak, söylemek | - |
| hikayelemek | anlatmak | - |
| içini okumak | birinin gizli, saklı düşüncelerini anlamak | Çökük gözlerinin arkasında insanın içini ezberden okuyan bir hayat sezişi var. |
| icra etmek | 2. yorumlamak | 2. Ankara Radyosu sanatçıları Hacı Arif Bey'den kürdilihicazkâr makamını icra ediyorlardı. |
| idrak etmek | akıl erdirmek, anlamak, kavramak | Yaşamak onun için sadece, tahminlerinin doğru çıkışını idrak etmek demektir. |
| ifade etmek | anlatmak | Bu, ona yani bu acemilikle âleme rezil olursun manasını ifade ediyordu. |
| ifadelendirmek | anlamlandırmak, bir şey anlatır duruma getirmek | - |
| ifşa etmek | gizli bir şeyi ortaya dökmek, açığa vurmak, yaymak, ilan etmek, afişe etmek, reklam etmek | Sırrı ifşa etmediyse ne yapmışlar? |
| ihata etmek | 2. kavramak, anlamak | - |
| iki çift laf etmek | 1. birkaç söz söylemek<br>2. bir araya gelerek sohbet etmek | 1. O, keyfini etsin; karşılaştığı bir ahbapla iki çift lakırtı etsin de siz ne olursanız olun. |

| | | |
|---|---|---|
| iki çift lakırtı etmek | 1. birkaç söz söylemek<br>2. bir araya gelerek sohbet etmek | 1. O, keyfini etsin; karşılaştığı bir ahbapla iki çift lakırtı etsin de siz ne olursanız olun. |
| iki çift söz etmek | 1. birkaç söz söylemek<br>2. bir araya gelerek sohbet etmek | 1. O, keyfini etsin; karşılaştığı bir ahbapla iki çift lakırtı etsin de siz ne olursanız olun. |
| iki satır laf etmek | dostça biraz söyleşmek | - |
| iki satır laf konuşmak | dostça biraz söyleşmek | - |
| ilan etmek | 1. bir durumu yayım yoluyla duyurmak<br>2. bir durumu yaymak<br>3. açıkça bildirmek | 2. Mahkemede senetle kendi kızı olduğunu dünyaya ilan etti.<br>3. Toprakları dağıtma hususundaki arzusunu ilan etti. |
| ileri geri konuşmak | yersiz ve gönül kıracak biçimde konuşmak | Böyleydi, ilkin coşar tartışır, ileri geri konuşurdu. |
| ileri geri söz etmek | yersiz ve gönül kıracak biçimde konuşmak | Böyleydi, ilkin coşar tartışır, ileri geri konuşurdu. |
| ileri geri laflar etmek | yersiz ve gönül kıracak biçimde konuşmak | Böyleydi, ilkin coşar tartışır, ileri geri konuşurdu. |
| iletişim kurmak | bilgi, haber vb. alışverişi yapmak | Falih Rıfkı Atay da düşünen ve iyi iletişim kuran bir insandı. |
| iletişmek | bir durumu karşılıklı olarak iletmek, karşılıklı olarak haber alıp vermek | - |
| ilmini almak | bir işin özelliklerini, işleyişini, en ince ayrıntılarına kadar iyice öğrenmek | - |
| ince düşünmek | çok detaylı bir biçimde düşünmek | - |
| ince eleyip sık dokumak | bir şeyi en küçük ayrıntılarına kadar araştırmak, gözden veya elden geçirmek | Annesinin bu meseleyi nasıl ince eleyip sık dokuyacağını biliyordu. |
| ince eğirip sık dokumak | bir şeyi en küçük ayrıntılarına kadar araştırmak, gözden veya elden geçirmek | Annesinin bu meseleyi nasıl ince eleyip sık dokuyacağını biliyordu. |
| incelemek | bir işi veya bir şeyi ele alıp özelliklerini, ayrıntılarını inceden | Ne kitap okur ne de başkalarının düşüncesini |

| | | |
|---|---|---|
| | inceye, özenle anlamaya, öğrenmeye çalışmak, tetkik etmek | inceler. |
| inci döktürmek | bir konuda önemli, anlamlı ve güzel söz söylemek | - |
| inciler döktür | bir konuda önemli, anlamlı ve güzel söz söylemek | - |
| inci saçmak | birbirinden güzel sözler söylemek | - |
| ineklemek | çok çalışmak, ezberleyerek öğrenmek | - |
| intikal etmek | anlamak, kavramak | - |
| işin içinden çıkmak | 4. bir şeyi anlamak, bir sorunu çözümlemek | 2. Ne yaparsanız yapın, yeter ki akıllıca olsun, demiş, çıkmış işin içinden! |
| işin kurdu olmak | belirli bir konuyla ilgili her şeyi bilmek, uzmanlaşmak | Şimdi yaşlandık, bu işlerin kurdu olduk. |
| işitmek | 1. kulakla algılamak, duymak<br>2. haber almak | 1. Doktorun sesini işitince koştu, yanakları kırmızı, gözleri parlıyordu. |
| işittirmek | işitmesini sağlamak, duyurmak | Etrafta içilen nargilelerin gurultularını tane tane işittirecek kadar ağırlaşan sükût bana bir kalkınma yaptırdı. |
| iskandil etmek | 2. soruşturmak, araştırmak<br>3. bir işin içyüzünü araştırmak, bilgi toplamak<br>4. gözetlemek, çevreyi kollamak | 2. Evde kimsenin olmadığını telefonla iskandil ediyorlarmış diyor Bedri.<br>4. Cevizlerin altını iskandil ederek böğürtlen yığınının gölgesine sığındı. |
| ispat etmek | kanıtlamak | - |
| istemesini bilmek | dileğini uygun bir dille söylemek | - |
| istihbar etmek | haber almak, duymak, öğrenmek | - |
| istihraç etmek | sonuç çıkarmak | - |
| izahat vermek | açıklamalarda bulunmak, ayrıntılı bilgi vermek | - |
| izlemek | 3. bir olayın gelişimini gözden geçirmek<br>4. eğlenmek, görmek, öğrenmek | 3. Bu ustaca düzeni Osmanlıların her işinde izleyebilirsiniz |

| | | |
|---|---|---|
| | için bakmak, seyretmek<br>6. gözlemek, incelemek<br>7. belirli bir tutum, davranış veya düşünceyi benimsemek | 4. Televizyonu izlemek.<br>6. Çocuk kuşu gözleriyle izledi.<br>7. Bu üretim politikasını izleyeceğiz. |
| kafa eskitmek | zihni yoran sorunlarla sürekli uğraşmak | Ne gücünü aşan meseleler için çene yormaya, kafa eskitmeye niyeti vardı ne de kendi başarısızlıkları için suçlu aramaya... |
| kafa patlatmak | bir konu üzerinde pek çok düşünmek | Sen sabahtan akşama kadar rahat rahat oturuyorsun, ben kafa patlatıyorum. |
| kafa yormak | bir iş, bir konu üzerinde çokça düşünmek | Oynarken yaptığı hatalar üstüne kafa yoruyor, sonra yığınla düş kuruyordu. |
| kafasını işletmek | doğru ve iyi düşünmek | Biraz kafanızı işletseniz ne düğümler çözersiniz. |
| kafasını kullanmak | akıllıca davranmak | - |
| kafasını kurcalamak | zihnini meşgul etmek, düşündürmek | - |
| kafasını toplamak | sağlıklı düşünebilir olmak | Elbet canım bilmez olur mu, biliyordu ama kafasını toplayıp bir türlü manasını çıkaramıyordu. |
| kafayı çalıştırmak | akılcı davranarak sorunları çözmek | - |
| kahkaha atmak | yüksek sesle gülmek | Herkesin gevezeliğini sabırla dinledi, sonra o gevrek kahkahalarından birini atarak ilerledi |
| kalbini okumak | birinin duygu ve düşüncelerini, niyetini anlamak | - |
| kanıtlamak | bir şeyin gerçekliğini kanıtla ortaya koymak, ispat etmek | - |
| kanıtlandırmak | bir düşünceyi, bir savı yeterli delillerle doğrulamak, belgelemek ve açıklamak | - |
| kanıya varmak | belli bir kanı edinmiş olmak | - |
| kantarlamak | düşünüp taşınmak | - |
| kapmak | işitir işitmez veya görür görmez bellemek ve öğrenmek | Bir müzik parçasını kapmak. |
| karıştırmak | 4. göz atmak, araştırmak, | 4. ... saatlerce, istediğim |

| | | |
|---|---|---|
| | incelemek<br>5. üstünkörü okumak | kitapları, divanları, Servetifünun koleksiyonlarını karıştırdım.<br>5. Verdiğim cevapları dinlemiyor gibi dalgın, parmaklarıyla bir risaleyi karıştırıyordu. |
| kaşımak | 2. araştırmak, incelemek | - |
| kavramak | 2. bir nesne veya düşünceyi her yönüyle anlamak | 2. Bilim yoluyla olguları kavrayıp sıralayabiliriz. |
| kem gözle bakmak | 1. kötü niyetle bakmak<br>2. nazar değdiren bir bakışla bakmak | 2. Eh yakışıklı da delikanlı. Bir tanesi kem gözle baktıysa tamam. |
| keşfetmek | var olduğu bilinmeyen bir şeyi bulmak | İki genç kadın, birbirlerini keşfeden iki yalnız çocuk gibi memnundular. |
| konsantre olmak | düşünceyi, duyguyu, gücü bir noktada toplamak | - |
| konuşma yapmak | topluluk karşısında bir konuda konuşmak | Gerekli gördüğü takdirde yasama yılının ilk günü, Türkiye Büyük Millet Meclisinde açılış konuşmasını yapmak. |
| konuşmak | 1. bir dilin kelimeleriyle düşüncesini sözlü olarak anlatmak<br>2. belli bir konudan söz etmek<br>3. bir konuda karşılıklı söz etmek, sohbet etmek<br>4. söylev vermek, konuşma yapmak<br>5. konuşma dili olarak kullanmak<br>6. düşüncesini herhangi bir araç kullanarak anlatmak<br>7. ilişki kurmak veya ilişkiyi sürdürmek<br>8. flört etmek. | 1. Çocuk daha konuşamıyor.<br>2. Mehmet yedi yaşındayken anasıyla konuştuklarından fazla bir şey konuşmazdı.<br>3. İşten sonra Nuruosmaniye'deki İkbal Kahvesinde arkadaşlarla şiir ve edebiyat konuşuyoruz.<br>5. Türkçeyi çok iyi konuşuyor. |

| | | |
|---|---|---|
| | | 6. Dilsizler el işaretleriyle konuşur.<br>7. Üst kattakilerle konuşuyoruz. |
| konuşmaya dalmak | başka şeylerle ilişkiyi keserek belli bir konudan söz etmek | İçerideki bu mühim şahsiyetlerin kendi aralarında bir konuşmaya dalmış olduklarını görünce ... |
| kritik etmek | 1. eleştirmek<br>2. incelemek, araştırmak | 1. Orhan'ın apartmanını kritik etmek için ince bahaneler arıyordu. |
| kulağına çalınmak | başkasına söylenirken kendisi de duymuş olmak | Bu gürültüler arasında Vildan'ın bağırarak ve daha ziyade kıymet vererek telaffuz ettiği bazı kelimeler, cümleler kulağıma çalınıyordu. |
| kulağına çarpmak | duyulmak | Barın kalabalığı, hareketliliği, çalgısı ve dumanı içinde ortaya atılan bu söz, tam bir isabetle geldi, Ahmet Samim'in kulağına çarptı. |
| kulağına fısıldamak | çok alçak ve hafif bir ses tonuyla kulağına eğilip bir şeyler söylemek | Emrullah'ı yanına çağırıp kulağına usulca bir şeyler fısıldadı. |
| kulağına gelmek | 1. duymak<br>2. kulağına çalınmak | - |
| kulağına gitmek | duymak | Olup bitenler kulağına gitse onlardan önce çarkıma okur ya neyse. |
| kulağına söylemek | fısıldamak | - |
| kulağını açmak | dikkatle dinlemek | - |
| kulak kabartmak | belli etmemeye çalışarak dinlemek | - |
| kulak kesilmek | büyük bir dikkatle dinlemek | Bir kere söze başladı mı isterdi ki herkes kulak kesilip onu dinlesin. |
| kulak misafiri olmak | yanında konuşulanları konuşmaya katılmadan dinlemek | Her önünden geçtiğim insanın söylediklerine kulak misafiri oluyorum. |
| kültürlenmek | bir arada bulunan iki bireyin veya etnik grubun değer yargıları ile kültürel | - |

| | | |
|---|---|---|
| | birikiminin özellikleri birbirinden etkilenerek değişikliğe uğramak | |
| laf açmak | söz etmek, söz açmak, konuya girmek | - |
| laf anlatmak | sözünü dinletmek, karşıdakini ikna edinceye kadar konuşmak | Aralarından bir tanesi ille de laf anlatacağım diye çene patlatıp duruyormuş. |
| laf atmak | 1. söyleşmek, konuşmak<br>2. uzaktan, dolayısıyla dokunacak söz söyleyip işittirmek | 1. Tabii Hayri Efendi'yle biraz laf atacak belki de biraz işten güçten bahsedecekti.<br>2. Yakınındaki erkeği kime benzetirse onun lisanından bir şarkı ile laf atıyor. |
| laf etmek | söz etmek | Öyle laf ettim ki adamcağız gezdirmeye mecbur kaldı. |
| laf işitmek | azarlanmak, birisi kendisine darılmak | Kaç kere laf işittim bu yüzden, sineye çektim |
| laf yakıştırmak | konuşma sırasında yerinde söz söylemek, gerekeni ifade etmek | - |
| laf yetiştirmek | birinin söylediklerine olur olmaz karşılık vermek, çene yarıştırmaya kalkmak | Evin hanımı sokaktan geçene laf yetiştirmek için vakit yitirmemeli. |
| lafa boğmak | bir konu üzerinde konuşulurken ilgisiz, gereksiz ve anlamsız bir biçimde söz edip asıl konuyu değiştirmek, unutturmak, karıştırmak | - |
| lafa dalmak | uzun süren bir sohbette bulunmak, çok konuşmak | Kız Binnaz, kapının önünde kiminle lafa daldın yine? |
| lafa karışmak | biri veya birileri konuşurken bir başkası konuşmak, konuşmaya katılmak | Müsteşar bile sözüne itiraz edemiyor, diye lafa karışıyor. |
| lafa tutmak | yersiz, zamansız ve sürekli konuşarak meşgul etmek, oyalamak | - |
| lafı bağlamak | bir konu üzerinde son sözü söylemek | - |
| lafı değiştirmek | başka konuyu dile getirmek, başka bir şeyden söz etmek | İhtiyarcığı böyle gözü yaşlı gördün mü lafı hemen değiştirip onun sevdiği askerî mevzulara getirivermelidir. |

| | | |
|---|---|---|
| lafı dolandırmak | sözü uzatmak | Üç beş sorum var kalıplaşmış, onları soruyorum, lafı dolandırarak. |
| lafı döndürüp dolaştırmak | sözü uzatmak | Her söyleşisinde lafı döndürüp dolaştırmasından bıkmışlardı. |
| lafı kısa kesmek | söyleyeceğini kısa veya özet olarak belirtmek, az ve öz konuşmak | - |
| lafı sulandırmak | bir konu üzerinde ciddiyetle durup konuşurken araya ilgisiz, anlamsız veya tutarsız boş laf katmak | - |
| lafı uzatmak | konuşmayı gereksiz bir biçimde başka sözlerle sürdürmek | - |
| lafını etmek | birinden veya bir konudan söz etmek, onunla ilgili olarak konuşmak | - |
| laflamak | konuşmak, sohbet etmek | - |
| laftan anlamak | söyleneni dinleyip uymak veya uygulamak | Adam değil ki laftan anlasın! |
| merak etmek | anlamak veya öğrenmek istemek | Bir gün, böyle dalgın oynarken, anası onun elini bağlı gördü, merak etti. |
| merakını uyandırmak | merak etmesine sebep olmak, meraklanmak | Kızın en çok merakını uyandıran şey, Hasan'ın yeni kıyafetiydi. |
| meramını anlatmak | isteğini, derdini anlatmak | Gözlerini siyasi ihtiraslar bürüyen kimselere meram anlatmak mümkün olmamıştı. |
| merhaba çakmak | selamlamak | Kişileri kendi adıyla anmıştım, ona buna, yardımına koşan bunca kişilere bir merhaba çakayım diye. |
| merhaba etmek | hâl hatır sormak, görüşüp konuşmak | Bir oturun bakalım, bir merhaba edelim! |
| merhabalaşmak | birini merhaba sözüyle esenlemek | - |
| mesaj bırakmak | yazı veya sözle bilgi vermek | Giderken ona bir mesaj bırakmamış, haber de vermemiş. |
| mesaj vermek | duygu ve düşünceleri karşı tarafa dolaylı bir biçimde anlatmak | - |
| mır mır etmek | 2. kendi kendine söylenip durmak | - |

| | | |
|---|---|---|
| mırıldamak | alçak ve güç anlaşılır bir sesle bir şeyler söylemek | - |
| mırıldanmak | 1. ancak yanındakinin duyabileceği bir biçimde konuşmak<br>2. alçak sesle şarkı söylemek<br>3. alçak sesle kendi kendine bir şeyler söylemek | 1. Mescidin önünde mırıldanarak söylediğini açık olarak tekrarladı.<br>2. Eve dönünce yatakta uyuyuncaya kadar hep o şarkıları mırıldanıyordu.<br>3. Bir hasta çocuk gibi mırıldanıyor. |
| mülahaza yapmak | düşünmek | Bu mülahazayı kafasında değil, bağıra bağıra yaptı. |
| mülakat vermek | belli bir konuda konuşmak, demeç vermek | - |
| mülakat yapmak | bir kimsenin bir konu veya sorunla ilgili görüşlerini almak | - |
| münakaşa etmek | tartışmak | - |
| nabzını yoklamak | 1. niyetini, düşüncesini, eğilimini anlamaya çalışmak<br>2. düşünce, niyet ve eğilimi anlamak için ön araştırma yapmak | - |
| nakletmek | 2. anlatmak, aktarmak | 2. Olanı biteni, olduğu gibi bir bir nakledeyim de yüreğiniz rahat etsin. |
| nara atmak | yüksek sesle uzun uzun haykırmak | Boyuna bağırıyor, şarkı söylüyor, nara atıyorlar. |
| nara basmak | yüksek sesle uzun uzun haykırmak | Boyuna bağırıyor, şarkı söylüyor, nara atıyorlar. |
| nazarıdikkatini çekmek | ilgisini çekmek | - |
| nazarıitibara almak | dikkat etmek, dikkate almak | - |
| nutuk atmak | uzun, sıkıcı bir konuşma yapmak veya özden yoksun bir söylev vermek | Kıyıda dalgalara nutuk çekip kekemeliğini düzeltmeye çalışıyor. |
| nutuk çekmek | uzun, sıkıcı bir konuşma yapmak veya özden yoksun bir söylev vermek | Kıyıda dalgalara nutuk çekip kekemeliğini düzeltmeye çalışıyor. |
| nutuk vermek | konuda özel olarak hazırlanıp | Kapıdan içeri bir adım attıktan |

| | | |
|---|---|---|
| | konuşmak | sonra durdu, nutuk verir gibi elini sallayarak... |
| odaklanmak | 1. odaklama işine konu olmak, fokuslanmak.<br>2. belli bir noktada, yerde veya olguda toplanmak, odaklaşşmak | 3. 2. Bütün sporseverler olimpiyat oyunlarına odaklandı |
| okumak | 1. bir yazıyı meydana getiren harf ve işaretlere bakıp bunları çözümlemek veya seslendirmek<br>2. yazılmış bir metnin iletmek istediği şeyleri öğrenmek<br>3. bir konuyu öğrenmek için okulda, bir öğretmenin yanında veya yazılı şeyler üzerinde çalışmak, öğrenim görmek<br>4. sesli olarak söylemek<br>5. bir şeyin anlamını çözmek<br>7. -bazı belirtilerle bir anlamı, gizli bir duyguyu anlamak, kavramak<br>8. değerlendirmek.<br>9. sövmek, küfretmek. | 1. Bana umutsuz bir sesle son raporları okudu.<br>2. Gazete bile okumak istemiyorum.<br>3. Çabuk dil öğrenmedi, okumak istemedi.<br>4. Salon boşalmaya başladı, biz şiirler okuyup dinliyoruz.<br>5. Şifre okumak.<br>7. Yüzünü benden saklıyor. Niçin? Çehresinde, melalinde aşkının matemini okumayayım diye mi? |
| öğrenmek | 1. bilgi edinmek<br>2. bellemek.<br>3. beceri kazanmak<br>4. haber almak | 1. Gerçi yeni nesil, eskiyi öğrenmekte bir fayda görmüyor ama ben gene de yazayım.<br>3. Her şeye dikkatli baktığı için öğrenmişti.<br>4. Az bir sürede bütün köy bu kurşunları sıkanın Hasan olduğunu öğrendi. |
| pes perdeden konuşmak | 1. alçak ve kalın sesle konuşmak<br>2. alttan alarak, yumuşak bir dil kullanarak konuşmak | - |

| | | |
|---|---|---|
| pışt demek | rahatsız edici bir söz söylemek | ... kimsenin kızına pışt demeden. |
| pişmek | 6. bir konuyu iyice öğrenmek<br>7. işe alışıp beceri ve ustalık kazanmak, zorlukları göğüslemek<br>8. herhangi bir iş için konuşup hazırlanmak | 7. Ama ticarette küçükten pişmek lazım. |
| pürdikkat kesilmek | çok dikkat etmek | Bir tıkırtı, bir ayak sesi duyar mıyım diye kulaklarımı açıp pürdikkat kesildim. |
| rapor vermek | herhangi bir konuda yapılan inceleme, araştırma sonucu düşünce veya gözlemleri bildirmek | - |
| rengini belli etmek | yandaşlığını açıklamak, düşüncesini, eğilimini açığa vurmak | Rengimizi belli etmenin sorumluluğunu her an taşıyabilmek durumundayız. |
| saçılıp dökülmek | 2. içindekini söylemek | - |
| saptamak | bir şeyi belirgin kılmak, tespit etmek | - |
| seçmek | 4. ne olduğunu anlamak, fark etmek | 4. Sizler gezip tozmakta hür olduğunuz hâlde insan zekâsı ile bir adım ilerisini seçemiyorsunuz, sezemiyorsunuz. |
| selam söylemek | 1. selamını birine götürmesini söylemek<br>2. birinin gönderdiği selamı başkasına iletmek | - |
| sesi ayyuka çıkmak | çok yüksek sesle bağırmak | - |
| seslenmek | 1. uzaktan bağırarak çağırmak, ünlemek<br>2. bir şey söylemek için sesini çıkarmak veya cevap vermek<br>3. sözü birine veya birilerine yöneltmek, birine karşı söylemek, hitap etmek | 1. Birkaç adım yürüdü, seslendi.- Yusuf Bey, Yusuf Bey.<br>2. Kendisini kurtarmaları için ev sahiplerine seslenecek, işaret edecek oldu.<br>3. Maalesef teknedeki alet edevatla beceremeyeceğiz bu |

| | | |
|---|---|---|
| | | işi diye seslendi mühendis. |
| seyre dalmak | bir şeye kendini vererek bakmak | Sanki Rumeli baştan başa bir arena idi ve Avrupa siyaset adamları da birer Roma imparatoru gibi mermerden localarına kurulmuşlar, oradaki olumlu güreşleri seyre dalmışlardı. |
| seyretmek | 1. bir şeyin durumunu, oluşumunu gözlemek, bakmak<br>2. bir olaya karışmadan bakmak<br>3. eğlenmek, görmek, öğrenmek vb. için bakmak, izlemek | 3. Rabia biraz şaşkın, salapuryada arkadaş olduğu çocuklu tazenin kocasıyla buluşmasını seyrediyordu.<br>4. Televizyon seyretmek. |
| sonuç çıkarmak | 2. kesin bir karar veya görüşe varıp bunu bildirmek | - |
| sordurmak | sorma işini yaptırmak | - |
| sormak | birine soru yönelterek herhangi bir konuda bilgi istemek, sual etmek | Hastanenin nöbetçi doktoru yok mu? diye soruyorum. |
| soru sormak | bir konu hakkında bilgi edinmek üzere soru yöneltmek | - |
| soruşturmak | öğrenilmek istenilen şeyi birçok kişiye inceden inceye sormak, araştırmak | Paramıza mı göz dikiyorlar hele bir inceden inceye soruşturalım. |
| söylemek | 1. düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak<br>2. bir düşünceyi ileri sürmek, ortaya atmak<br>4. türkü, şarkı vb. okumak<br>5. yazmak, düzmek<br>6. haber vermek<br>9. herhangi bir şeyi bildirmek, anlatmak, demek istemek, hatırlatmak | 1. Bu konak için de yine senelerden beri aynı şeyi söylerim.<br>2. Hececiler kendilerinden sonra yeni bir edebî neslin yetişmediğini söylüyorlar.<br>4. Kanto söyler gibi hareketler ve taklitlerle söylediği şarkılar pek eğlenceli şeylerdi. |

| | | |
|---|---|---|
| | | 5. Şiir söylemek.<br>6. Benim burada nasıl yaşadığımı görenler gidip babama da söylerler.<br>9. Ne söyler bu türküler / Ay karanlık gecelerde yüzen gemiler. |
| söz açmak | bir konu üzerine konuşmaya başlamak, laf açmak | Aklıma bu maaş meselesinden bir kere de Ahmet Kerim'e söz açmak geldi. |
| sual etmek | sormak | - |
| süzmek | 3. gözle inceleyerek dikkatle bakmak<br>4. göz baygın ve anlamlı bakmak | 3. Yarı kapalı, yumuk yumuk gözlerini büsbütün küçülterek nehrin iki kıyısını süzdü.<br>5. Bir ara yandaki masada oturan adamın beni süzdüğünü sezinledim. |
| şuurlanmak | bilinçlenmek | - |
| tabir etmek | 1. yorumlamak<br>2. adlandırmak, ad vermek, ifade etmek | 1. Sana yolculuk, millete de şenlik var, diye tabir etti.<br>2. Köylüler bu tarhlara tahta tabir eder, ekilecek her dönüm için bir tahta yapmakla övünürlerdi. |
| taharri etmek | araştırmak | Düşünmek, bir fikrin üzerinde sabit kalmamak, daima doğruyu, hakikati taharri etmekten ibarettir. |
| tahattur etmek | hatırlamak | - |
| tahlil etmek | çözümlemek, analiz etmek | Duyduklarımı tahlil etmek lazımsa sevinç, keder gibi hisler değildi. |

| | | |
|---|---|---|
| tane tane söylemek | acele etmeden, seslerin hakkını vererek herkesin anlayabileceği gibi konuşmak | Genç kadın ağır adımlarla eski yerine oturdu, tane tane söylemeye başladı. |
| tanık olmak | bir olayı görmek ve duymak, şahit olmak | - |
| tanımak | 1. daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaşıldığında bunun kim veya ne olduğunu hatırlamak<br>2. daha önce görmüş olmak, ilişkisi bulunmak, bilmek<br>3. bir kimse veya şeyle ilgili, doğru ve tam bilgisi bulunmak<br>4. bilip ayırmak, seçmek, ayırt etmek | 1. Zarfın üstündeki yazıyı hemen tanıdı.<br>2. Onu bir de eski polisler tanır.<br>3. Sincapları yakından tanırım.<br>4. Oğlan süngerlerin çeşidini zehir gibi tanıyordu. |
| tanımlamak | bir kavramın niteliklerini eksiksiz olarak belirtmek ve açıklamak, tarif etmek | - |
| tefekkür etmek | düşünmek | - |
| telaffuz etmek | söylemek | Bir türlü sesi çıkamıyor ve başka bir tek kelime daha telaffuz edemiyormuş. |
| temaşa etmek | seyretmek, bakmak | Koca bir tarihin tutuştuğunu çöllerde susuz yanan insanların çatlak dudaklarında temaşa ediyoruz. |
| tenkit etmek | eleştirmek | Bir kitabı tenkit edebilmek için ilk şart o kitabı başından sonuna kadar okumaktır. |
| tespit etmek | 1. bir şeyi sağlam bir biçimde yerleştirmek, oynamaz duruma getirmek, saptamak.<br>2. bir durumu kuşkuya düşürmeyecek biçimde göstermek.<br>3. belirlemek | 3. Karargâhtakilerin hiçbiri, yüzü paramparça olmuş bu delikanlının kimliğini tespit edemedi. |
| tetkik etmek | 1. incelemek | 1. Çocuk gene dikkatli |

| | | |
|---|---|---|
| | 2. araştırmak | dikkatli beni tetkik ediyor.<br>2. Darvin, nevilerin değişebilme kabiliyetlerinin sebeplerini tetkik etmeyi de ihmal etmiştir. |
| teyit etmek | doğrulamak, gerçeklemek | Nitekim biraz evvelki sözleriniz de onu teyit ediyordu. |
| türkü söylemek | ezgisiyle bir türküyü seslendirmek | İçeride bir yandan türkü söylüyor, bir yandan da iş yapıyordum. |
| üstüne basmak | 1. yerinde bir düşünce ileri sürmek<br>2. iyice belirtmek | 2. Üstüne basa basa olmaz, dedi. |
| verip veriştirmek | ağzına geleni söylemek | ... bunca yıl yalan okuduk, yalan dinledik / Aklına kim gelirse bağır, ver veriştir. |
| vıdı vıdı etmek | çevresini rahatsız edecek biçimde yerli yersiz çok konuşmak | İşlerine çok karışıyor, çok vıdı vıdı ediyormuş. |
| yad etmek | anmak, hatırlamak | Bunu derhâl halkın hesabına iyi bir numara olarak yâd ettim. |
| yanıt vermek | yanıtlamak, cevaplamak | - |
| yaratmak | 2. zekâ, düşünce ve hayal gücünden yararlanarak o zamana kadar görülmeyen yeni bir şey ortaya koymak, yapmak | 2. Bir cazibe yaratmak için ne yapmalı diye düşünüyorduk. |
| yargıya varmak | karşılaştırma ve değerlendirme yaparak bir sonuca ulaşmak, anlam vermek | - |
| yazıp çizmek | yazmak | - |
| yazıya dökmek | herhangi bir konuyu yazı ile anlatmak | - |
| yeri göğü inletmek | yüksek sesle ve olanca güçle bağırmak | Havayı kokladı, sonra bütün gücüyle yeri göğü inleten bir kişnemeyle kişnedi. |
| yol göstermek | 1. kılavuzluk etmek, yolu | 1. Elinde güçlü bir çıra |

| | | |
|---|---|---|
| | bilmeyene anlatmak, tarif etmek<br>2. ne yapılacağını, nasıl davranılacağını öğretmek | vardı, onu yüksekte tutarak yolculara yol gösteriyordu.<br>2. Biz benzincinin istihkakını düşeriz, siz de benzini alırsınız, diye yol gösterirler. |
| yorumlamak | 1. bir yazıyı veya bir sözü yorum yaparak açıklamak, tefsir etmek<br>2. bir olaya, bir duruma bir anlam vermek, tabir etmek | 2. Hasan Bey istediği gibi yorumlayabilir, bu beni ilgilendirmez. |
| yüreğinden geçmek | Düşünmek | - |
| zihnine yerleştirmek | unutulmayacak biçimde aklında tutmak | - |
| zikretmek | adını söylemek, sözünü söylemek, anmak | Ben dervişim diye göğsün gerersin / Hakkı zikretmeye dilin var mıdır? |

## 5.2. Olgusal Olmayan Eylemler

### 5.2.1. Duyuşsal Eylemler

**Tablo (11): Türkçe Sözlükte Yer Alan Olgusal Olmayan-Duyuşsal Eylemler**

| **Eylemler** | **Anlamlar** | **Örnekler** |
|---|---|---|
| abartmak | 1. bir şeyi olduğundan büyük veya çok göstererek anlatmak, mübalağa etmek<br>2. bir iş, bir davranış vb.nde gereğinden fazlasına kaçmak | - |
| adam sanmak | karşısındakine olduğundan fazla değer verme yanlışına düşmek | - |
| adı deliye çıkmak | deli olmadığı hâlde deli olarak tanınmak | Böyle bir şey yazmaya kalkarsam adım deliye çıkacak. |
| afiş yutmak | yalana dolana kanmak | Geç baba, geç, artık afiş |

| | | |
|---|---|---|
| | | yutmuyoruz. |
| akıllı geçinmek | kendini çok akıllı sanmak | Akıllı geçinen kadınlardan beklenebilecek tepkileri vermedi hiç. |
| akla hayale gelmemek | İnanılmamak | - |
| aklı kesmek | bir şeyin olabileceğine inanmak | Bu işin içinden yalnız çıkamayacağımı aklım kesti. |
| aklı kesmemek | sonucu tahmin edememek, ilerisini görememek | - |
| aklı sonradan gelmek | verdiği kararın yanlış olduğunu anlayıp vazgeçmek | - |
| aldanıvermek | çabucak, kolaylıkla aldanmak | - |
| aldanmak | 1. görünüşe bakarak yanlış bir yargıya varmak, yanılmak<br>2. bir hileye, bir yalana kanmak | Hâline, tavrına bakan sana aldanır. |
| alışmak | 4. sürekli ister olmak, bağımlılık kazanmak | 4. Tütüne alışmak. İlaca alıştı. |
| allamelik taslamak | bilgisiz olduğu hâlde her şeyi bilir görünmek | - |
| aptal yerine koymak | anlamaz, bilmez sanmak (sanılmak) | Bu kadını zaman zaman aptal yerine koymam büyük aptallık galiba. |
| aptal yerine koyulmak | anlamaz, bilmez sanmak (sanılmak) | Bu kadını zaman zaman aptal yerine koymam büyük aptallık galiba. |
| arzu duymak | birine veya bir şeye karşı istek duymak | Koşmak, raksetmek, tehlikeli jimnastik hünerleri icra etmek arzuları duyuyordum. |
| arzu etmek | yürekten istemek | Düşündüğüm, arzu ettiğim gibi saf bulduğum bu adama hürmet ederdim. |
| arzulamak | istek duymak, özlemek, istemek | Bir muhalefet partisinin kurulmasını da bu gösteriş için arzulamıştı. |
| başına balta kesilmek | sürekli istemek, ısrar etmek, inat etmek | Bir kere tadına varanlar, yine ondan ver diye başıma balta kesiliyorlar. |

| | | |
|---|---|---|
| bellemek | 2. sanmak | 2. Yumuşak, sabırlı, şefkatli bir insan bellemişsin. |
| beynini kemirmek | rahatsızlık vermek, huzurunu kaçırmak | İşte birkaç zamandır beynini kemiren şüphe: Ben deli miyim? |
| bilmek | 3. inanmak<br>10. sanmak, varsaymak, farz etmek | 3. Bilirim yaşamaz güneşte / Bilirim yaşamaz yan yana aşkla / Ne haksızlık / Ne korku.<br>10. Bir hastanın hastalığına gereken önemi vermesi, doktorun ancak kendini o hasta ile birlikte hasta bilmesi ile sağlanabilir. |
| büyütmek | 3. abartmak, mübalağa etmek | 3. Bir ara yine işi büyüttüğüne, hayale kapıldığına hükmetti. |
| canı istemek | heves duymak | Şehre ineceğiz, canı dans etmek istiyormuş. |
| ciddiye almak | inanmak, gerçek sanmak | - |
| çıkarmak | 17. gibi göstermek, bir davranış yüklemek | 17. Birini hırsız çıkarmak. Suçlu çıkarmak. |
| düşünmek | 6. tasalanmak, kaygılanmak | 6. Bu kadar düşünme, elbette bir çare bulunur. |
| gargaraya getirmek | 2. kandırmak, aldatmak | - |
| gayret vermek | isteklendirmek, özendirmek, yüreklendirmek | - |
| gönlü bulanmak | 2. kuşkulanmak | - |
| gönlü çekmek | imrenip istemek | - |
| gönlü istemek | dilemek, kuvvetle içten arzulamak | Gönül istiyordu ki böyle büyük sanatçılara hastalıklar hiç değmesin, onlardan uzak olsun. |
| gönlünden geçirmek | bir şeyin olmasını veya bir şey yapmayı istemek | Topkapı Sarayı'nda Hünername minyatürlerine bakarken kaç defa gönlümden bu özleyiş geçti. |
| gönlüne doğmak | içine doğmak, sezmek, hissetmek | - |
| gönül bulandırmak | 2. kuşkulandırmak | - |
| göreceği gelmek | görmek isteğini duymak, özlemle görmek istemek, özlemek | Peki ama sen Paşa babanı çok severdin ... göreceğin gelmedi mi? |
| göresi gelmek | görmek isteğini duymak, özlemle görmek istemek, özlemek | Peki ama sen Paşa babanı çok severdin ... göreceğin gelmedi mi? |
| görünmek | 2. izlenim uyandırmak | 2. Üzgün ve yorgun görünüyordu. |

| | | |
|---|---|---|
| gözüne kestirmek | 3. başarabileceğini ummak | - |
| gözünü duman bürümek | 3. hayale dalmak, dalgınlaşmak | Gözlerini de bir duman bürüyor, başını yana çevirerek uzaklara bakıyordu. |
| gözlerinin içine bakmak | 3. bir arzunun gerçekleşmesi için gözleriyle birine yalvarmak | - |
| hayal kırıklığına uğramak | çok istenilen veya umulan bir şeyin gerçekleşmemesinden üzüntü duymak | - |
| hayra yormak | rüya veya olayı iyi bir durumun belirtisi saymak | Aslına bakılırsa aktör olmayı rüyasında görse hayra yormazdı. |
| hissetmek | sezmek, farkına varmak, anlamak | Bu yıkılışın ona geldiğini hep hissediyorduk. |
| hissini vermek | gibi gelmek, ... izlenimini uyandırmak | Türkçe konuştuğu için bana kendi yakınlarımızdan biri hissini veren yaşlı bir garson hemen yanımıza geldi. |
| hüsrana uğramak | beklenilen sonucun elde edilememesi sebebiyle çok üzülmek, acı çekmek | - |
| içi çekmek | istek duymak | Arsız bir tabiatım var. Ne görsem içim çeker. |
| içi gitmek | bir şeyi yapmayı veya elde etmeyi çok istemek | Gençtim, güzeldim, düzgüne, rastığa, janjanlı çoraba benim de içim gidiyordu. |
| içinden gelmek | bir şeyi yapmak için içten bir istek duymak | İçinden öyle geldiği için, başka türlüsüne tenezzül etmediği için öyle yapıyordu. |
| içinden yanmak | çok istemek, sabırsızlık göstermek | Yanımızdan bir ayak evvel kaçmak için içinden yanıyor. |
| ikna etmek | inandırmak, kandırmak | Mektubu sırf Saffet'in saadeti için gönderdiğine kendi vicdanını ikna etmek mecburiyetini hissediyordu. |
| ikna olmak | inandırmak, kandırmak | - |
| iman etmek | 1. tanrı'ya, dine inanmak<br>2. güçlü bir inanç duymak | - |
| iman getirmek | 2. yürekten inanmak | 2. Onun özveri, alçak gönüllülük taşan yüzünü görünce hayatın sadece bir para çekişmesi olmadığına iman getirir, |

| | | |
|---|---|---|
| | | ferahlardınız. |
| imrenmek | 2. beğenilen bir kişi veya şeye benzemeyi istemek, gıpta etmek | 2. Çağımızın yazarları arasında da klasiklere imrenenler yok değildir. |
| inanmak | 1. bir şeyi doğru olarak benimsemek<br>2. birini doğru sözlü olarak bilmek, güvenmek<br>3. bir şeyin varlığını, doğruluğunu kabul etmek<br>4. sevecek, güvenecek ve bağlanacak en yüksek varlık olarak bilmek, iman etmek<br>5. kanarak aldanmak<br>6. iman etmek | 1. Bizim şairlerimiz sanatın sanat için olduğuna inanırlar, başka bir ereği olabileceği akıllarına gelmez.<br>2. Ben size inanırım.<br>3. Bu başın bir kadına değil, bir hamala ait olduğuna inanmak zor değildi.<br>4. Tanrı'ya inanmak.<br>5. Her reklama inanmayın. |
| iştaha gelmek | Arzulamak | - |
| iştahı kabarmak | isteği çoğalmak, heveslenmek | Derken, yavaş yavaş benim de iştahım kabarmaya başladı. |
| istek duymak | bir şeye karşı eğilim duymak, arzulamak | - |
| istek uyandırmak | istemesine, arzu duymasına yol açmak | İnsanda ille de saçını, yanağını okşamak isteğini uyandıran güzel kız çocuklarını andırırdı. |
| isteklendirmek | birinde bir şey yapma isteğini uyandırmak, özendirmek, teşvik etmek | - |
| isteklenmek | bir şeye karşı istek duymak, heveslenmek | - |

| | | |
|---|---|---|
| emek | 1. istek duymak, arzulamak<br>2. bir şeyin kendisine verilmesini veya yapılmasını söylemek, dilemek<br>3. görmek istediğini bildirmek<br>4. gerek olmak<br>5. evlenmek dileğinde bulunmak | 1. İçeri girmekten korkarak bahçedeki demir kanepeye oturmak istedi.<br>2. Bir gün benden okumak için kitap istedi."<br>3. Sizi isteyen kimdi?<br>4. Yurdun ilerlemesi için çok çalışmak ister.<br>5. Komşunun kızını istemişler. |
| kani olmak | inanmak, kanmak | Şahsi vaziyetini kabil olduğu kadar iyileştirmek lüzumuna kuvvetle kani idi. |
| kanmak | 1. söylenilen sözün, anlatılan konunun doğruluğuna inanmak<br>3. tatlı sözlere aldanmak | - |
| kapılmak | 2. birine güvenip boş bulunarak aldanmak | 2. Ben onun sözlerine kapıldım. |
| kayışa çekmek | aldatmak, kandırmak | - |
| kıskanmak | 2. yerinde olmayı istemek, imrenmek | - |
| murat etmek | dilemek, istemek | Enişteleri murat etseler ona iyi bir koca bulamazlar mıydı sanki? |
| niyetlenmek | niyet etmek, tasarlamak | Birkaç kere gitmeye niyetlendi. |
| rağbet göstermek | istemek, beğenmek, istekle karşılamak | İtalyan kadınları o kumaşlara o kadar rağbet göstermişlerdir ki... |
| şevk vermek | İsteklendirmek | Bir bitmeyecek şevk verirken beste / Bir tel kopar, ahenk ebediyen kesilir . |
| şevke gelmek | isteği, hevesi artmak | Öyle keyifleniyor, öyle şevke geliyordu ki... |
| talip olmak | İstemek | - |
| tamah etmek | 2. çok istemek | 2. Süslü kafeslere, hazır yemeğe tamah edip insanların maskarası |

| | | |
|---|---|---|
| | | olmanın âlemi var mı? |
| temenni etmek | Dilemek | Temenni edelim ki ömürleri damat beyin boyu gibi uzun olsun. |
| teşvik etmek | 1. isteklendirmek, özendirmek<br>2. bir kimseyi kötü bir iş yapması için kandırmak, kışkırtmak | 1. Kasketi yıpranmış bir ihtiyar programı övüyor, halkı teşvik ediyordu. |
| tutkuya kapılmak | aşırı istek ve eğilim içinde olmak | - |
| umdurmak | umma durumunu yaratmak, ummasını sağlamak | - |
| ummak | 1. bir şeyin olmasını istemek, beklemek<br>2. sanmak, tahmin etmek | 1. Umarım ki siz de mayıs hakkındaki bu sevgimi benimle paylaşırsınız.<br>2. Her açılan kapının arkasından umduğumuz çıkmaz. |
| umuda düşmek | gerçekleşeceğine inanmak, umut etmek | - |
| ümide düşmek | gerçekleşmesine, olacağına inanmak | Zavallı çocuk bir an geldi ki âdeta yeniden ümide düşer gibi oldu. |
| ümide kapılmak | olacağını düşünmek, hayal etmek | - |
| ümidi boşa çıkmak | beklentisi, umudu gerçekleşmemek, hayal kırıklığına uğramak | Kaç sene var ki böyle her ümidin boşa çıktı. |
| ümit etmek | ummak, beklemek | Geceyi oldukça rahat geçireceğinizi ümit ederim. |
| yakarmak | 1. ısrarlı bir biçimde istemek, yalvarmak<br>2. tanrı'ya içten yalvararak dua etmek, niyaz etmek | 1. Yalvarmak, yakarmak nafile bugün / Gözünün yaşına bakmadan gider. |
| yanıp tutuşmak | 2. bir şeyi elde etmek için güçlü bir istek duymak | 2. Her şeyden önce bir bakanlık koltuğuna kurulmak ihtirasıyla yanıp tutuştuğunu ve oraya varmak için her vasıtayı mübah saydığını sezip anlamamış mıydı? |
| yaygarayı basmak | bağırıp çağırmak | Gün geçmiyor ki evdeki kadınlardan biri, önüne bir ıslak şeker parçası düştüğünü görüp |

| | | |
|---|---|---|
| | | yaygarayı basmasın! |
| yeğlemek | bir şeyi öbürüne göre daha iyi, üstün veya önemli saymak, yeğ tutmak, tercih etmek | Aslında susmayı yeğlerdi şu anda. |

### 5.2.2. Bilişsel Eylemler

**Tablo (12): Türkçe Sözlükte Yer Alan Olgusal Olmayan-Bilişsel Eylemler**

| **Eylemler** | **Anlamlar** | **Örnekler** |
|---|---|---|
| abes bulmak | gereksiz, saçma sapan olarak kabul etmek | Annem eniştemizin bu son sözlerini dinlemeyi artık abes bulurdu. |
| afyon yutmak | gerçeği görememek, doğruyu bulamamak | İki insanın özleştirmeye şiddetle karşı koymuş olmaları özleştirme afyonu yutmuş bazı safları uyandırmasa bile düşündürebilir. |
| ağız kullanmak | duruma, ortama göre söz söylemek, sözünü amacına göre değiştirmek | Ben nasıl ağız kullanıyorsam sen de o yolda konuş. |
| ağız satmak | yüksekten atarak kendini övmek | - |
| ağız tamburası çalmak | sözle avutmaya, oyalamaya çalışmak | - |
| ağız yapmak | birini kandırmak, yanıltmak amacıyla duygularını, düşüncelerini olduğundan başka türlü gösterecek biçimde konuşmak | Kaçacağım, tövbeler olsun, bir fırsatını bulayım, diye ağız yaptı. |
| ağzına bir parmak bal çalmak | birini tatlı sözlerle veya çeşitli hediyelerle bir süre için kandırmak, oyalamak | Hürriyet, müsavat diye herkesin ağzına bir parmak bal çaldılar. |
| ağzından girip burnundan çıkmak | türlü yollara başvurarak birini bir şeye razı etmek, kandırmak | O, köylülerin ağzından girip burnundan çıkmayı mükemmel becerir. |
| ağzını kullanmak | birinin söylediklerini kendi düşüncesi gibi göstermeye çalışmak | - |
| ağzını satmak | birinin söylediklerini kendi düşüncesi gibi göstermeye | - |

| | | |
|---|---|---|
| | çalışmak | |
| ahkam çıkarmak | kendi düşüncelerine dayanarak birtakım yargılara varmak | - |
| ahkam yürütmek | bir sözden kendi anlayışına göre sonuçlar çıkarmak | - |
| ahmak yerine koymak | bir kimseye aptalmış, anlamazmış gibi davranmak | Beni bir ahmak yerine koyarak bu yığını babamın rahat rahat uyuduğu bir yatak diye göstermesi... |
| akıl hocalığı taslamak | bir işte doğruyu, iyi olanı gösterdiğini sanmak | Burada akıl hocalığı taslıyorum ama ben böyle akılsızlıkları çok yapıp birkaç kere sorunla karşılaştım. |
| akıl yürütmek | 2. tahminde bulunmak | - |
| aklından geçirmek | bir şey yapmayı düşünmek, tasarlamak | Aklından geçirdiği gerçekmiş gibi telaşlanmıştı. |
| anlam çıkarmak | yersiz ve gereksiz bir yargıya varmak, yanlış değerlendirmek; bir söze, söyleyenin aklından geçmeyen bir anlam vermek | - |
| aptallığa vurmak | bir şeyi bilmez, anlamaz gibi görünmek | - |
| bilgiçlik satmak | bilmediği hâlde bilir görünmek, bilgin geçinmek | Hazır olanlar, bilgiçlik tasladılar, tasdik ettiler |
| bilgiçlik taslamak | bilmediği hâlde bilir görünmek, bilgin geçinmek | Hazır olanlar, bilgiçlik tasladılar, tasdik ettiler |
| düş kurmak | bir şeyi zihinde düşünüp canlandırmak, hayal kurmak | İnsanoğlu, yüzyıllar sonrası için de düşler kurmaktan geri durmamıştır. |
| düşlemek | bir şeyi, bir kimseyi, bir durumu istenilen biçimde tasarlamak, zihinde canlandırmak | - |
| düşünmek | 5. tasarlamak<br>7. farz etmek | 5. Yola çıkmayı düşünüyorum. |
| farz etmek | varsaymak | Peki, farz edelim ki esas itibarıyla arzunu kabul ettim. |

| | | |
|---|---|---|
| gibi gelmek | ... sanısı vermek, ... sanısı yaratmak | Murat'a, boş, kimsesiz ahşap bina, temelinden sallanıyor gibi geldi. |
| gibi yapmak | imişçesine davranmak | - |
| gibisine gelmek | imiş gibi gelmek, sanmak | Öyle gibime geliyor ki bu işin içinden kolay çıkamayacağız. |
| gibisine getirmek | sanısı uyandırmak, sanısı vermek | Bu teklifi doğru bulmamış gibisine getirdi. |
| gıcıklamak | 2. kuşkulandırmak | - |
| gıcıklanmak | 2. kuşkulanmak, huylanmak | - |
| görünüş almak | gibi, benzer görünmek | - |
| göz boyamak | kandırmak, yanıltmak, gösterişle aldatmak | O kadar gürültüyle herkese göstermek istediği kudret çalımı, demek, gençlerin gözünü boyamıyor. |
| göz önüne getirmek | zihinde canlandırmak, tasarlamak | - |
| gözlemek | 1. bir şeyin olmasını veya bir kimsenin gelmesini beklemek, intizar etmek. | - |
| gözünün önüne gelmek | bir şeyi zihinde canlandırmak, tasarlamak, hatırlamak | Doğduğum köydeki çocukluğum, İstanbul'a gelişimiz, mektep, Avrupa. Hep gözümün önüne geldi. |
| hayal kurmak | gerçekleşmesi istenen, özlenen şeyi düşünmek | Yalnız hayalle geçiniyorum, ben yalnız hayal kuruyorum. |
| hayale dalmak | dış dünyadan uzaklaşarak gerçekleşmesi istenilen şeyleri veya hatıraları düşünmek | - |
| hayale kapılmak | hayallerin etkisi altında kalmak | Yine işi büyüttüğüne, hayale kapıldığına hükmetti |
| hayalinden geçirmek | olmasını istemek, düşünmek | Fransa'ya gitmeyi hayalinden geçirirdi. |
| hayallemek | bir şeyi zihinde tasarlayıp canlandırmak, hayal etmek | Boş ol deyince karılarının pılı pırtı toplayıp gitmesini hayalliyorlar. |
| hesap etmek | düşünmek, tasarlamak | - |
| hesap etmek, kitap etmek | bütün ayrıntılarıyla düşünmek | - |

| | | |
|---|---|---|
| hesap kitap yapmak | ayrıntılarıyla hesap edip düşünmek | - |
| hesap kitap etmek | ayrıntılarıyla hesap edip düşünmek | - |
| hesaplamak | 2. bir şeyi, bir durumu ayrıntılı bir biçimde düşünmek, hesap etmek | 2. Hasan, Zeyno ile ilgili her şeyi kafasında hesaplamış olduğu kanaatindeydi. |
| içinden geçirmek | bir şeyi yapmayı düşünmek | - |
| içinden geçmek | düşünmek, aklından geçmek | İçinden geçip de bir türlü açığa vuramadığı sözleri, şimdi ezberlenmiş bir nutuk veya bir dua hâlinde söylüyordu. |
| içine doğmak | bir işin olacağını veya olduğunu hiçbir belirtiye dayanmadan önceden sezinlemek, malum olmak | Bunu git hocadan sor, elbette benden, senden önce o cennetlik kişinin içine doğmuştur. |
| içine kurt düşmek | kendisine zararı dokunacak bir durum meydana geleceğinden kuşkulanma | Kız geçen cuma, pazardan geç geldiğinden beri esasen içine kurt düşmüştü. |
| iftira atmak | iftira etmek | Elin nur topu gibi kızına iftira atmak doğru mu? |
| iftira çalmak | iftira etmek | On parmağınızda on kara, iftira üstüne iftira çalıyorsunuz. |
| iftira etmek | bir suçu birinin üzerine atmak, kara çalmak, kara sürmek | On para yememiştir fakat etrafı adama iftira etmiştir. |
| iftiraya uğramak | kasıtlı ve asılsız suç yüklenmek | Belki iftiraya uğramış bir adamdır belki bugün beraat edecektir. |
| ihsas etmek | sezdirmek, ima etmek | Bunların hepsini bana beş on kelimeyle ihsas etti. |
| ikirciklenmek | 1. işkillenmek, kuşkulanmak<br>2. kararsız olmak | - |
| ilham almak | esinlenmek | - |
| ilham etmek | içe doğmasına sebep olmak, esindirmek | Bu rüyayı ilham eden belki de bu halkaların kokusu idi. |
| ilham vermek | içe doğmasına sebep olmak, esindirmek | Bu rüyayı ilham eden belki de bu halkaların kokusu idi. |

| | | |
|---|---|---|
| ilham kaynağı olmak | hayal dünyasını beslemek | İlham kaynağı olduklarını öğrenmek, onları her zaman çok mutlu eder. |
| işitmezliğe getirmek | işitmemiş, duymamış gibi davranmak, aldırmamak | - |
| işitmezlikten gelmek | işitmemiş, duymamış gibi davranmak, aldırmamak | - |
| işkembeden atmak | uydurarak söylemek | - |
| işkembeden söylemek | uydurarak söylemek | - |
| işletmek | şaka ve birtakım yalanlarla sezdirmeden birini kandırmak veya onunla eğlenmek | Sana yalan söylemişler, dalga geçmişler, işletmişler seni. |
| kafadan atmak | bir konu üzerinde inceleme yapmadan rastgele konuşmak, uydurmak, yalan söylemek | - |
| kalbe doğmak | içine doğmak | - |
| kalbine doğmak | içine doğmak | - |
| kanaat getirmek | kanmak, aklı yatmak, inanmak | Artık Kâmuran'ın ömrümün en büyük aşkı, geleceğime bir tek hâkim kudret olduğuna kanaat getirdim. |
| kandırmak | 1. kanmasını sağlamak, inandırmak, ikna etmek<br>2. aldatmak | 1. Bu arkadaşları da ben kandırdım.<br>2. Kızcağızı yaşadığı muhitteki sabıkalılar kandırarak bir şebekeye sokmuş. |
| kazık atmak | aldatmak, kazıklamak | Bütün ilişkileri birilerine kazık atmak üzerine kurulu. |
| kazık yemek | aldatılmak, kazıklanmak | O levhayı görünce istediği parayı verip afiyetle kazığı yiyerek çıkarsın. |
| keçe külah etmek | aldatmak, kandırmak | - |
| kedi ciğere bakar gibi bakmak | imrenerek bakmak | Derin bir hayranlıkla gözlerini kıza kaptırmış, kedi ciğere bakar gibi süzüp duruyordu. |
| kedi ciğere bakar gibi süzmek | imrenerek bakmak | Derin bir hayranlıkla gözlerini kıza kaptırmış, kedi ciğere bakar gibi süzüp duruyordu. |
| kedi ciğere bakar gibi seyretmek | imrenerek bakmak | Derin bir hayranlıkla gözlerini kıza kaptırmış, kedi ciğere bakar gibi süzüp duruyordu. |

| | | |
|---|---|---|
| kendine ... süsü vermek | kendini ... gibi göstermek | - |
| kendini fasulye gibi nimetten saymak | kendini çok önemli biri gibi görmek | - |
| kendini matah sanmak | kendini olduğundan daha fazla değerli kabul etmek | Bunu kendini matah sanmış bir Batılı aydın olmanın kefareti olarak yaptığını söylemiş. |
| kokusu çıkmak | gizli tutulan bir iş anlaşılmak | Bir yerden kokusu çıkarsa baban vasıtasıyla önlemek isteyecekler. |
| kokusunu almak | 2. gizli tutulan bir şeyi sezmek | 2. Yılların gazetecisisin oğlum, iyi haberin kokusunu kilometrelerce uzaktan alırsın. |
| konuşmak | 11. gizli bir şeyi açığa vurmak, ele vermek. | - |
| kuşku beslemek | kuşkulanmak | - |
| kuşku duymak | kuşkulanmak | - |
| kuşku uyanmak | şüphe uyanmak | Fakat bu mektubun yazısı önceki gün gelen zarf üzerindeki yazıya çok benzediği için genç adamın yüreğinde bir kuşku uyanıyor... |
| kuşkulandırmak | kuşkuya düşürmek, kuşkulanmasına yol açmak, şüphelendirmek | Baş başa kaldıkları zaman o hem sıcak hem de kuşkulandıran gülümseyişi ile... |
| kuşkulanmak | kuşku içinde bulunmak, kuşku duymak, şüphelenmek | Bu sükûttan kuşkulanan Mebrure, yarı beline kadar hastanın üstüne düşerek elini yakaladı. |
| küf bağlamak | 2. unutulmak | - |
| küşümlenmek | 1. kaygılanmak<br>2. kuşkulanmak | - |
| lafta kalmak | bir iş düşünce aşamasında kalıp gerçekleşmemek | - |
| malum olmak | içine doğmak | Ona da malum oldu haber / Koşup geldi odama. |
| masal aleminde yaşamak | gerçek olmayan, gerçekleşmesi güç olan şeyler düşünerek yaşamak | - |
| mide bulandırmak | 2. kuşkulandırmak | - |
| midesi bulanmak | 3. kuşkulanmak, işkillenmek | - |
| nasihat etmek | öğüt vermek | Dinle sana bir nasihat edeyim / |

| | | |
|---|---|---|
| | | Hatırdan gönülden geçici olma. |
| öngörmek | bir işin ilerisini kestirmek veya bir işin nasıl bir yol alacağını önceden anlayabilmek ve ona göre davranmak | Bilindiği üzere bu antlaşmalar, Osmanlı Devleti'nin taksimini öngörüyordu. |
| palavra savurmak | 1. uydurma, asılsız bir söz veya haberi gerçekmiş gibi ortaya atmak<br>2. abartarak konuşmak, büyük başarılardan söz etmek | 2. Yalana yakın palavralar savurmaktan kendini alamayan Ragıp Bey, bu sefer tamamıyla masumdu. |
| pimpiriklenmek | kuşkulanmak | - |
| pipiriklenmek | kuruntulu, vesveseli bir duruma düşmek | - |
| pirelendirmek | kuşkulandırmak, işkillendirmek, şüphelendirmek, huylandırmak | - |
| öyle gelmek | sanmak, zannetmek | Bana öyle gelirdi ki çocuklar yalnız kışın büyürler. |
| plan kurmak | bir amacı gerçekleştirecek şeyleri düşünmek, tasarlamak | Yukarıdaki hizmetçisini karşısına almış, plan kuruyordu. |
| sandırmak | sanmasına sebep olmak, zannettirmek | Kendisini ona yaklaşmış, onunla baş başa kalmış sandıran tenhalığa sevindi. |
| sanılmak | düşünülmek, olabileceğine inanılmak, zannedilmek | Sanki yakasından tutup yerine oturtacak ve -tek dursana- diyecek sanılıyordu. |
| sanısına kapılmak | sanmak, zannetmek | - |
| sanmak | 1. bir şeyin olma veya olmama ihtimalini kabul etmekle birlikte, olabileceğine daha çok inanmak, zannetmek, | 1. Sahiden hasta sanıyorlar, tebdilihava tavsiye ediyorlardı.<br>2. Bu hareketimi tamamıyla histen gelen bir şey sandı.<br>3. Doktor Sevim, hastayı ilk gördüğü an kendinde değil |

| | | |
|---|---|---|
| | zanneylemek<br>2. gibi gelmek, farz etmek<br>3. bir şey veya kimsenin ... olduğunu düşünmek | sanmıştı. |
| sanrılamak | gerçekte olmayan bir şeyin var olduğunu, görüldüğünü, duyulduğunu sanmak | - |
| saymak | 5. varsaymak, tutmak, farz etmek<br>11. gibi görmek, kabul etmek | 5. Elimi uzatsam benim olacak bir vazoya sırt çevirip başkasına kaptırınca onu benden çalınmış saymak neden?<br>11. Arzularını yapmayı belli büyük bir külfet saydığınız bu küçük kalpler, saadetin kapısından girmeden felaketin ortasına yuvarlanıyorlar. |
| sözde kalmak | yapılacağı bildirilmiş bir iş konuşulup gerçekleşmemek | - |
| sözünden dönmek | verdiği sözü yerine getirmemek veya tutmamak | - |
| su koyuvermek | 2. sözünde durmamak, cıvıtmak<br>5. vazgeçmek | 2. Melahat büsbütün su koyuvermiş, yerlere yatarak gülüyor. |
| şüphe etmek | kuşkulanmak | Bu sözünde samimi olduğuna hiç şüphe etmem. |
| şüphelenmek | kuşkulanmak | Bunun bir casus olmasından şüphelendim. |
| şüpheye düşmek | kuşkulanmak | - |
| tahayyül etmek | hayal etmek | Başka ufuklar, başka hayaller tahayyül ediyorum, yeni bir dünyaya doğmuş gibi! |
| tasarlamak | bir şeyin nasıl gerçekleşebileceğini düşünmek, zihinde hazırlamak | Oğlan tasarladığı planında muvaffak olamadı. |

| | | |
|---|---|---|
| tasavvur etmek | zihinde canlandırmak, göz önüne getirmek | Yaya kaldırımlarını tasavvur ettiği kadar kalabalık bulmadı. |
| varsaymak | bir olgunun sonuçlarından yararlanabilmek, bu sonuçlar üzerine düşünce yürütebilmek için onu olmuş veya olacak saymak, farz etmek | Sizi daha çok ilgilendireceğini varsaydığım konulara yöneleceğim. |
| yüksekten atmak | yapamayacağı şeyleri yapabilirmiş gibi söylemek | - |
| zannetmek | sanmak | - |
| zanneylemek | sanmak | - |
| zannına düşmek | sanmak | - |
| zihnini bulandırmak | kuşkuya düşürmek | - |

# 6. BÖLÜM

## TİAMAT Adlı Roman Üzerinde Önermesel Tutum Eylemleri İncelemesi

Bu bölümde İhsan Oktar Anar'ın TİAMAT adlı romanı üzerinde önermesel tutum eylemleri incelenmiştir. Burada izlenen yöntem kısaca şöyledir:

i. Tezdeki teorik bilgiler ve TDK Türkçe Sözlük'ünden çıkartılan liste kılavuzluğunda Tiamat romanı üzerinde, önermesel tutum eylemleri taranıp tespit edildi.

ii. Tespit edilen önermesel tutum eylemleri bağlamları ile birlikte alındı ve yanında sayfa numarası parantez içinde verildi.

iii. Bu bağlam içinde önerme ifade eden tümcenin altı çizildi ve tutum eylemi koyu olarak işaretlendi.

iv. Son olarak önermesel tutum eylemleri; önce *olgusal olan ve olgusal olmayan eylemler* sonra da kendi içinde *duyuşsal ve bilişsel eylemler* olarak kategorize edildi.

**anlamak**

"Tahtelbahir gemisindeki köprü üstü gözcüleri bu ekibin kolaçan ettikleri güvertede koşturup durduğunu, onların karanlık şilepte kah orada kah burada kayarak bir görünüp bir parlayan el fenerlerinden **anlamışlardı**" (s. 24).

"anlamak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**bağırmak**

"Bir zamparanın kollarına ipek gecelik misali yığılmış bir kız gibi kendisini kapıldığı korkuya teslim etmiş, durmadan **bağırıyordu**" (s. 26-27).

"Gediklinin yatağından korkuyla fırlayıp sırtını kaportaya dayayan bu zat, titreyen eliyle yatağa serili battaniyeyi işaret ediyor ve benzi kül kesilmiş halde **bağırıyordu**" (s. 51).

"Derken dehşet içinde **bağırdı**" (s. 83).

"Kabzalarından tuttuğu periskopu çevirirken, dehşet içinde birdenbire **bağırdı**" (s. 103).

"bağırmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**bakmak**

"Güldü gülecek parlayan gözleriyle bir yandan da kurban seçtiği Hafız'a **bakıyordu**" (s. 43).

"Santraldeki mürettebat destroyerlerin taarruzu altında olduklarını sanki unutmuş, yarı korku yarı alayla gülümseyerek, ikide bir dönüp Züp'e **bakıyorlardı**" (s. 60).

"Bu sırada kurulu zembereğin bir anda boşalması gibi başını ansızın geriye çeviriverip oracıkta korkudan titreyen zavallılara da bir **bakmıştı**" (s. 68).

"bakmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**bildirmek**

"Derken Parlakçı, şilep küpeştesinden tahtelbahre seyyar ışıldakla, hedefin terk edilmiş ve emniyetli olduğunu **bildirdi**" (s. 24).

"bildirmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir***.

**bilmek**

"Piyasa ve harp kıymetinin onu kolayca imha edecek bir torpidodan, hatta yakılacak top mühimmatından bile az olduğunu, bundan da öte, patalya ile adam gönderip şilebe döşenecek tahrip kalıplarının dahi israf sayılacağını, en akıl karı işin kiniştin vaflerini açıp su almasını sağlayarak şilebi dibe göndermek olacağını köprüdeki vardiya zabiti gayet iyi **biliyordu**" (s. 16).

"bilmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**dehşet içinde kalıvermek**

"Bu zavallı gedikli hırıltılı sesiyle, "Yardım et" diye mırıldanmıştı ki, kütürdeyip ezilen bir bedenin şapırtı sesiyle, Kral **dehşet içinde kalıverdi**" (s. 64).

"dehşet içinde kalıvermek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve duyuşsaldır.***

**demek**

"Bunlardan birini alan Hafız, inceleyince, "Kusursuzlar" **dedi**" (s. 39).

"demek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**dikkat ve şüpheyle bakmak**

"Konuşmaya kulak kabartan Karagümrük kendi kendine, "Allah akıl fikir ihsan eylesin" diye fısıldarken Mülazım, Sancı'ya **dikkat ve şüpheyle baktı**" (s. 88).

"dikkat ve şüpheyle bakmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve bilişseldir.***

**donakalmak**

"Birkaçı altın sanduka yanına çökmüş, akıllara sığmayacak kadar muhteşem ve muazzam, insani idrakin çok ötesinde, neredeyse ancak bir peygamber havsalasına sığabilecek kadar önemli ve kıymetli bu şey karşısında, kendilerinin av mı avcı mı olduklarına karar veremediklerinden **donakalmışlardı**" (s. 29).

"donakalmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve duyuşsaldır.***

**donup kalıvermek**

"Ganimet aldıkları altın sandığın bulunduğu yere baktıklarında **donup kalıverdiler**" (s. 55).

"donup kalıvermek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve duyuşsaldır.***

**donuvermek**

"Ancak votkayı görür görmez, patlayan flaşla çekilmiş bir fotoğraf gibi bütün erat ansızın **donuvermişti**" (s. 49).

"donuvermek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve duyuşsaldır.***

**dudakları titremek**

"Korku ve heyecanla alınıp verilen solukların titrek alevini kıpır kıpır oynaştırdığı kibrit ışığının yansıdığı o fal taşı gibi gözleri sanki karanlık bir kadere sabitlenip kaybolmuş adamın, hem çenesi hem de **dudakları titriyordu**" (s. 59).

"dudakları titremek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve duyuşsaldır.***

**düşünmek**

"Yine de ilkini bulup ikisini karşılaştırdıkları an, işçiliğin kusursuz olduğunu **düşünmüşlerd**i" (s. 27).

"düşünmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve bilişseldir***.

**endişelenmek**

"Ancak, görünüşe göre emir yazmayı reddeden kumandanın o kauçuk tabanlı, altı delik bahriye postallarının demir basamaklarda çıkardığı yapışkan sesleri duyunca, adamın yine bir hata yapmasından **endişelenmişti**" (s. 16-17).

"endişelenmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve duyuşsaldır***.

**endişeye kapılmak**

"Hatta bu yüzden biraz **endişeye kapılmıştı**" (s. 88).

"endişeye kapılmaek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve duyuşsaldır.***

**emretmek**

"Bunun üzerine Mülazım güvertede mürettebatına, kılavuz altı halata şilepten makarayla bağlanan yükün çekilmesini **emretti**" (s. 32).

"emretmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**fark etmek**

"Haber yayıldığında kumandan hemen herkesin ona yalvar yakar, gözlerinde istirham parıltılarıyla baktığını **fark etmişti**" (s. 25).

"Mülazım feneri yaklaştırıp sandığa baktığında jölenin, nefesini çektiği için yarattığı zar gibi tamamen yapıştığını **fark etti**" (s. 151).

"fark etmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**feryadı basmak**

"Bu sırada biri korkuyla **feryadı bastı**" (s. 79).

"Fakat saplı olduğu kafalardan beş çivi birden ansızın fırlayıp tavana dangırtılarla artarda çarpa çarpa orada kalakaldığında, beş ölü bedenin boş çuval gibi yere derhal yığılmasıyla **feryadı bastılar**" (s. 126).

"feryadı basmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**fısıldamak**

"Hafız Efendinin mırıldandığı bu dua üzerine, Kumandan'ın hemen yanındaki Züp biraz fiyakalı tavırla, diğerleri duymasın diye de elinin tersiyle ağzını örterek Kumandan'a bir şeyler **fısıldadı**" (s. 43).

"Ardından, çenesini öne çıkarıp meydan okur gibi yüzünü cama yaklaştırarak Parlakçı'ya dişlerinin arasından öfkeyle **fısıldadı**" (s. 118).

"fısıldamak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**gibi durmak**

"Kıç dümencisi Daz'ın ise dazlak kafasında, hem de alnının üstünde sağ ve solda olmak üzere eşit boyda iki koca şiş vardı ki, Neüzübillah, bunlar boynuz **gibi duruyordu**" (s. 91).

"gibi durmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve bilişseldir.***

**gibi söylemek**

"Amiri olma üstünlüğüyle Kumandan onun suratına bakmadığı için, gözlerindeki müstehzi parıltı fark edilmeyen Mülazım bu sözleri, dil hacmini küçültüp ağız boşluğunu büyüterek sesini bir perde pesleştiren bitirimler **gibi söylemişti**" (s.18).

"gibi söylemek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve bilişseldir.***

**görmek**

"Gözünü diktiği yer o insanın niyetini belli ettiğinden daima boşluğa boş boş bakar, ama yandan ve yanlamasından her zaman her şeyi **görürdü**" (s. 20).

"Baş torpido dairesine geçen Parlakçı, ceket ve fanilaları fora etmiş bura mürettebatının kan ter içinde ıhlaya bağıra, bir ucu pervane şaftına ve diğeri fosfor bronz kovan ağzındaki makaraya bağlı halata asılarak, kızak üzerindeki devasa torpidoyu tüpe gümbürtüyle yallah ettiklerini **gördü**" (s. 22).

"Bu sırada en yaşlıları olan harekat zabitinin gözlerinin bulutlandığını **gördüler**" (s. 41).

"Neden sonra başını kaldırarak, sigarasını yakma nezaketi gösteren Züp'ü ve onun korkudan kül kesilmiş suratını **gördü**" (s. 59).

"Nihai birkaç darbe ardından kaporta perçinleri teker teker atıp kilit dili yamulunca arkasını dönüp baş tarafa bakan Mülazım, mürettebatı dehşet içinde **gördü**" (s. 125).

"görmek" eylemi bu bağlamda***, olgusal ve bilişseldir.***

**gururla göstermek**

"Asıl lakabı 'Orman Kibarı' olan bu adam, elindeki şampanya şişesini ta yukarı kaldırmış, marifet gibi oradakilere **gururla gösteriyordu**" (s. 49).

"gururla göstermek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**gülme tutmak**

"Lafını tamamlayınca Kumandan'la ikisini bir **gülme tutmuştu**" (s. 43).

"gülme tutmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**gülmeye başlamak**

"Homurdanmayı kesen Züp ona **gülmeye başlamıştı**" (s. 48).

"gülmeye başlamak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**haykırmak**

"Mülazım dehşet içinde **haykırdı**" (s. 137).

"haykırmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**hissetmek**

"Anlaşılan o ki, kendisin şimdi tamam **hissediyordu**" (s. 68).

"hissetmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve duyuşsaldır***.

**hitap etmek**

"Sadece mors mesajı verilen ışıldağı kullandığı için değil, istemsizce kırpıştırıp seriler halinde açıp kapadığı, iri ve şimşek mavisi gözlerindeki tik nedeniyle de ona böyle **hitap ediyorlardı**" (s. 22).

"hitap etmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**inanmaya başlamak**

"Sancı'nın sözünü ettiği 'Pas' ve 'Tabiat hadisesi' izahlarına zihinlerinde yer açmak için beyinlerinde birkaç mumu üfleyip bazı gerçekleri yutan konforlu bir karanlık husule getirdiklerinde az çok **inanmaya başlamışlardı**" (s. 62).

"inanmaya başlamak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve duyuşsaldır.***

**irkilmek**

"Onlar her adım attığında, sarsıntıyla titreyen jölenin içinde, zeminde sırtüstü adeta uyuyan, o mahluku görüp ansızın **irkildiler**" (s. 149-150).

"Elini çantanın içine soktuğu o an **irkilmişti**" (s. 155).

"irkilmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve duyuşsaldır.***

**istemek**

"Akli melekelerinden emin olmak **istiyordu**" (s. 88).

"Az buçuk sakinleşmiş olmalıydı ki, kilitli kaportaya yaklaşan Karagümrük lombozdan santral dairesine bakmak **istedi**" (s. 118).

"istemek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve duyuşsaldır.***

**izlemek**

"Kısacık müddet zarfında cereyan eden büyün bu olaylardan habersiz telsiz gediklisi kabininden çıkıp uzak gözlüğünü de takmış, ağzı açık onları **izlemekteydi**" (s. 117).

"izlemek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**kahkaha atmak**

"Derken biri, nihayet bir ikincisi daha kıkırdayınca Karagümrük, biraz zorlama olsa bile tereddütlü bir **kahkaha attı**" (s. 62).

"kahkaha atmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**kahkahalar patlatmak**

"Kendini örnek almaları temennisiyle Karagümrük, yüzünü onun bunun suratına neredeyse dayayarak, küçük dilini handiyse gırtlağından koparıp fırlatacak şiddette abartılı kahkahalar atıyor, kısa ve kalın parmaklarıyla sözümona karnını böğrünü bizzat gıdıkladığı için gülen Kibar da herkese ibişlik yapıyor, yüzünde hala sabit o kadın makyajıyla Parlakçı ise, "Huuuğ-huğ! Kocişkoooğ!" diye şuh ve çıngıraklı **kahkahalar patlatıyordu**" (s. 62-63).

"kahkahalar patlatmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**kahkahayı koyuvermek**

"Ama havasızlıktan tam boğulmak üzereyken Azrail Aleyhisselam mübarek ama dehşetengiz elini onun ensesinden çekiverdi ve adam ansızın bir çırpıda, derin bir nefes alması akabinde, o ana kadarki en şiddetli, en gümgümeli **kahkahayı koyuverdi**" (s.63).

"kahkahayı koyuvermek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**karar vermek**

"Çünkü kumandan, tahtelbahir gemisinin düştüğü kritik durumlarda, sanki hekim dizkapağına lastik çekiçle vurduğu an tekme savurur gibi ansızın **karar veriyordu**" (s. 17).

"karar vermek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**kararını vermek**

"Karagümrük kumandanın kulağına ağzını yaklaştırıp korkulu ve titrek fısıltıyla, "Efendim, hastalık" dediğinde, otorite sarhoşluğuyla zaten başı dönmüş adam, üstüne üstlük bir de zihnindeki rulet tekerleğini döndürüp hemen **kararını verdi**" (s. 25).

"kararını vermek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**karşılık vermek**

"Bundan rahatsız olduklarını gördüğü için şampanyayı tepesi aşağı döküp döküp hızla silkinerek, bu damlacık yağmurundan sakınmaya çalışan arkadaşlarını ıslatıp duruyor, küfürlerine ise abartılı kahkahalar basa basa **karşılık veriyordu**" (s. 50).

"karşılık vermek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**kıkırdamak**

"Kül kesilen çehresine ansızın ağlamaklı bir ifade yerleşen Abdülbeleş'e dönüp bakan Karagümrük, gülünç bulmuş olacak ki, ellerini birbirine çarpıp neşeyle bir **kıkırdamıştı**" (s. 148).

"kıkırdamak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**kıs kıs gülmeye başlamak**

"Buraya kadar dudaklarını ısıran Başçarkçı Züp nihayet kendini koyvererek, işte o anda sümük tükürük saçıverip ansızın patladıktan sonra **kıs kıs gülmeye başladı**" (s. 44).

"kıs kıs gülmeye başlamak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**kızarmak**

"Afallayan Daz, evvela **kızardı**" (s. 119).

"kızarmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve duyuşsaldır.***

**korkmuş numarası yapmak**

" "Ooooooo! Ki! Bar! Ki! Bar! Ki! Bar!" nidaları karşısında önce şişenin telini gevşetti, derken şampanyayı gümletip tıpayı fırlatınca ansızın irkilip sıçrayarak **korkmuş numarası yaptı**" ( s.49).

"korkmuş numarası yapmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve duyuşsaldır.***

**kulak kesilmek**

"Hatta alt çenesi korkudan sağa çarpılıp orada kilitlenmiş halde Parlakçı'nın gözlerinde bile ümit ışığı belirmiş, üstelik dizlerinin bağı çözüldüğünden içeride bir yere yığılıvermiş Hamamcı dahi başını kaldırıp onlara **kulak kesilmişti**" (s. 62).

"kulak kesilmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**küçük görmek**

"Sadece kibriyle o başkalarını değil, bu adam santraldeyken tam yukarıdaki kuleden onun ayna gibi parlak ve dışbükey kel kafasına bakan herkes, optik kanunuyla kendi kendini **küçük görürdü**" (s. 36).

"küçük görmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve duyuşsaldır.***

**küfür etmek**

"Karagümrük de başlarına bela aldıkları sandukanın o kalın taşıma sırığıyla tıpkı bir şövalye gibi dürte ittire, hücuma yeltenen korkunç mahluka müşküller çıkarıyor, bu esnada hem dua hem de **küfür ediyordu**" (s. 78).

"küfür etmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**maskaralık yapmak**

"Sapsarı dişlerini göstererek onlara sırıtıyor, bir de abartılı şekilde kırıtıp şuh edalarla **maskaralık yapıyordu**" (s. 50).

"maskaralık yapmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**mırıldanmak**

"İşletmeye kalktığında kendisine sadece korkunç şeyler gösterecek zihnini, az önce hayalet kovar gibi benliğinden defeden Hamamcı ise gönülsüzce, ağzının yarısıyla lokma çiğnerken, yarım ağız bir dua **mırıldanmaktaydı**" (s. 131).

"Bu hadise o an gözleri önüne gelince çenesi titreyen Abdülbeleş, korkuyla dua **mırıldanmıştı**" (s. 133).

"mırıldanmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**müptelası olmak**

" "İmkansız elbette" demişti, "Ama akıllara sığmaz tuhaf hadiselere alıştık, hatta **müptelası olduk** (…)" " (s. 121).

"müptelası olmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve duyuşsaldır.***

**önemsemek**

"Onun gibi serseme dönen diğerleri de makine dairesinde işlerini, mihaniki bedenleriyle şuursuzca, gayrı iradi ve gayrı ihtiyari yapıyor, ama ruhları, azami dikkat demek olan korkuyla, altından demire dönüşmüş sandığa dönüp bakmadan edemiyor, bulundukları tehlikeli durumu değil bu tekinsiz nesneyi **önemsiyorlardı**" (s.58).

"önemsemek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve duyuşsaldır.***

**öngörmek**

"Akılcı hasımları yine akılcı olan onları **öngörebiliyor**" (s. 41).

"öngörmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve bilişseldir.***

**sayıklamaya başlamak**

"Bu esnada, az evvel canavarı kovaladığı sırığa sanki ahrete yapışır gibi eliyle sımsıkı yapışmış Karagümrük, adeta Cenaballah'ın isimleriyle zikredercesine bir yandan tespihini çekip diğer yandan umk müşirine bakarak metreleri **sayıklamaya başlamıştı**" (s. 80).

"sayıklamaya başlamak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**saymak**

"Fakat işinde otorite olamadığından otoriter davranan tahtelbahir kumandanını çiğnemek de istemiyor, adamdaki izzetinefis gediğini kapatacak bu emrin şerefini, zorbalara verilen saygı haracı veya sadakası gibi yine ona hibe etmeyi dünyevi bir sevap **sayıyordu**" (s. 16).

"Ancak aklının sınırlarını bilen ve bunun ötesindeki karanlıktan hayaletler ve hurafeler yontmayan Kral Çavuş, cevap verilemeyecek soruları konu dışı **sayardı**" (s. 89).

"saymak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve bilişseldir.***

**sevinç çığlığı atmak**

"İşte can ve ateşle dolu olarak artık dimdik olduğu halde, "Ğeeeeeeğ! Ğe-ğe-ğe-ğe-ğeeeh!" diye kötülük dolu bir **sevinç çığlığı attı**" (s. 68).

"sevinç çığlığı atmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve duyuşsaldır.***

**sormak**

"Yan gözle torbaya bakan Kumandan **sordu"** (s. 39).

"Ama hemen sonra, meydan okurmuş gibi sinirli sesle **sordu**" (s. 119).

"sormak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**söylemek**

"Kimileri ondaki tikin ilahi mucize olduğunu, çünkü gözlerini gelişigüzel değil, mors alfabesinde 'Allahü Ekber' lafzı okunacak şekilde kırpıştırdığını, sohbetinin de uğur getirdiğini **söylerlerdi**" (s. 22).

"söylemek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve bilişseldir.***

**söylenmek**

"Efkar ve votkadan çökmüş omuzları arasına başı gömülen Sancı, gayet içli söylediği nihavent şarkıya ara verip, hüzünden dolmuş gözleriyle masadakilere ters ters bakarak **söylendi**" (s. 42).

"Dudakları titreyen Züp ise dua okur gibi kararlılıkla durmadan, "Galiba gözlerinizle görmeniz lazım" diye biteviye **söyleniyordu.**"

"söylenmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**suratı kızarmak**

"Bir yandan da eliyle ağzını kapayıp başını önüne eğmek suretiyle gizleyerek "Hi-hi-hi-hi! Hi-hi-hi-hi!" diye gülüyor, ensesinden damarlar kabarıyor, güldükçe de **suratı kızarıyordu**" (s.23).

"suratı kızarmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve duyuşsaldır.***

**süzmek**

"Bunları söylerken eliyle işaret ettiği Daz ise onu pişkinlikle, "Eee! Ne olmuş? Ne olmuş? Helal ediverir işte" diye cevaplıyor, bir yandan da Karagümrük'ü küstah gözlerle, tasasız ve kayıtsızca **süzüyordu**" (s. 120).

"süzmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve bilişseldir.***

**şüpheyle bakmak**

"Anormal bir durum, Sancı Baba" dedi bu sözlere anlam veremeyen Mülazım, konuyu geçiştirip dostuna **şüpheyle baktı**" (s. 89).

"şüpheyle bakmak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve bilişseldir.***

**teselli etmek**

"Kutsal Rüzgar sular üzerinde okşar gibi anaforlarla esiyor, güneş ve ayın, burçlar ve yıldızların henüz yaratılmadığı zifiri gecede, gözleri mucizevi bir dokunuşla açılmış halde bizzat kendini, yani karanlığın yine ta kendisini gören tabiatı sanki **teselli ediyordu**" (s. 9-10).

"teselli etmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve duyuşsaldır.***

**teşvik etmek**

"Gülmeye amade o açık ağzıyla adam arkadaşlarına umutla bakarak, adeta onları da bu meseleyi matrağa almaya davet ve **teşvik ediyordu**" (s. 62).

"teselli etmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve duyuşsaldır.***

**ummak**

"Bu yüzden ona sık sık fıkıh ve ilmihalle ilgili sorular sorarlar, tavsiye ve hatta fetva bekleyerek gözüne girmeye çalışırlar, kim bilir, belki dindaş dayanışmasından semere ve kayırma **umarlardı**" (s. 38).

"Kıpırdanan zihnindeki bilgi çökeltisi çalkalanmayla hareketlenip beynini bulandırdığı için Sancı, şiddetli tipide el yordamıyla ilerlemeye çalışan biri, adeta bir kör gibi boş boş bakıyor, karışan dimağındaki tortunun yeniden çökmesini beklerken sanki iki şeyi, zihni ve gözlerinin ona gösterdiklerini çakıştırmayı **umuyordu**" (s. 89).

"ummak" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve duyuşsaldır.***

**yeltenmek**

"Cümbüş ve coşku zirvedeydi, hatta kolu kopan gedikli bile ranzasında az doğrularak onlara eşlik etmeye **yeltenmişti**" (s. 49).

"Adamın hemen arkadaşında omzu üzerinden, Hamamcı'nın dudaklarını kıpırdatıp yazılanları sökmeye çalıştığını görünce, meraklanan diğerleri de geçip kağıdı okumaya **yeltendiler**" (s. 141).

"yeltenmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve duyuşsaldır.***

**yüreği ağzına gelivermek**

"Ancak neşesinin zirvede olduğu işte o esnada sanki bir ton barut patlamış gibi, demir sandığın o bir karış kalınlığındaki ağır kapağı gümbürdeyerek yerinden fırlayıp tavanda sekerek yine güm diye yerine oturunca hepsinin **yüreği ağzına geliverdi**" (s. 63).

"yüreği ağzına gelivermek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal ve duyuşsaldır.***

**zannetmek**

"Aşçının o halini görenler, Mülazım'ı değil de, camide imamın hutbesini yahut bir şeyh vaazı dinliyor **zannederlerdi**" (s. 86).

"zannetmek" eylemi bu bağlamda, ***olgusal olmayan ve bilişseldir.***

## DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

i. Önvarsayım, açık olarak dile getirilmediği halde var olduğu konuşmacı tarafından kabul edilen bilgidir. Önvarsayım türleri ise varlıksal önvarsayım, olgusal önvarsayım, sözlüksel önvarsayım, yapısal önvarsayım ve olgusal olmayan önvarsayımdır.

ii. Eylem gerçekleşmeden önce bireyin içinde barındırdığı çeşitli yönelimlere tutum denilmektedir ve bireyin geçmiş yaşantıları, edindiği tecrübeler ise tutum nesnesine karşı tavrını şekillendirmektedir.

iii. Önermesel tutumlar, kişinin niyeti, isteği, inancı, düşünceleri gibi tasavvur durumlarından oluşmaktadırlar. Önermesel tutumlar, önermelere ilişkin bağıntılar olarak ele alınabilmektedir.

iv. Önermesel tutum eylemleri ise, önvarsayımı tetikleyen veya engelleyen eylemlerdir.

v. Önermesel tutum eylemleri, iki başlık altında değerlendirilmektedir:
   a. Olgusal eylemler
   b. Olgusal olmayan eylemler

vi. Türkçe Sözlükten tarama sonucu toplam 1146 önermesel tutum eylemi tespit edilmiştir. Tespit edilen önermesel tutum eylemi dağılımı şöyledir:

**Tablo (13): Sözlükten Önermesel Tutum Eylemleri**

| | Olgusal Olan | Olgusal Olmayan |
|---|---|---|
| Duyuşsal | 594 | 89 |
| Bilişsel | 342 | 121 |

vii. İhsan Oktay Anar'ın Tiamat adlı romanı üzerinde yapılan incelemede toplam 65 önermesel tutum eylemi tespit edilmiştir. Dağılımı ise şöyledir:

**Tablo (14): Tespit Edilen Önermesel Tutum Eylemleri**

| | Olgusal Olan | Olgusal Olmayan |
|---|---|---|
| Duyuşsal | 13 | 10 |
| Bilişsel | 33 | 9 |

## 7. KAYNAKÇA


Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

Anar, İ. O. (2022). *Tiamat*, Everest Yayınları, İstanbul.

Atlas, J. D. (1975), "Frege's Polymorphous Concept of Presupposition and It's Role in a Theory of Meaning", *Semantikos*, sayı: 1, ss. 29–44.

Atlas, J. D. (2006), "Presupposition", L.R. Horn; G. Ward (ed.), *The Handbook of Pragmatics*, Blackwell Publishing, ss. 29-52.

Bekalp, B. (2019), "Mantıkçı Paradigma ve Gündelik Dil Felsefesi", *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, sayı: 3 , ss. 93-112.

Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

Coşkun, H. (2019), "Türkçe Çekimsiz Yan Cümlelerinde Olgusallığın Kapsamı", *Türkiyat Mecmuası Journal of Turkology*, c. 29/1, ss. 1-25.

Erk Emeksiz, Z. (2013), *"*Anlambilim: Tümce Anlamı*"*, *Genel Dilbilim II*, A. S. Özsoy vd. (ed.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss. 72-88.

Givón, T. (1973), "The Time-axis phenomenon", *Language*, Linguistic Society of America c.49, sayı: 4, ss. 890–925.

Gülcan, N. Y. (2006), "Dil Felsefesinde Gönderge Sorunu", *Felsefe Dünyası*, sayı: 44.

Günay, D. (2003). *Metin Bilgisi*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

Göktaş, B., "Tutumlar", *Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri*, (Çevrimiçi) https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/56854/mod_resource/content/0/5_Tutumlar.pdf 08.05.2022

İmer, K., vd. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

İnan, İ. (2012). *Dil Felsefesi*, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.

Judd, Charles M., vd. (1991), "Some Dynamic Properties of Attitude Structures: Context-induced Response Facilitation and Polarization", *Journal of Personality and Social Psychology*, American Psychological Association, c. 60(2), ss. 193-202.

Karaoğlu, S. (2022), "Risâletü'n-Nushiyye'de Önvarsayım Tetikleyicilerinin Çözümlemesi", *AÜSBD*, sayı: 22, ss. 191-210.

Kiparsky, C. ve Kiparsky, P. (1970), "Fact", Bierwisch, M. and Heidolph, K. E., (Ed.), *Progress in linguistics*, De Gruyter Mouton.

Kiparsky, C. ve Kiparsky, P. (1971), "Fact", D. Steınberg ve L. Jacobovits (ed.), *Semantics,* Cambridge University Press, ss. 345-369.

Klein, E. (1975), "Two sorts of factive predicate", *Pragmatics Microfiche,* c. 1(1).

Levinson S. C. (2000). *Pragmatics,* M. Wiese (çev.), Max Niemeyer Verlag, Tübingen (orijinal baskı tarihi 1983).

Levinson, S. C. (2003). "Language and mind: Let's get theissues straight", D. Gentner ve S. Goldin-Meadow (Eds.), *Language in mind: Advances in the study of language and thought,* MIT Press, ss. 25–46.

Meibauer, J., vd. (2002). *Einführung in diegermanistische Linguistik,* Stuttgart-Weimar: Verlag J.B. Metzler.

Meibauer, J. (2008). *Pragmatik,* Stauffenburg Verlag, Germany.

Onan, B. ve Tiryaki, E. N. (2012), "Türkçede Örtülü Anlam Oluşturan Unsurlar Ve Ana Dili Öğretimindeki İşlevleri*",* *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* sayı: 19, ss. 223-240.

Özcan, Z., "Önermesel Tutumlar Nedir", (Çevirimiçi). https://zekiozcan52.blogspot.com/2021/10/onermesel-tutumlar-nedir.html?m=1, 27.01.2022.

Pratkanis, A. R., vd. (Eds.), (1989). *Attitude structure and function.* Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

"Presuppositions", *LX 502 – Semantics I,* (Çevirimiçi) http://www.bu.edu/linguistics/UG/course/lx502/_docs/lx502-presuppositions.pdf, 10.12.2021.

Stalnaker, R. C. (1972), "Pragmatics", Donald D. ve Gilbert H. (eds.), *Semantics of Natural Language*, ss. 380–397.

Swanson, E. (2011), "Propositional Attitudes", von Heusinger, K., Maienborn, C., ve Portner, P., (Ed.), *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning,* De Gruyter Mouton, Berlin.

Tarhan, D. E. (2019). "Husserl ve Frege'de Anlam Sorunu", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Üstünova, K. (2010), "Yüzey Yapı - Derin Yapı Kavramları Üzerine", *Turkish Studies,* sayı: 5(4), ss. 697-704.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü,* Multilingual Yayınları, İstanbul.

Yule, G. (1996). *Pragmatics,* Oxford University Press, Oxford.

Yücel, D. M., "Felsefe Terimleri Sözlüğü", (Çevirimiçi). https://turuz.com/book/title/Felsefe+Terimleri+Sozlugu-Doghuxan+Murat+Yucel-222+Bashliq, 19.02.2022.

Zanna, M. P., ve Rempel, J. K. (1988), "Attitudes: A new look at an old concept", D. Bar-Tal ve A. W. Kruglanski (Ed.), *The Social Psychology of Knowledge*, Cambridge University Press, ss. 315–334.

Zengin, D. (2004), "Prâsupposıtıon", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sayı: 44,(1), ss. 77-92.

## EKLER

### Ek 1: Taranan Eser Listesi

Anar, İ. O. (2022). *Tiamat,* Everest Yayınları, İstanbul.

**Ek 2: Terim Dizini (Türkçe-İngilizce)**

**B**

**bağıntı** (relavance)

**bağlam** (context)

**Ç**

**çıkarım** (deduction, inference)

**çıkarımsal** (deductive, inferential)

**D**

**derin yapı** (deep structure)

**dinleyici** (hearer)

**E**

**edimsel** (performative)

**edimsöz** (illocution)

**engelleyici** (inhibit)

**İ**

**istek** (volution)

**K**

**konuşucu** (speaker)

**N**

**niyet** (intention)

**O**

**olgu** (fact)

**olgusal** (factual)

**olgusallık** (factuality)

**olgusal eylemler** (factual verbs)

**olgusal olmayan eylemler** (non- factual verbs)

**olgusal olmayan önvarsayım** (non-factive presupposition)
**olgusal önvarsayım** (factive presupposition)

**Ö**

**önerme** (proposition)
**önermesel tutumlar** (propositional attitude)
**önermesel tutum eylemleri** (propositional attitude verbs)
**önvarsayım** (presupposition)

**S**

**sezdirim** (implicature)
**sözce** (utterance)
**sözlüksel önvarsayım** (lexical presupposition)

**T**

**tetikleyici** (trigger)
**tutum** (attitude)
**tümce** (sentence)

**V**

**varoluşsal önvarsayım** (existential presupposition)
**varsayımsal** (assumptive)

**Y**

**yapısal önvarsayım** (structural presupposition)
**yüzey yapı** (surface structure)

**Ek 3: Terim Dizini (Ingilizce-Türkçe)**

**A**

**assumptive** (varsayımsal)
**attitude** (tutum)

**C**

**contex** (bağlam)

**D**

**deduction, inference** (çıkarım)
**deductive, inferential** (çıkarımsal)
**deep structure** (derin yapı)

**E**

**existential presupposition** (varoluşsal önvarsayım)

**F**

**fact** (olgu)
**factive presupposition** (olgusal önvarsayım)
**factual** (olgusal)
**factuality** (olgusallık)
**factual verbs** (olgusal eylemler)

**H**

**hearer** (dinleyici)

**I**

**illocution** (edimsöz)
**implicature** (sezdirim)
**inhibit** (engelleyici)
**intention** (niyet)

**L**

**lexical presupposition** (sözlüksel önvarsayım)

**N**

**non-factive presupposition** (olgusal olmayan önvarsayım)

**non- factual verbs** (Olgusal olmayan eylemler)

**P**

**performative** (edimsel)

**presupposition** (önvarsayım)

**proposition** (önerme)

**propositional attitude** (önermesel tutumlar)

**propositional attitude verbs** (önermesel tutum eylemleri)

**R**

**relavance** (bağıntı)

**S**

**sentence** (tümce)

**speaker** (konuşucu)

**structural presupposition** (yapısal önvarsayım)

**surface structure** (yüzey yapı)

**T**

**trigger** (tetikleyici)

**U**

**utterance** (sözce)

**V**

**volution** (istek)